

Festskrift til Yngve Hammerlin

Inger Marie Fridhov, Berit Johnsen og Doris Bakken (red.)

Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter, KRUS august 2017

Utgitt av Kriminalomsorgens høgscole og utdanningssenter, KRUS

Lillestrøm, juni 2017

Fotorettigheter: Privat

ISBN trykket utgave: 978-82-8257-051-0

ISBN elektronisk utgave/pdf: 978-82-8257-052-7

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Kopiering i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning, og kan straffes med bøter eller fengsel

Trykk: 07 Media – 07.no

Yngve Hammerlin

Født 24. august 1947 i Oslo

Innholdsfortegnelse

Forord	7
Yngve . . . . . <i>Doris Bakken, ass. fengselsleder ved Bredtveit kvinnefengsel</i>	9
Hassel fengsel og Yngve Hammerlin . . . . . <i>Helge J Aaby, fengselsleder Hassel fengsel og Marit S Øiestad, assisterende fengselsleder Hassel fengsel</i>	18
Fengselsblues, egenhabilitering og dialektikk . . . . . <i>Bjørn Andersen, daglig leder, Blues Factory</i>	20
En human kriminalpolitikk – hva er nå det? . . . . . <i>Øystein Blymke, tidligere ekspedisjonssjef i Justisdepartementet</i>	25
Yngve Hammerlin 70 år. . . . . <i>Rita Bråten, leder av Norsk fengsels- og Friomsorgsforbund</i>	27
Læring i social praksis . . . . . <i>Ole Dreier, professor emeritus ved København universitet</i>	29
Ny ungdomsstraff: Spørsmål om rettsikkerhet og hensyn til integritet . . . . . <i>Jane Dullum, høskolelektor ved Høgskolen i Oslo og Akershus og Hedda Giertsen, pensjonert professor, Universitetet i Oslo</i>	35
Refleksjoner over dannelsen av menneskets psyke . . . . . <i>Regi Theodor Enerstvedt, professor emeritus, Universitetet i Oslo</i>	41
Totalitære og demokratiske fængselsregimer. . . . . <i>Hans Jørgen Engbo, tidligere fængselsdirektør og direktør for Kriminalforsorgen i Grønland</i>	51
Når det blomstrer i upløyd mark. . . . . <i>Reidar Espedal, leder av Oslo friomsorgskontor</i>	58
Lefser til hu dama og han hippin . . . . . <i>Elisabeth Fransson, forsker, Kriminalomsorgens høskole og utdanningssenter</i>	61
«På jupet» –en fortelling om «kloster» i Halden fængsel . . . . . <i>Inger Marie Fridhov, pensjonist, Kriminalomsorgens høskole og utdanningssenter</i>	63
Aktivisering forebygger psykiske lidelser, utagering og selvmord . . . . . <i>Are Høidal, tidligere fængselsleder i Oslo fængsel, nå fængselsleder i Halden fængsel</i>	69
Det gode fængsel – finnes det og virker det? . . . . . <i>Berit Johnsen, forskningssjef, Kriminalomsorgens høskole og utdanningssenter</i>	74

Arbejderklassens udfasning og demokratiets overlevelseskriser	80
<i>Benny Karpatschof, professor ved København Universitet</i>	
Livsvarig fanget av fengselsvesenet	88
<i>Ragnar Kristoffersen, forsker, Kriminalomsorgens høgscole og utdanningscenter</i>	
Tiltaket som var så effektivt at det blei stoppa	93
<i>Torfinn Langelid , tidligere seniorrådgiver, Fylkesmannen i Hordaland</i>	
Utvikling hos straffedømte	96
<i>Egil Larsen, tidligere dekanus ved Kriminalomsorgens høgscole og utdanningscenter</i>	
Humanisering av rettsstaten	103
<i>Paul Leer-Salvesen, professor ved Universitetet i Agder</i>	
Når angsten tar fanger	108
<i>Stein Lillevolden, sosialarbeider i København, aktivist og skribent</i>	
Engagement, livsnydelse og frihedstrang	113
<i>Charlotte Mathiassen, Universitetslektor, København Universitet</i>	
Om å stå imot presset til taushet	116
<i>Thomas Mathiesen, dr. philos, professor emeritus i rettsosologi, Universitetet i Oslo</i>	
Selvframstillingens generøsitet	118
<i>Morten Nissen, professor emeritus ved Aarhus Universitet</i>	
Fra behov og følelser til ideologisk handlingsberedskap	124
<i>Pär Nygren, professor ved Høgskolen i Innlandet, Lillehammer</i>	
Inspiratoren Yngve	130
<i>Av Andreas Ribe, filosof</i>	
Både og eller enten eller.	135
<i>Tore Rokkan, førstelektor, avdeling for forskning, Kriminalomsorgens høgscole og utdanningscenter</i>	
En mann med navn Yngve.....	139
<i>Andreas Skulberg, avdelingsdirektor, Justisdepartementet</i>	
Menneskets ansikt (Med elementer fra boka mi «Det er dine øyne jeg ser»)	141
<i>Knut Storberget, stortingsrepresentant, tidligere justisminister (2005-2011)</i>	
Yngve Hammerlin – ansiktet på en humanistisk kriminalomsorg	146
<i>Knut Are Svenkerud, Forbundsleder Kriminalomsorgens Yrkesforbund</i>	
Vårt samarbeid med Yngve Hammerlin	148
<i>Audun Tjore, tidligere fengselsleder i Drammen</i>	
Bibliografi	153

Forord

Av Hans-Jørgen Brucker
Direktør

Dette er et mangfoldig festskrift. Like mangfoldig som Ynge selv er – og som hans venner og kolleger har opplevd ham gjennom mange år. Vi får i festskriftet vite noe om Yngve som fotballentusiast, rebell og radikaler. Og modell – hvem visste det? Club-sju medlem. Utdanning fra Kunst og håndverksskolen, tegner, sosiolog, magister, dr.philos., forsker og samtalepartner med høy og lav. Systemkritiker. Varmhjertet. Mye mer kunne vært nevnt, men det er ikke nødvendig her. Artikkene i festskriftet taler for seg selv – og for Yngve.

God fornøyelse!

KRUS, juni 2017

Hans-Jørgen Brucker

*Hans-Jørgen Brucker
Direktør*

Illustrasjon: Y. Hammerlin. Til Nattens brød, An-Magritt, av Johan Falkberget

Yngve

Av Doris Bakken
Ass. fengselsleder ved Bredtveit kvinnefengsel

I forbindelse med Yngves festskrift har jeg fått i oppdrag å skrive om Yngve. Jeg har valgt å beskrive Yngve både som privatperson og som fagperson. I vårt hjem er arbeid og privatliv ofte en og samme sak. Diskusjoner om praksislivet i fengselet som jeg holder på med i hverdagen og Yngves arbeider preger måltider og samtaler. Da jeg skulle beskrive Yngves liv måtte jeg bruke lang tid på å hente fram detaljene. Mye skjedde lenge før jeg kom inn i livet hans, og jeg har vært helt avhengig av fortellingene, både det muntlige men også det Yngve selv har beskrevet i notater knyttet til bøker han har skrevet. Det har vært en fordel at jeg ofte hjelper han med redigeringsarbeid og har tilgang til notatene hans for å få samlet essensen i arbeidene hans.

Han har mange venner som han setter høyt. Venner han skriver lange eposter med, som han referer til og som nevnes ofte når vi snakker sammen. Det har vært en fordel at han er en god forteller, på den måten har jeg forsøkt å samle historiene, sette sammen brokkene til en historie om Yngves liv og engasjement. Og, - selv om ikke Yngve alltid er enig med meg, kan jeg endelig få hevde at jeg er en god lytter.

Oppvekst og ungdomstid

Yngve er født 24.8 1947 på Kvinneklubben i Oslo (tror han) – én av de varmeste dagene på flere ti-talls år, ble det sagt. Det var så hett at legene gikk

med nakne overkropper, fortalte hans mor, Borg-hild. En stri fødsel. Det var andre tider. Hans mor holdt på å sette livet til. Vi har funnet brev mellom Yngves mor og hennes far som forteller hvor alvorlig det var. Men det gikk godt med begge.

Yngve vokste opp sammen med tre søsken, de første årene i blokk ved Ola Narr, Carl Berner i Helgesensgate. Senere på 50-tallet flyttet de til de nyoppførte Obos-leilighetene i Niels Bays vei ved Ullevålsletta, tre steinkast unna Ullevål stadion. Det var trangbodd for en såpass stor familie på to rom.

Yngve og hans bror, Ulf, bodde på gutterommet. Minstesøsteren var dessuten alvorlig syk og døde noen år etter. Han gikk på Tåsen folkeskole og Berg realskole og tok senere artium på to år ved Frogner/Hegdehaugen gymnas.

Som kjent var Yngves oppvekst preget av vold og grusomheter som han selv betegner som en totalitær familie – og som han har skrevet om i flere bøker og artikler. Han holder til stadighet forelesninger om temaet i ulike fagmiljøer.

Som så mange andre på den tiden, hadde begge foreldrene både to og tre jobber samtidig. Hans far var brannmann, men jobbet også som industriarbeider og trailersjåfør; hans mor var vaskekone. Søsknene Ulf og Unni, som var mye eldre, flyttet tidlig ut – på 1950-tallet. Han har også en eldre søster, Bjørg, fra morens første ekteskap, som familien hadde lite kontakt med. Men kontakten ble styrket etter at de ble voksne.

Faren, Helmodt, flyttet ut da Yngve var omkring 16 år.»Det var en befrielse!» sier han. «men det var også slitsomt fordi moren ble eneforsørger med dårlig råd. Han var veldig glad i moren sin. Hun var en fantastisk snill, morsom, slagferdig og godt menneske. Joakim og Teie, som fikk oppleve henne som bestemor har mange fortellinger om henne. Yngve

likner henne på mange måter, noe jeg skal komme tilbake til.

Fotballen

Som 17–18-åring reiste Yngve til Sverige. Han ville bort. Han skulle gå på skole der, men «ga faen» som han sier det. Tok forskjellige jobber. Han var god i fotball, og hadde spilt gutte- og juniorfotball på Lyn, (selv om han var og er Vålerenga-gutt i hjertet). Han trente en periode med A-laget i en svensk storklubb, men etter en ødeleggende kneskade (menisken) måtte han gi seg med fotballen, noe han opplevde som en katastrofe. Han hadde flere operasjoner og slet med etterbehandling til langt ut på 1970-tallet. Men det førte også til endringer i livet, han flyttet tilbake til Oslo, og begynte etter hvert å studere.

Yngve er fortsatt glødende engasjert i fotball. Vålerenga, Liverpool og Barcelona er favorittlagene. I vårt hus er det alltid en fotballkamp som ruller og går enten med fullt engasjement foran skjermen eller den er på tv i bakgrunnen. Når det går viktige kamper slås fjernsynet av og på etterhvert som spenningen øker. For Yngves følsomme fotballhjerter skaper fotballen stor glede og bunnløs sorg. Det går heldigvis over, selv om det er aldri så galt.

Modellen

En mindre kjent side av Yngve er han periode som modell på 1960-tallet. Han hadde noen store oppdrag, blant annet for pelsgiganten A. C. Bang i København. Her er ett av bildene:

Klassereisen

Etter perioden i Sverige kom Yngve hjem på midten av 1960-tallet. Han levde nokså rotete i et par år og han sier at han «bodde» mer eller mindre på Club 7. Han var arbeidsløs og slet med kneskaden. Sossen Krog, som sammen med andre, drev teateret på Club 7 i den tida, ville ha Yngve til å spille en rolle med henne. Han skulle være hennes elsker, ligge naken i en seng – uten å si et ord. Det passet ikke ham. Hele stykket skulle være Sossens monolog. Det var visst et stykke om Edith Piaf. Han gjorde ikke det. «Der gikk grensa mi», har Yngve sagt om denne historien. Det ble altså ikke noen skuespiller av ham.

Han fikk etter hvert jobb i SAS. Da hadde han bestemt seg for å studere, men først måtte han tjene opp mest mulig penger. Han engasjerte seg politisk på venstresiden og studerte sosiologi og sosialfilosofi. Men etter hvert kom også andre viktige endringer: Han kom inn på Kunst- og håndverkskolen. Samtidig tok han artium og senere kom han inn på universitet. Han studerte sosiologi – og sosialfilosofi, som betød mest for ham. Han jobbet ved

siden av studiene i denne perioden, så det var hardt i perioder. Det var først da han startet på magistergraden, at den intellektuelle verden åpnet seg for ham. Da hadde han tatt kriminologi grunnfag og hadde fått godkjent Kunst- og håndverkskolen som grunnfag. Han studerte under professor Regi TH. Enerstvedt og ble og er fortsatt svært opptatt av hans tenkning. Regi og Yngve har siden da hatt et svært nært vennskap.

Yngve er en arbeidergutt. Det er han veldig opptatt av. Han glemmer aldri hvor han kommer fra. Selv om han lever et intellektuelt liv, har han alltid med seg arbeiderhabitusen (som han selv sier det). Den svenske idéhistorikeren Ronny Ambjörnsson skriver i boka «Fornavnet mitt er Ronni», at hans klassereise startet på 3. Klasse. Yngves klassereise startet på bakerste vogn på 5. klasse. Skolen hadde gått dårlig under oppveksten: «Men», som han sier, «hvem orket å lese lekser i et voldshelvete». Ved siden av den gode artiumen var det nok magistergraden som gjorde ham mest stolt. Selvsagt var han også stolt over sin dr.philos, men det var noe annet. Alt har hatt stor betydning i livet. Ingen av dem har vært selvsagte.

Kampen

Yngve kom til verden i kamphumør, og som det første opprøret mot øvrigheta, har jeg hørt at han tisset på presten under dåpen. Sverre Eika, som på folkemunne kaltes «fotballpresten» tok det pent. Med litt humor kan man filosofere over om dette var en medvirkende til hans senere lidenskap for fotball.

Yngve er en person med mye engasjement og lidenskap. Han brenner for saker og står på for en bedre verden. Jeg kan ikke si det på noen annen måte. Han går hundre prosent inn for det han engasjerer seg for. Yngve vingler ikke – han er meningssterk. Men han kan også ta selvkritikk i de tilfellene han endrer mening eller når han forstår at han tar feil.

En annen historie som viser at Yngve ikke viker en tomme og blir glødende engasjert i saker som opp-

Kontoret på Teisen

tar han, er måten han møtte sykehuspersonalet etter fødselen av vår datter, Rakel Kira. Vi ble overført fra A-hus til Fredrikstad sykehus fordi det var fullt på intensivavdelingen for nyfødte. Jeg fikk ikke med meg så mye, men legen i sykebil til Fredrikstad fortalte om min illsinte mann som laget mye spektakkel og forlangte å snakke med sykehusdirektøren. Han var ikke nådig, og tok for seg jordmødre, leger, sykepleiere, vaktmester og alle andre han fikk tak i. Vi ble flyttet likevel og det gikk heldigvis bra, til tross for en farefull overføring. Og han hadde rett, legen i sykebil var bekymret og jobbet hele veien for at den lille jenta vår skulle overleve. Det var en dramatisk historie i livet vårt.

Men det har vært mange kamper. Det politiske klimaet og kampånden på 1960- og 70-tallet passet han godt. Han var aktiv i demonstrasjonstogene, og i vinterferien i år var han sammen med Joakim, sin eldste sønn og de to minste guttene hans på bymuseet i Oslo. Plutselig sier Joakim: «Se der! Der er beste!» De ser en filmsnutt fra et demonstrasjonstog

for kvinnefrigjøring på 1970-tallet. Der var Yngve – en av få menn som demonstrerte for kvinnene. Han hadde ofte med seg ungene, særlig Joakim var med på mange demonstrasjonstog. Det ble mange demonstrasjonstog, men etter hvert ble de en mer aggressiv karakter som gjorde at han ikke turte å ha ungene med seg. Men fortsatt går vi i 1-mai-toget hvert år.

Kampen mot vold, lidelse og ondskap har vært sentral gjennom alt han har skrevet om og engasjert seg i. Ikke bare vold i enkeltstående hendelser, men en total ufri tilværelse som ble kontrollert av en far som brukte mange former for vold for å styre familien sin. Han har jobbet med voldsteori i mange år og gitt ut flere bøker om temaet, et viktig bidrag både teoretisk og psykologisk for å øke forståelsen av hva vold virkelig er, både for fagfolk og mennesker.

Politikken

Da han jobbet på kriminalasylet på Salberga sjukehus i 1964 (eller 1965) våknet hans politiske interesse. «Her fikk jeg min første skikkelige politisk-teoretisk skoleing», sier han. Det var VPK eller Vänsterpartiet Kommunisterna som sto sterkt der. Han ble tilhører til diskusjonene og lærte om Marx tenkning når han var på nattvaktene. Marx-studiene har senere fulgt han i alle år og nå er han en skolert marxist.

Han sier selv at det var det politiske engasjementet og kunnskapen som reddet han fra å havne i en annen livssituasjon. Tilbake i Norge meldte han seg inn i Kommunistisk ungdom, men gikk ut, etter Sovjets overgrep mot Tsjekkoslovakia i 1968.

Mye annet hadde skjedd på 1970- og 1980-tallet. Han hadde giftet seg med Bente og fikk Joakim og Teie. Det var et godt ekteskap og de var en politisk aktiv familie som jobbet på venstresida, i Kvinnefronten og med mål om en bedre verden. Yngve var på 1970-tallet medlem av NKS (Akp-ml's studentorganisasjon), men trakk seg ut på grunn av uenighet om synet på atomvåpen og volden som Pol Pot

sto for. På slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet hadde han også nær kontakt med deler av venstresida i Danmark og KPML (r) i Sverige. Han har alltid støttet Rød Valgallianse eller Rødt og er solid forankret og langt på venstresida også i dag. Han tilhører den humanistiske sosialismen med klare verdikrav til livet og menneskene.

Engasjementet for mennesker

Yngve er veldig familienær. Han er opptatt av familien, og engasjerer seg i hver eneste en.

Yngve var også «heimepappa» i til sammen 4 ½ år mens han hadde bare én dag til studier. Det er ikke så mange i hans generasjon som har denne erfaringen.

Senere ble hans første kone Bente ble kreftsyk i 1991 og hun døde i 1995.

Yngve møter etter hvert meg og Rakel kom til verden i 1999. Så kommer Yngves barnebarn i rad og rekke: Først Teies og Kaspers sønn Fabian i 1999 – deretter Joakims og Elisabeths sønner Lukas, Emil og Johannes ut på 2000-tallet.

Han er en nær beste og har god kontakt med alle barnebarna. Med et arsenal av historier og mye godt humør er det mye moro i familien. Ofte kommer barnebarna for å sitte på fanget og høre en av de utallige historiene. De er ikke alltid sannferdige, men veldig fantasifulle. Vi har for eksempel hatt indianere i hagen i flere år som er ute etter skoa til beste. Det er slike historier som skaper skrekk og fryd og entusiasme for å hjelpe beste. Det er også stunder med alvorligere tema som små gutter må drøfte med beste. Det er alltid rom for viktige samtaler. Han er også engasjert i ungdommen (det gjelder alle fra femten til opp i førtiårene), både egne barn og de store barnebarna.

Men, det er ikke bare familien han er opptatt av. Han er generelt glad i mennesker. Særlig de som sliter i livet og som trenger hjelp, trøst og støtte. Han fyller lommene sine med småpenger hver gang

han drar til Oslo og kommer hjem uten en eneste mynt tilbake. Det er mange fattige tiggere i gatene og Yngve har litt til hver. De kjenner ham igjen og han har fortalt om mennesker som kommer for å fortelle at han har fått en plass i himmelen, selv om han er en inngrodd ateist. Det er de han ikke forstår hva sier, men de peker på ham og så på himmelen, så det betyr vel noe godt.

Engasjementet for mennesker har fulgt ham hele livet. Han var engasjert i Palestinakomiteen på 1980-tallet og i Søramerikagruppene før det. Nå har vi tre fadderbarn, to i Sør-Afrika og en i Sør-Amerika.

Mange fengselsbetjenter har kommet til meg og fortalt om samtaler med Yngve – ofte vanskelige tema. De forteller om engasjerende forelesninger – og ikke minst om han som alltid har tid for samtaler om vonde og vanskelige ting i livet.

Kunsten

Yngve kommer inn på Kunst- og håndverksskolen i 1969 på tegnerlinja (bokillustrasjonslinja, på grafisk linje). I 1973 tok han diplomeksamen med veldig bra resultat. Oppgaven var å illustrere *Nattens brød* av Falkberget, som dere ser noen bilder av i boka. Han valgte en klassisk, men vanskelig tegneløsning med stålpenner og tusj. Det var først under diplomeksamen at det løsna tegnemessig – før det sleit han med å utvikle en tegneform. Men han hadde allerede i 1973 bestemt seg for å studere videre på universitetet og foretok et endelig og definitivt valg: Han la blyanten på hylla.

Selv om han ikke fortsatte som kunstner, betyr kunsten mye. Vi går ofte på utstillinger, kjøper bøker om kunst og han bruker og referer ofte til kunst i arbeidene sine. Vi snakker også mye om kunst.

Det er morsomt å se på kunst sammen med Yngve. Vi er glade i Frankrike og Paris og når vi går alltid innom Louvre når vi er der. Vi går nesten alltid innom den klassiske renessansen. Yngve forklarer linjeføring, lys og skygge i bildene. Noen ganger ender

vi opp med en liten krets mennesker rundt oss som stille følger med.

Bøkene

Yngve elsker bøker, han leser bøker, han skriver bøker, han kaster aldri en bok.

Yngve kom fra et hjem med mange bøker. På tross av at de hadde lite penger, hadde de mye god litteratur i hjemmet. «Jeg er flaska opp med gode bøker», sier Yngve når han forteller om de gode sidene ved oppveksten. Han referer til Aschehougs konversationsleksikon og Grimbergs «*Menneskenes liv og historie*». Høyest på ønskelista hans som guttunge var historiebøker, og han leste Maxim Gorkijs samlede verk og Alexander Dumas bøker i tidlig alder.

Gleden over bøker har preget han resten av livet. Vårt hjem er et bibliotek. Noen ganger lurer jeg på om han husker hvor i bokhyllene de forskjellige bøkene står, men det har han oversikten over. Vi har selvsagt mange fagbøker men Yngve er også en ivrig roman- og diktleser.

Ikke bare kunst og bøker men film og musikk er også viktig for Yngve. I tillegg til bøkene har han en anselig samling av begge deler. Yngve blar aldri bare i én bok, han leser mange bøker samtidig, han leser natt og dag, nyter vin, musikk og kunst – han er vel det vi kan kalle en livsnyter.

Det intellektuelle livet

Regi Enerstvedt, Dag Østerberg, Thomas Mathiesen, Ragnar Hauge, Nils Christie og mange flere har hatt stor betydning for Yngve. Det er nesten farlig å nevne navn i fare for å ikke nevne noen. Han er ikke redd for å utforske nye teorier, eller fordype seg i nye tenkere han oppdager. Det gjelder både nye moderne teoretikere og klassikere.

Dag Østerberg betød mye for ham som sosiologisk og sosial-filosofisk tenker. Innenfor kriminologien og retts sosiologien ble Thomas Mathiesen, Nils

Christie og Ragnar Hauge helt sentrale. Hauge var Yngves veileder til dr.philos-graden.

Magistergradsavhandlingen på 1980-tallet var om selvmord. Den ble betegnet som nytenkende og det var tidligere lite skrevet om emnet. Foruten avhandlingen var det to skriftlige eksamener. Han holdt en times forelesning: *Marxisme og fenomenologi. Antiteser eller syntese? En drøfting av Agnes Heller, Karel Kosik, Henri Lefebvre, Jean-Paul Sartre og Adam Schaff*. «Det kom flere fra instituttet for filosofi enn fra sosiologi», har Yngve kommentert om forelesningen. Kravet til magistergraden var laud, og det gikk veldig bra.

Forskningsmessig har Yngve rettet det kritiske blikket mot praksisfeltet. Han har forsket på fengselshverdagen og fengslet som både sonings- og arbeidssted. Han er svært opptatt av de innsattes fengselsmessige forhold og betjentenes arbeidssituasjon. Han betegner det som de to mest sårbare gruppene i et fengsel. Det å være fengselsbetjent er også en av de vanskeligste jobbene man kan tenke seg, sier han.

Det er vel få som har studert begge disse gruppene situasjon mer enn ham. Humane krav er helt grunnleggende: «Vi må se mennesket i fengsel – fengselet i mennesket» er ett av hans slagord og at » fengsels-systemet er en totalitær, repressiv og sikkerhetstung institusjon som skaper lidelse og smerte for mange fengslede». Ikke uten grunn ble overskriften i Aftenposten i et helsideintervju av Jenny Lippestad da Yngve fylte 50: «Humanist i fengselsvesenet».

Yngve ble dr.philos i 2008 med avhandlingen «*Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg 1970–2007*». Den skulle i utgangspunktet egentlig presenteres som et doktorgradsarbeid i filosofi i Århus, men hans gode venn, Liv Finstad overtalte ham til å ta den i Oslo. Han var heldig og fikk Ragnar Hauge som veileder. «Han var fantastisk veileder», har Yngve sagt. Hans mange danske fagvenner og venner i kriminalomsorgen har betydd mye som samtalepartnere for både dette og andre av hans arbeider. Yngve snakker med dyp respekt og varme om sine kollegaer og venner. Det

gjelder både sine danske, svenske kollegaer og venner, men også om vennene og kollegene han har i kriminalomsorgen og på KRUS og i suicidologimiljøet. Boka *I voldens ansikter* som Yngve skrev med Paul Leer-Salvesen kom i 2014. De fikk også et veldig nært vennskap. Nils Christie ble også svært viktig med denne boka. Nye bøker er på tur. Aller først nå er *Hard mot de harde, myk mot de myke*.

Yngve er veldig grundig, og han bruker lang tid på bøkene, selv om han produserer mye. Ikke noe blir halvveis, eller godt nok. Det er perfekt før han gir det fra seg.

Grunntenkningen hans i dag er preget av en filosofisk forankring i Marx, fenomenologien, eksistensialismen/eksistensfilosofien, humanismen og mange års studier i etikk og vitenskapsteori. Filosofisk har han vært sterkt knyttet til den kritiske tradisjonen som ble utformet av opposisjonen i Øst-Europa på 1970- og 1980-tallet. På begynnelsen av 1970-tallet hadde han også planlagt å dra til Danmark for å studere filosofi og den marxistiske tenkningen innenfor kapitallogikken. Teoretisk henter han også i dag betydelig inspirasjon i sine arbeider fra både sosiologiske klassikere, men òg moderne sosiologi og dansk, fransk, italiensk og tysk filosofi, samt ulike retninger innenfor psykologien og antropologien. Filosofer han er opptatt av nå er A. Badiou, S. Žižek, P. Bourdieu, G. Agamden, J. Butler, A. Honneth, M. Nussbaum, M. Foucault, S. Beauvoir, A. Camus, N. Fraser, U.J. Jensen og mange fler. Det siste foredraget til kollega Elisabeth Franssons svigerfar, sosiologen Ferdinando Terranova, om Gramsci gav inspirasjon og dypere forståelse.

Vold, selvmord, fengsel og lidelse

Teoretisk har Yngve jobbet mye med vold, selvmord, fengsel og lidelse. Han utviklet fangenes tapliste som har hatt stor betydning for forståelsen av hva fengsel gjør med mennesker – en viktig kunnskap for oss som jobber i fengsel. Han har utviklet en vid teoretisk forståelse for selvmord og vold. Han har skrevet mye om fengsel, jobbet med utvikling av fengselsbetjenter, forhold for innsatte i fengslene,

metoder for å forebygge selvmord og selvskadende handlinger i fengsel og vold mot betjentene.

Hans hovedfokus er menneskeverd, menneskesyn, respekt, tillit og anerkjennelse. Han har et godt forhold til innsatte, ansatte og ledere på alle nivå i kriminalomsorgen. Han bryr seg om både de som sitter i fengsel og han bryr seg om fengselsbetjentene. Han kan ha en sylskarp kritikk mot system og ledelse, og fengselsbetjenter med dårlig menneskesyn, men aldri personlige angrep. Han tåler ikke umoral og dårlig behandling av mennesker.

KRUS

Yngve er oppriktig glad i jobben sin. Krus har vært og er utrolig viktig. Både for innholdet i arbeidet, men ikke minst de menneskene han gjennom årene har truffet som elever og kollegaer han har arbeidet sammen med her. Han har omtrent samme forhold til Krus som til familien sin. Han kan være streng og kreve mye, men han er ekstremt lojal, engasjert og forventer kun det beste av både seg selv og av andre. At han har jobbet her i over tretti år forteller sitt.

Tidlig på 1980-tallet da han skrev på magistergraden kontaktet han forsker Kåre Bødal og Kriminalomsorgen. Han ville studere mer om selvmordene i fengslene. Et par år etter, i 1985 spurte Bødal om han ville bli hans forskerassistent. Han ble engasjert i 1986 og fikk flere forskningsarbeidsoppgaver foruten selvmordsundersøkelsen – blant annet studerte han bruk av § 12, narkotikaproblematikken i fengsel (evalueringen av Narkotikaaksjonen), analyser av kontraktavdelingene, Tjenestemannsrolleprosjektet, kvinners soningsforhold og Kvinnesoningsutvalget m.m. Han har undervist på Fengselsskolen fra 1986/87 i kriminologi og institusjonssosiologi. Kort tid etter fikk han fast jobb som forsker i etaten. Etter hvert begynte han å jobbe med Kåre Bødal og senere Inger-Marie Fridhov. I 1987 ble han medlem av forskergruppa i Justisdepartementet. Det var for øvrig Inger-Marie som befridde både han og Kåre Bødal for dataskrekken. Takk være henne kom de over kneiken sluttet fred med den nye teknologien. Jeg vet at også kollega Ragnar Kristoffersen har hatt

en stor beroligende effekt når teknologien har blitt for krevende.

På 1980- og 1990-tallet var også perioden da Yngve fikk svært omfattende og god kontakt med universitetsmiljøene i Danmark. Først og fremst innenfor virksomhetsteori og kritisk psykologi, men også innenfor fagmiljøer som selvmordsproblematikk, kriminalomsorg, filosofi, psykologi og pedagogikk. Det var også i denne perioden han fikk et nært forhold til professor i psykologi Pär Nygren.

Boka *Selv mord* som han skrev med Regi Th. Enerstvedt i 1988 fikk stor oppmerksomhet. Professor N. Retterstøl skrev et brev til Yngve og ville ha et samarbeid hvor suicidologen Jan Beskow og mobbeforskeren Heinz Leymann ville diskutere boka med Enerstvedt og Yngve.

Når livet blir en byrde, (om selvmord) skrev Yngve sammen med Georg Schjelderup i 1994. Den fikk også stor oppmerksomhet. Begge disse bøkene ble brukt mye i Sverige og Danmark. Han dro derfor ofte både i Sverige og Danmark for å forelese om og introdusere en ny teori om selvmord, men også for å forelese om selvmord i fengslene. Det gjaldt selvsagt også i norske fagmiljøer. Etter hvert har Yngve hatt mye kontakt med Kompetansesenteret for selvmordsforskning og –forebygging og fagmiljøet der – og et nært vennskap med professor

Lars Mehlum og professor Nils Retterstøl. Retterstøl ble kritisert i selvmordsbøkene, men Retterstøl kontaktet Yngve og sa at bøkene og kritikken var viktig og at han gjerne ville ha et samarbeid.

Både Yngve og Georg Schjelderup ble engasjert til å sitte i en nasjonal ekspertgruppe for det forebyggende selvmordsarbeidet i Norge – de første nasjonale handlingsplanene. Etter 1994-boka har Yngve skrevet mange artikler om selvmord. En bok om virksomhetsteorien kom i 1991 – skrevet med en forfattergruppe, etter den kom Egil Larsens og Yngves bok *Menneskesyn i teorier om mennesket* (1997) som er kommet i flere opplag på norsk og dansk.

Yngve uttrykker mye sorg over å avvikle arbeidet på Krus, og jeg er glad for at han har noen flere oppdrag som venter framover også. Han kommer uansett til å savne dere.

Særegenheter

Ikke bil, ikke fly, ikke data (eller...) mobiltelefon?

Yngve er den mest prinsippfaste person jeg kjenner. Han som aldri går i noe annet enn dongeri, både til hverdag og fest, har skapt en forståelse hos selv den meste konservative om dette ufravikelige livsprinsippet. Selv om alle må komme i dress, blir Yngve

Blid rebell

unntatt og får komme som han vil. Som en sa til han, i forbindelse med et selskap med dresskode: «*Det gjelder ikke deg, Yngve*». Men om du ser etter, er han aldri sjuskete, han er egentlig veldig snobbete. Hans dyre parfymer og sko forteller en annen historie. De er ikke så billige de dongeribuksene heller. Middelmådighet passer ikke for ham.

Yngve Bestemte seg en gang for å ikke kjøre med fly og han hevder at han ikke har bruk for sertifikat. Han er overbevist om at flyet kommer til å styrte dersom han skulle befinne seg i det, og endatil at dette er basert på en helt rasjonell tankegang.

Datamaskiner, telefoner og alt annet teknisk sier han at han ikke kan noe med. Jeg har likevel med forundring sett hvor lett han setter seg inn i det når han ikke har hjelpen tilgjengelig, det vil si Bahari eller Ragnar Kristoffersen eller meg.

Telefonen slår han alltid helt av, det har ikke lykkes meg å forklare at han ikke trenger det, og jeg forsøker å si til han at det er fint om han leser sms en gang i mellom. Yngve er veldig sosial, men liker også å trekke seg helt tilbake og være helt utilgjengelig for omverden til han selv bestemmer seg for noe annet. Det kan være en utfordring for andre, som forgivevs forsøker å komme i kontakt med

ham, særlig for Berit vil jeg tro. Jeg er selv leder – og kan nok se et par utfordringer med å være leder for en forsker som Yngve i fri utfoldelse. Det skal en klok leder til for å håndtere det.

Han elsker å reise på tur, han vet det bare ikke selv. Det er først når vi er på reisen han husker det. Vi har hatt mange fantastiske reiser. Framover er mulighetene enda større til å reise og oppleve nye steder, jeg minner ham ofte om det.

Yngves planer framover

Av og til, når han minner meg om hvilken musikk han vil ha i begravelsen, minner jeg han om at han har en kropp som en ungdom ifølge legen, og med hans standhaftighet med all sannsynlighet vil leve lenge. Han gru-gleder seg til sin nye livsfase, men han har også mange planer. Hodet hans er fullt av bøker som ikke er skrevet og jeg har hodet fullt av reiseplaner, både for ham og oss sammen.

Yngves engasjement, uvilje til å se mellom fingrene, når noe er urettferdig er hans kjennemerke og hans styrke.

Doris 2017

Hassel fengsel og Yngve Hammerlin

Av Helge J Aaby
Fengselsleder Hassel fengsel

Marit S Øiestad
Assisterende fengselsleder Hassel fengsel

Yngves «tilknytning» til Hassel kan i noe grad tidfestes til slutten av 80-tallet. Den gang var Hassel en statlig spesialskole for ungdom med adferdsvansker, hvor det høsten 1988 ble igangsatt et kompetansehevende utviklingsprosjekt, kalt «Virksomhet og Utvikling».

Arbeidet ble konsentrert om virksomhetsteoretisk utvikling. Gjennom forankring i denne teoretiske retningen kom vi i kontakt med *Norsk Forum for Virksomhetsteori* – NFV.

NFV ble stiftet 9.juni 1990 etter å være ledet av et interimsstyre siden høsten 1988. Det første styret ble valgt og fikk følgende sammensetting:

1. Regi Th. Enerstvedt (leder), professor – Universitetet i Oslo
2. **Yngve Hammerlin, forsker – Justisdepartementet**
3. Egil Larsen, lektor – Politihøgskolen
4. Pär Nygren, avd.sjef – Oslo kommune
5. Helge J. Aaby, konsulent – Hassel kretsfengsel

På sin energiske måte har Yngve ved flere anledninger bidratt som foreleser og fagperson i personalmøter og som lærer på KRUS for de av det

gamle spesialskolepersonalet som fikk ny jobb i «fengselsvesenet».

Begreper og fyndord vi forbinder med Yngve er bl.a. human fangebehandling, dynamisk sikkerhet, kulturbygging osv., og hans menneskesyn er for øvrig helt i overensstemmelse med Hassels «formålsparagraf» som kommer til uttrykk bl.a. i «soningsavtalen» som inngås mellom innsatt og fengselsleder

Hassel fengsel skal være fri for narkotika eller andre bedøvende eller berusende midler.

Dette skal bl.a. oppnås gjennom positive mellommenneskelige relasjoner, at innsatte på dagtid er i arbeids- og/eller utdanningsaktivitet, og på fritiden delta i planlagte obligatoriske aktiviteter, møter m.m.

Videre heter det:

«Du som skal sone ved Hassel fengsel må forplikte deg til å: Utvise gjensidig respekt og forståelse mellom ansatte og innsatte og deres individuelle særegenheter og behov.

Som det framgår over har Yngve og Hassel en lang historie sammen. Allerede i 1996 gjennomførte han og Ragnar Kristoffersen en etterundersøkelse med fokus på hvordan det hadde gått med de løslatte fra Hassel. Rapporten som senere ble utarbeidet fikk tittelen «*Habilitering som livsmestringsprosess startsted Hassel fengsel?*».

Helt fra starten i 1992 valgte de ansatte å bygge Hassels pedagogiske fundament på *Virksomhetsteorien*. For oss betyr det å ha livsmestringsevne og livskvalitet i fokus for det endringsarbeidet vi utøver. Den gangen var målgruppa unge straffedømte menn, nå er det i større grad utslusing for de med lange dommer, men tankegodset for miljøarbeid er mye av det samme. Innholdsmessig ga rapporten gode signaler til Hassel om at det faglige arbeidet fungerte bra. Intervjuene med de domfelte hadde allikevel avdekket områder vi med fordel kunne jobbe videre med. Nettopp denne «*veien videre*» tanken har Yngve alltid utfordret oss på. For oss ble disse forbedringspunktene kanskje det viktigste fra hele rapporten. Gjennom rapporten fikk Has-

sel støtte og hjelp med utbygging av eget teoretisk ståsted.

Yngve har i alle år vært en av Hassels sterkeste støttespillere. Han har bidratt med lange veiledende samtaler, råd og opplæring. Spesielt har virksomhetsteoriens menneskesyn vært et sentralt tema. Den helhetlige og dynamiske måten å se mennesket på preger Yngves arbeid i kriminalomsorgen og vi kan med stolthet si at den også preger oss på Hassel.

Gjennom flere år har Hassel fengsel vært truet av nedleggelse. Ved flere anledninger har Yngve stått opp og «tatt til orde for» at fengselet må bevares. Også justisministre har gjennom Yngve fått kunnskap om Hassel fengsel og to av dem har senere, etter hans anbefaling, kommet på besøk. Dette at noen framsnakker Hassel fengsel i maktens korridorer setter vi stor pris på og mener har hatt betydning for vår fortsatte eksistens.

Vi vil takke Yngve for all støtte og nyttige innspill og ønsker lykke til med pensjonisttilværelsen.

Anvendt litteratur:

Aaby, Formo Tørto, 1991, «*Virksomhet og Utvikling – Virksomhetspedagogisk utviklingsarbeid ved Hassel skole*»

Sorkmo, 1993, «*Beretning om Buskerud skolehjem .....*»

Hammerlin og Kristoffersen, 1998, «*Habilitering som livsmestringsprosess – startsted Hassel fengsel*».

Fengselsblues, egenhabilitering og dialektikk

Av Bjørn Andersen
Daglig leder, Blues Factory

Første gang jeg støtte på navnet Yngve Hammerlin var som foreleser i sosiologi ved Høyskolen i Vestfold, hvor studentene leste hans og Regi Enerstvedts bok om fenomenet selvmord forstått i et virksomhetsteoretisk perspektiv. Lite ante jeg den gang, at når jeg flere år senere skulle få anledning til å snakke med forfatteren selv, skulle det skje fra innsiden av et høysikkerhetsfengsel, ikke i rollen som forsker og sosiolog, men som fange. Gjennom årene i fengsel og senere i tilværelsen som fri mann, har det blitt mange slike samtaler både av faglig og vennskapelig karakter, men også tid til noen korte ekskursjoner til Blushuset på Bastøy, prosjektet Fri hos Bymisjonen i Drammen og konserter med husbandet Skyldig som faen fra Bastøy Fengsel. Jeg er glad for at jeg i dag kan kalle deg min venn og takknemlig for alle oppmuntrende samtaler i perioden både som fange og senere som fri mann. Det har vært en lang og til tider utfordrende vei fra det første døgnet i varetekt i Sem Fengsel, til jeg i år som daglig leder i Blues Factory AS, kan åpne Jailhouse Stage på Notodden Bluesfestival – Europas ledende bluesarena – for sjette år på rad. De faglige samtaleene vi har hatt i denne tiden er et viktig bidrag til at dette og etableringen av Blushuset på Bastøy kunne bli realisert. Mitt bidrag til deg kan derfor leses som en refleksjon over hvordan deler av disse faglige samtaleene har satt konkrete spor i norsk kriminalomsorg. Du kaller det *virksomhetste-*

ori. Jeg kaller det *institusjonell realisme*, men det er i hovedsak et felles teoretisk fundament, hvor handling eller virksomhet i vid forstand er sakens kjerne. Men først et skritt tilbake til den mørkeste dagen i mitt liv. Definitivt en dag jeg gjerne skulle vært foruten, men som likevel – når alt ble som det ble – var starten på en erfaring jeg aldri i min villeste fantasi trodde jeg skulle få oppleve. Som både du og jeg vet er det virkelige livet en dialektisk og motsetningsfylt prosess. To skritt fram og ett tilbake – det er virkelighetens dialektikk. Noen ganger skjer det kvalitative sprang som gjør at hele samfunnsformasjoner endres til det ugjenkjennelige. Noen ganger gjelder det også enkeltskjebner. Fengsels erfaringen skule jeg gjerne vært foruten, men det var altså den som gjorde at vi ble kjent og som førte til at jeg i dag lever et liv som er helt annerledes enn det jeg trodde det skulle bli.

Irrasjonalitetens jernbur

Hvilke tanker går gjennom hodet når celledøra smeller igjen for aller første gang? Jeg husker gitteret foran vinduet, de nakne murveggene, skrivebordet, skapet og den tomme bokhylla. Setningen som var skrevet på veggen over senga hvor det stod; *If you can't do the time – don't do the crime*. Det første jeg tenkte var at hele situasjonen føltes uvirkelig.

At det ganske enkelt ikke var noe som hendte meg, men at jeg ufrivillig var blitt deltaker i et absurd teater med meg selv i hovedrollen. Men stillheten på cella, de nakne veggene og gitteret foran vinduet fortalte med all tydelighet at dette ikke var noen vond drøm, men knallhard virkelighet. Hva jeg ellers tenkte eller gjorde det første døgnet er mer eller mindre visket bort. Det eneste jeg vet er at jeg ikke sov et eneste sekund, og at det føltes som om det var det lengste døgnet jeg hadde opplevd i hele mitt liv. Når en sitter slik i ensomhet time etter time, og begynner å ta inn over seg realitetene i hva som faktisk har skjedd og hvilke konsekvenser det kan komme til å få for ens framtidige liv, er det lett å gi opp. Utad framstod jeg nok som rolig, balansert og relativt fattet. I realiteten var jeg et menneske som der og da balanserte mellom forsøk på å finne rasjonelle utveier på den ene siden og komplett kaos på den andre. Jeg husker at jeg førte en slags indre dialog, som relativt nøkternt vurderte mulighetene for og imot at det ville være mulig å vende tilbake og møte venner, kollegaer, familie og ikke minst egne barn, etter det som hadde hendt. Jeg husker også at jeg der og da ikke trodde det ville være mulig. Det som hadde hendt var rett og slett for drøyt og for absurd. En ting er å skulle møte igjen folk som har vært en viktig del av ens eget liv. Noe helt annet er å skulle leve med seg selv etter det som hadde skjedd. Når sant skal sies, var jeg ikke sikker på om jeg ville klare det, eller om det i det hele tatt var noe jeg ønsket.

Jeg vet at du kan mye om slike situasjoner, både gjennom erfaringer fra eget liv, teoretiske studier og forskning. Som du også har påpekt kan *fangenes tapsliste* (Hammerlin 2008) for enkelte bli meget lang og for noen, så omfattende at tilværelsen etter fengsel nærmest blir umulig å komme gjennom. Min strategi ble sosialt entreprenørskap gjennom etablering av Blues Factory AS, basert på erfaringene fra musikkprosjekter i Telemark- og Bastøy Fengsel. Det kunne ha vært noe annet, men det var altså slik det ble. Blueshuset på Bastøy er som du en gang sa, et typisk «bottom-up» prosjekt, etablert av og til dels drevet av fangene selv. Her har virksomhetsteorien satt noen spor. Når du nå fyller 70 år kan det derfor være passende med en refleksjon

over innholdet i noen av de faglige samtalene våre som gjorde dette mulig.

Blueshuset i Bastøy Fengsel

Blueshuset på Bastøy ble etablert 9. mai 2011 og kan se tilbake på fem års sammenhengende virksomhet, som blant annet er relativt grundig dokumentert i årlige Aktivitetsrapporter i perioden 2011–2015.¹ Når sant skal sies er det neppe noe annet enkeltprosjekt i kriminalomsorgen som er like godt dokumentert i tekst, bilder, videoer og ikke minst gjennom medieoppslag i aviser, radio og TV. Blueshuset er en institusjon som har blitt lagt merke til, ikke bare i Norge, men også langt utenfor landets grenser, noe som ikke minst skyldes husbandet *Skyldig som faen*, som etter hvert har blitt et kjent navn langt utenfor kriminalomsorgens virksomhetsområde. Aktivitetsrapportene er i hovedsak av deskriptiv natur. De sier noe om hva, hvordan og i hvilket omfang ting har skjedd. I et pågående teoretisk arbeid er målsettingen å ta et skritt tilbake og analysere noen av de erfaringene som er gjort i et handlingsorientert sosiologisk perspektiv.² Av plasshensyn er det her kun er anledning til å benytte noen illustrerende eksempler.

---

1 Bjørn Andersen (2011): *Blues in open tuning – Blues & Rock Prosjektet i Bastøy Fengsel*, Aktivitetsrapport, Bjørn Andersen (2012): *The blues had a baby and they named it rock'n roll*, Aktivitetsrapport Blues Factory AS, Bjørn Andersen (2013): *Rollin' and tumblin'*, Aktivitetsrapport Blue Factory AS, Bjørn Andersen (2014): *Still got the blues*, Aktivitetsrapport Blues Factory AS, Bjørn Andersen (2015): *Rock me baby*, Aktivitetsrapport Blues Factory AS og Bjørn Andersen (2015): *Sluttrapport – Arrangørskolekurs i konsert og festivalproduksjon*, Blues Factory AS

2 Deler av dette er hentet fra Bjørn Andersen og Yngve Hammerlin (2017): *Blues og rock som strategisk verktøy for egenhabilitering – Erfaringer fra fem års virksomhet på Blueshuset i Bastøy Fengsel* (under arbeid) hvor problemstillingen blir behandlet mer utførlig, og hvor jeg også vil få noen teoretiske innspill fra jubilanten selv som medforfatter.

Blues og rock som strategisk verktøy for egenhabilitering

I deler av kriminalomsorgen finner en fortsatt en oppfatning av kultur primært som *underholdnings-tilbud* og *fritidsaktivitet*. En viktig grunn er antagelig at slike ting er rettighetsbasert gjennom Straffegjennomføringsloven og følger av det såkalte normalitetsprinsippet. Det er slik det er og slik det bør være. Blueshusets virksomhet er da også en del av fengselets fritidstilbud, samtidig som det utvilsomt også har bidratt til mye underholdning. På den annen side er det åpenbart at kulturaktiviteter og ikke minst det å lære å beherske et instrument også er en form for terapi, som kan gjøre det enklere å takle et langvarig fengselsopphold.³ Musikk og samspill som terapi under soning er et mål i seg selv og trenger sånn sett ingen nærmere begrunnelse verken med referanse til Straffegjennomføringslov eller potensiell habiliteringseffekt. Dette var et viktig element da Blueshuset ble etablert i 2011. I tillegg ble det lagt til grunn at huset også skulle ha en habiliterende effekt som en del av fengselets habiliteringsverktøy.

Nærmere 200 spillejobber på fem år er et ganske imponerende resultat, spesielt når en tar i betraktning at dette er gjennomført av folk som selv sitter i fengsel. Kanskje viktigere i denne sammenheng er det faktum at av de 70 fangene som til nå har bodd på Blueshuset, er det kun fire som har havnet tilbake i fengsel. Noe riktig må man altså ha gjort. Bastøy Fengsel markedsfører seg selv som en *Arena for egenutvikling*. Blueshuset har på mange måter blitt en slik arena, hvor slagordet er omsatt i praktisk handling gjennom bruk av kulturell virksomhet i vid forstand som terapi og egenhabilitering. Med terapi menes som nevnt at det å kunne drive med kultur og ikke minst musikk, er en måte for den enkelte å komme gjennom selve straffegjennom-

føringen og takle fengselstilværelsen. At virksomheten er basert på en egenhabiliteringsfilosofi, kan tolkes som et uttrykk for at deltagerne så langt det lar seg gjøre innen de sikkerhetsmessige rammene fengselet setter, selv ønsker å ta ansvar for sin egen habiliteringsprosess.

Det er kanskje nettopp her at tiltak basert på en virksomhetsteoretisk tilnærming skiller seg klart fra deler av programvirksomhet basert på kognitiv atferdspsykologi, hvor samtalebasert terapi og ulike former for kognitiv trening inngår som grunnlag for holdnings- og atferdsendring. I en slik setting oppfattes ofte den enkelte i stor grad som klient, med behov for å få stilt en diagnose. Tanken synes å være at holdninger kan endres gjennom samtalebasert terapi, ofte utført av folk som strengt tatt ikke har kompetanse til slikt, uten at tiltaket på noe tidspunkt får karakter av å være reell behandling. Scenen er da satt for det en type *lekehabilitering som strategisk spill* (Andersen 2011), hvor det er åpenbart for både fanger og fengselsansatte, at det dreier seg om en type virksomhet hvor fangene deltar av strategiske grunner fordi de antar at det er det de må for å komme videre i straffegjennomføringen, og de fengselsansatte er innforstått med at de ikke har noen reell behandling å tilby. Slike strategiske spill hvor alle leker med alle, får ofte et rent fiktivt preg, hvor det eneste formålet til slutt synes å være å synliggjøre at noe blir gjort, enten som grunnlag for tilførsel av ressurser eller for å tilfredsstille en kritisk opinion. Følgende eksempel er talende i så måte.

Som en del av programvirksomhet i et fengsel ble fangene invitert til rollespill med etablering av et band, hvor utfordringen var å lære å mestre ulike utfordringer knyttet til hvor mange som skulle være med, hvor ofte det skulle øves, hva slags musikk som skulle øves inn og hvem som skulle spille hvilket instrument. Målsettingen var med andre ord at fangene skulle tilegne seg kognitive ferdigheter som er nødvendige for at gruppe mennesker skal kunne samarbeide som et team om et felles mål. Det er ingen grunn til å betvile at slike rollespill kan være lærerike for den enkelte. Kontrasten til virksomheten som foregår på Blueshuset er imidlertid slående, fordi ingen av deltagerne i en slik gruppe egentlig

3 Forfatteren av denne artikkelen vet dette av egen erfaring fra nærmere fire års soning i både lukkede og åpent fengsel. Det er også et tilbakevendende tema når jeg kontaktes av tidligere beboere fra Blueshuset og pårørende, som takker for det de fikk være med på. At musikkaktivitetene bidro til å gjøre selve straffegjennomføringen til en enklere prosess en den ellers ville ha vært.

har noen reelle felles mål, men er mer eller mindre tilfeldig satt sammen av fanger som av ulike strategiske grunner har sagt ja til å bli med. Ofte vil det heller ikke være noen oppfølging etter at programmet er gjennomført.

Når medlemmene av husbandet Skyldig som faen over for å spille på Jailhouse Stage på Europas største bluesfestival, på Prison Stage på Eidsfossfestivalen, for 500 gjester på utekonsert i den Britiske ambassaden på Dronning Elisabeths fødselsdag eller for å gjennomføre en bluesklubbkonsert, er det på ingen måte et spill eller en lek, men ramme alvor. Det er uenighet og konflikter, men i motsetning til programvirksomhetens rollespillkonflikter handler det om virkelige konflikter som må løses, fordi deltagerne her i motsetning til deltagerne i et rollespill, faktisk har en reell målsetting om å realisere et felles mål. I tillegg vil det sjelden være noe grunnlag for deltagere i et program av noen ukers varighet til å utvikle en felles identitet eller stolthet over å delta. Fangene som til enhver tid utgjør medlemmene i husbandet Skyldig som faen har nettopp en slik felles identitet og er stolte av denne. Dette har sammenheng med virksomhetsteoriens erkjennelse av at det ofte er enklere å endre folks omstendigheter enn deres holdninger. Nye holdninger kan oppstå som et resultat av at man har tilegnet seg reelle ferdigheter og ny kompetanse, som kan benyttes – hvis det er det man virkelig ønsker – til å skape nye rammebetingelser for eget liv. Et vesentlig poeng er da at økt selvtillit og mestringssevne neppe kan oppnås hvis det er selve målsettingen med tiltaket, programmet eller behandlingen, men at slike ting alltid vil være et biprodukt av noe annet. Det være seg en ferdighet eller noe som andre er villige til å benytte, lytte til eller betale for.

Kultur og dialektikk

Stortingsmelding 37 hadde høye ambisjoner på kulturens vegne og signaliserte at de frivillige organisasjonene skulle spille en viktigere rolle i tilbakeføringsarbeidet. Blues Factorys samarbeid med bluesklubber og festivaler var fra starten en konkretisering av dette (Andersen 2010). Jeg tror vi begge

mener at vitenskapelig metode må være dialektisk for å bli tatt seriøst. Virkelighetens dialektikk er to skritt fram og ett tilbake, slik du blant annet har dokumentert på en glimrende måte i din avhandling om endringene i fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i perioden 1970–2007 under skiftende politiske regimer (Hammerlin 2008). Delenes helhet er konkret fordi den er en helhet av deler. Du har brukt mesteparten av ditt forskerliv til å studere den komplekse helheten som kalles norsk kriminalomsorg. Jeg har fått føle den på kropp og sjel i rollen som fange, deltagende observatør og nå som bidragsyter innenfor den delen som omfatter habilitering og tilbakeføringsarbeid. Den mørke tiden på den triste cella i Sem Fængsel er bare et vagt minne nå, men det er også Kriminalomsorgsmeldingen⁴ som den gang i 2008 var rykende fersk. Kanskje er det slik at kultur fortsatt skal være en viktig del av tilbakeføringsarbeidet. Kanskje ikke. Noen ganger er virkelighetens dialektikk ett skritt fram og to tilbake. Jeg tar ned gitaren og spiller en dialektisk fængselsblues for deg og for troen på at kulturell virksomhet i vid forstand også i kommende år vil ha en sentral plass i norsk kriminalomsorg. Gratulerer med jubileet.

Litteratur:

Andersen, Bjørn (2010): *Blues bak murene*, Kronikk i Klassekampen 29. desember

Andersen, Bjørn (2010b): *Everyday I have the blues, Pilotprosjektet Blues Behind Bars I Telemark*

Fængsel, Aktivitetsrapport

Andersen, Bjørn (2011): *Blues in open tuning – Blues & Rock Prosjektet i Bastøy Fængsel*,

Aktivitetsrapport

---

4 St. meld. nr. 37 (2007–2008): *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*, kriminalomsorgsmelding, Det kongelige Justis- og Politidepartement

- Andersen, Bjørn (2012): *The blues had a baby and they named it rock'n roll*, Aktivitetsrapport Blues Factory AS
- Andersen, Bjørn (2013): *Rollin' and tumblin'*, Aktivitetsrapport Blue Factory AS
- Andersen, Bjørn (2014): *Still got the blues*, Aktivitetsrapport Blues Factory AS
- Andersen, Bjørn (2015): *Rock me baby*, Aktivitetsrapport Blues Factory AS
- Andersen, Bjørn og Yngve Hammerlin (2017): *Blues og rock som verktøy for egenhabilitering – Erfaringer fra fem års virksomhet på Blueshuset i Bastøy Fengsel* (under arbeid)
- Hammerlin, Yngve (2008): *Om fangebehandling, fange. Og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007*, Dr. Philos avhandling ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Det Juridiske Fakultet, Universitetet i Oslo
- St. meld. Nr 37 (2007–2008): *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*, kriminalomsorgsmelding, Det kongelige Justis- og Politidepartement

En human kriminalpolitikk – hva er nå det?

Av Øystein Blymke
Tidligere ekspedisjonssjef i Justisdepartementet

Man påvirkes av sine omgivelser. Og av mennesker man møter. Yngve er et av de mennesker jeg har møtt, lyttet til, og blitt påvirket av.

For å kunne utføre en god jobb som departementsbyråkrat i Justisdepartementet har jeg vært avhengig å lytte til mennesker der ute. Mennesker med større nærhet til den kriminalitetspolitiske virkelighet, og til menneskene i den, enn jeg selv har. Yngves nærhet til enkeltmennesket «der ute», og hans evne til å formidle denne nærheten, har ført meg vekk fra byråkratiets saker og notater. Vekk fra budsjettall, handlingsplaner, lover og forskrifter. Samtalene med Yngve har inneholdt sterke historier om enkeltmenneskers skjebner, preget av hans ekte humanistiske engasjement. Samtaler som har gitt meg nødvendige påminnelser om verdiene i menneskene bak de statistiske størrelser, bak planene og departementsnotatene. Påminnelser om at det bak de korrekte politiske og byråkratiske handlingsplanene står unike enkeltmennesker, svake og sterke, med helt ulike forutsetninger for å takle livet, straffen og friheten.

Samtaler med Yngve opp gjennom årene har alltid vært preget av et stort sosialpolitisk alvor, og et ekte engasjement fra Yngve sin side. Likevel, et engasjement som jeg tror Yngve merket smittet over. I alle fall, det rørte ved meg, inspirerte meg, og påvirket

meg. Selv om våre kriminalpolitiske oppfatninger kanskje ikke alltid konvergente, hadde vi begge med oss en ballast, og våre kriminalpolitiske røtter plantet i det politiske jordsmonn Inger Louise Valle la grunnlaget for, gjennom de senere sytti-åra.

Yngve er kunnskapsrik. Utfordrende kunnskapsrik. Hans reflekterte og intellektuelle resonnementer om menneskesyn, respekt, tillit, verdighet, og om straffens hensikt, fikk meg mang en gang til å reflektere over, om mine faglig – politiske råd til politikerne ble godt nok formidlet, og tydelig nok ga uttrykk for de humanistiske prinsipp som både Yngve og jeg hadde med oss fra de sene sytti-årene.

Vår respekt for hverandres ulike roller og ståsted i den kriminalpolitiske virkelighet var avgjørende for den tillit og respekt vi fikk for hverandre, som mennesker og fagpersoner. I situasjoner hvor jeg var fristet til å forklare ham – nærmest belærende – om sammenhengen mellom forbedringstiltak i fangebehandlingen og de budsjettmessige realiteter, så han nærmest forundret på meg, etterfulgt av et betimelig spørsmål om jeg helt ut hadde forstått hvor viktig det var for et menneske, ikke å miste verdigheten...!

Det var gjennom slike dialoger med våre respektive språk og tilnæringsmåter, at vi begge etter hvert

forsto at en humanistisk kriminalpolitikk riktig nok kan være et spørsmål om budsjetter, men mest av alt et spørsmål om menneskelige ressurser, om respekt mellom mennesker, og mest av alt; Om frihetsberøvelse alene, uten å ta fra et menneske – verdigheten.

I en nylig utgitt bok av Torfinn Langelid «Bot og Betring. Fengselsundervisningens historie i Norge» (2015) omtales Yngves rolle i norsk kriminalomsorgs-politikk. Hans forskningsinnsats settes blant annet i sammenheng med en omtale av en felles kollega av oss begge, Asbjørn Langås. For meg har de begge, hver på sin måte, tilført meg kunnskap om å behandle innsatte humant og rettferdig, men med verdigheten i behold. En kunnskap om fangebefolkningens forutsetninger og rehabiliteringsmuligheter som utvilsomt har styrket kvaliteten i de beslutningsgrunnlag jeg har vært med på å utforme for politikerne.

I sin bok trekker Langelid trådene tilbake til statsrådene Inger Louise Valle og Mona Røkke på 70- og åtti-tallet. To statsråder som ut fra sine respektive partipolitiske plattform etter min mening endret kriminalomsorgens oppgaver og funksjon i samfunnet på en positiv måte. Endring, til en kriminalomsorgs-politikk som Langås, ut fra sin praktiserende import – og undervisningsmodell, og Hammerlin, ut fra sitt forskerståsted, aktivt var med på utformingen av. En politikk som mer enn tidligere tok utgangspunkt i den innsattes situasjon, hans ressurser og forutsetninger, og rehabiliteringsevne.

Gjennom sin forskning bidro Yngve til formidling av den nødvendige, og kunnskapsbaserte del av politikken. Hans nære og humane måte å se fangebehandling på, inspirerte også meg til stadig å legge mer vekt på å bruke den innsikt og forståelse som

forskningen ga meg, sammen med de budsjettmessige virkemidler og realiteter som politikken vanligvis er opptatt av, men som alene ikke kan gi ønskede resultat.

«Det ligger alltid et menneskesyn bak planer og kriminalpolitikk. Har man nok innsikt i mennesket til å forstå hva som er riktig politikk?»

Sitatet er hentet fra Yngves (og Egil Larsens) bok «Menneskesyn i teorier om mennesket». Her formulerer Yngve en påstand, og stiller et spørsmål som jeg mener berører kjernen av Yngves kriminalpolitiske tenkning.

For meg har Yngves faglige engasjement, og vilje til å videreformidle kunnskap om den humanistiske kriminalomsorgs-politikk han tror på, bidratt positivt i deler av min faglig-politiske utvikling. Yngve har vært en røst jeg har ønsket å lytte til, og som har bedt om min oppmerksomhet på en inviterende og troverdig måte.

La meg avslutte med å sitere noe Yngve skrev til Asbjørn for noen år siden. Teksten sier mye. Både om Yngves evne til å fange inn hva som rører seg i kriminalpolitikken, men kanskje mest om Yngves raushet i omtalen av at andre har hatt av betydning for den samme gode sak som han selv har kjempet for, og forsket for.

«Ditt arbeid Asbjørn, har alltid vært det som har gitt en positiv retning i en historisk sett kompakt, motsetningsfylt og treg etat der det alltid har vært konflikt mellom sikkerheten, straffeideologien, makt og kontrollsystemene, og gode, meningsfulle behandlings- og rehabiliterings-ideologiske tiltak.»

Yngve Hammerlin 70 år

Av Rita Bråten
Leder av Norsk fengsels- og Friomsorgsforbund

Når Yngve Hammerlin fyller 70 år, gjør han det vel vitende om at han, gjennom sin forskning og sitt store og omfattende arbeid for øvrig, har satt sitt preg på kriminalomsorgen gjennom flere tiår. Profesjonalitet er vel et stempel man kan benytte på det arbeidet han har nedlagt. Norsk Fengsels og Friomsorgsforbund har de tilsatte som medlemmer og Hammerlin har gjennom sin forskning hatt våre medlemmer som sitt arbeidsområde, direkte eller indirekte.

Det er vel ikke et område av faget han ikke har arbeidet med. Kontraktsoning ble iverksatt på begynnelsen av 1980 tallet. Hammerlin foretok en grundig gjennomgang av denne soningsformen på begynnelsen av 90-tallet. Hans konklusjon da var at han er positiv til soningsformen, men som han sier forutsetter en videre satsing både nivåheving, en gjennomgang av soningsstedene og de helhetlige målsettingene.

Han uttalte i Dagsavisen i 2003 «Å sitte i fengsel er i seg selv en stor sosial, psykisk og fysisk belastning. Frihetsberøvelsen er et betydelig inngrep i et menneskes integritet, og mange opplever den som en personlig, eksistensiell og sosial tragedie.» Hammerlin er meget opptatt av vilkårene for dem som skal arbeide med de domfelte og varetekstinnsatte. Han har vært engasjert i mange prosjekter som involverer tjenestemennene.

I den forbindelse vil vi spesielt peke på Tjenestemannsrolleprosjektet (TR-prosjektet) som ble

gjennomført på slutten av 1980-tallet og begynnelsen på 1990-tallet. Han gjennomførte en meget grundig evaluering av dette prosjektet som hadde som formål å se på muligheter for å tilføre nye oppgaver til de ansatte i 1. linjen. Han er opptatt av forholdet mellom innsatte og tilsatte. I 2006 skrev han, sammen med Mathiassen:» *Før og nå – om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter.*»

Vold og trusler mot tilsatte er et aktuelt tema i kriminalomsorgen. Yngve Hammerlin har arbeidet med dette feltet i en årrekke. Han viser i 2001 til den finske forskeren Lippo Alatala som hevdet at «Fengselsvåldet ikke er noen privatsak». Dette er også utgangspunktet i Norge. Hammerlin har gjennom sitt arbeide redegjort for voldens ulike sider og konsekvenser. I et foredrag om dette sier han: «I enkelte tilfeller er det helt klart nødvendig med økt bemanning på enkelte avdelinger..... Det er i hvert fall den tilbakemeldingen vi har fått, og det er også den vurderingen vi har gjort.» Det heter videre: «Der det er mye vikarer, kan det være et problem, altså ufaglært arbeidskraft». Antallet rapporterte voldstilfeller i dag tyder ikke på at det er gjort tilstrekkelig på dette området. Fra forbundskontoret har vi konstatert at Yngve Hammerlin har hatt og har, et stort engasjement for de tilsatte, men også de innsattes situasjon er han opptatt av. Vi takker for ditt engasjementet som har resultert i så mye dokumentasjon om kriminalomsorgen.

Forbundet stiller seg blant gratulantene og for å si det med ditt eget språk: Det er jævlige hyggelig å kunne gratulere deg med dagen!

Læring i social praksis

Av Ole Dreier
Professor emeritus ved København universitet

I dette kapitel præsenteres hovedargumenterne for en praksisteoretisk tilgang til læring.

Ifølge den almindelige grundopfattelse består læring i et individs erhvervelse af viden ved hjælp af internalisering og kategorisering. Den opfattelse dominerer forskningen om læring, som desuden ofte fokuserer på, i hvilket omfang et individ har internaliseret en undervisers præsentation, eller en uddannelses stof, og kan reproducere det. Læring ses da som transmission af en på forhånd givet viden til et individ, der internaliserer den. Sfard, som forsker i læring af matematik, påpeger, at den almindelige grundopfattelse beror på en possessiv individualisme (1998), idet et individ besidder det lærte som sin ressource, kompetence eller kapital. Der hører yderligere to basale begreber til denne grundopfattelse. Efter at en bestemt viden er lært ved transmission og internalisering, overfører (transfer) individet den til de andre situationer, hvor den gælder, og anvender (applikation) den. Forskning ud fra denne grundopfattelse nøjes dog oftest med at antage, at den internaliserede viden overføres og anvendes uden at undersøge dette nærmere. Gør man det, bliver billedet af grundopfattelsen uklart. Netop studier af overføring og anvendelse af viden førte da også til et kritisk opgør med opfattelsen af læring som erhvervelse-internalisering-overføring-anvendelse og til udvikling af en teori om situeret læring i social praksis.

Her spiller Laves forskning (1988) en nøglerolle. Hun udforskede overføring og anvendelse af viden i matematik fra skolen. Matematik er et velvalgt område, fordi det kan afgrænses præcist, om viden overføres og anvendes, da der må benyttes bestemte, velafgrænsede fremgangsmåder, for at anvendelsen er korrekt. Lave studerede fx personers indkøb i supermarkedet og vægtvogteres madlavning i hjemmet efter at have testet deres matematikkompetencer, som var gode. Men hun fandt ingen klare eksempler på anvendelse af skolematematik i de situationer, hun undersøgte. Forsøgspersonernes kompetencer i skolematematik viste sig ikke i hyppige beregninger i butik og køkken, som den almindelige grundopfattelse må antage. Jo dygtigere en person var til skolematematik, des færre tegn på kalkulation fandt hun. Besiddelse af viden determinerer altså ikke dens brug. Hvordan en person løser problemer om kvantiteter, afhænger af andet og mere end besiddelse af denne viden. Lave konkluderede, at problemer om kvantiteter (op-)løses ved at blive relateret til andre aktiviteter, ressourcer og anliggender i de undersøgte situationer.

Ikke al viden kræver dog, at der benyttes faste fremgangsmåder ved anvendelse. Når det kræves, kan det vanskeliggøre eller blokere dens anvendelse i situationer, hvor disse fremgangsmåder er svære at passe ind. Man må da finde andre udveje, eller løse dilemmaet ved at afbryde andre løbende aktiviteter og for en stund skabe en særlig, afgrænset situation til at anvende de faste fremgangsmåder – hvis det er

muligt og hensigtsmæssigt. Er der omvendt ikke så entydige krav om at benytte bestemte fremgangsmåder, bliver det sværere at afgøre, om en bestemt viden er anvendt, og om anvendelse af denne viden er en god, dækkende bestemmelse af, hvad der foregår. Det varierer desuden hvor strikte krav forskellige sociale praksisser stiller til at overholde bestemte fremgangsmåder. De er fx almindeligvis mere strikte i skolen end i hjemmet og i nogle typer arbejde end i andre. Forholdet mellem erhvervelse og anvendelse kompliceres yderligere af, at viden benyttes i forskellige situationer, sammen med forskellige andre mennesker, aktiviteter, opgavefordelelser, personlige anliggender og handlespillerum.

Den almindelige opfattelse af erhvervelse-overføring-anvendelse antager, at det er den tidligere erhvervede viden, der anvendes i de senere anvendelsessituationer. Det tidligere lærte og aktuelt benyttede vidensgrundlag er da identiske, og anvendelsen er beviset på, at denne viden besiddes. Anvendes den tidligere erhvervede viden ikke, er den enten ikke lært rigtigt eller glemt igen. Disse antagelser om sammenhængen mellem erhvervelse og anvendelse medfører, at vi må genoverveje hele læreprocessen, når anvendelsen er blevet problematiseret. Hertil kommer, at grundopfattelsen alene betragter den internaliserede viden som bestemmende for, hvad personer gør i anvendelsessituationer. Kendetegn ved de konkrete situationer og løbende aktiviteter spiller da ingen rolle. Det er en mentalistisk opfattelse, som ser bort fra, at vi, når vi studerer personer og deres læreprocesser, altid har at gøre med et uadskilleligt samspil mellem tre slags faktorer – nemlig person-situation-aktivitet i en social praksis. Hvordan personer fungerer – altså p-faktorerne – varierer med dette samspil.

Læring som konkret aktivitet

Studier som Laves åbner for at nytænke hele læreprocessen (Lave & Wenger, 1991). De inviterer til at lægge de almindelige antagelser til side og søge at få bedre greb om læring ved at undersøge den som en konkret aktivitet, der finder sted i bestemte situationer i sociale praksisser. Social praksiste-

ori opfatter læring som en proces, der finder sted gennem personers deltagelse i social praksis, og hvis resultat præges heraf. Den interesserer sig for praksislandskaber frem for videnstræer (Lave, 1988). Vi får andet og mere at vide om læring ved at studere dens tilegnelse og brug i social praksis. Det har jeg gjort i studier af læring knyttet til psykoterapi og efteruddannelse (Dreier, 2003, 2008, 2009, 2015).

I undervisnings- og terapilokalet forløber læring på særlige, tilrettelagte måder. I undervisningslokalet er man kun koncentreret om læring, mens andre aktiviteter og anliggender holdes ude som forstyrrelser. Stoffet er opdelt i bidder, der præsenteres i en bestemt rækkefølge. Lektionerne finder sted med mellemrum i afgrænsede tidsrum og er adskilt fra de potentielle brugssituationer. Osv. I terapilokalet koncentrerer man sig kun om bestemte problemer, mens andre aktiviteter og anliggender holdes ude som forstyrrelser. Man koncentrerer sig om bestemte (del-)problemer ad gangen. Samtalerne finder sted med mellemrum i en begrænset periode. De er adskilt fra klienternes dagligliv, og terapeuten er en fremmed, som ikke indgår deri. Det medfører en særlig fortrolighed og samtale. Osv. Der er altså skabt nogle særlige institutionelle arrangementer af de to ekspertpraksisser med særlige formål og fremgangsmåder og særlige positioner, ansvar og handlemuligheder for deltagerne, som kan forfølge særlige personlige anliggender heri og få særlige personlige erfaringer ud af det. Alt dette har konsekvenser for, hvilken betydning det har for dem at deltage, og dermed for deres engagement heri. De lærer ved at deltage i disse arrangerede settings aktiviteter og situationer. Ligesom brugssituationer rummer bestemte spillerum, gør læringsituationer det også. Ressourcerne og mulighederne for læring er situerede og fører til et særligt forløb og udbytte af læringen. At uddannelse og terapi er tilrettelagt sådan, skyldes bestemte antagelser om de læreprocesser, det er formålet at fremme. Oftest hævdes, at de fremmes bedst på den måde, selv om der mangler udførlige undersøgelser af de relevante anvendelsessituationer andre steder. I hvert fald kan læring forløbe på andre måder og med andet udbytte i andre sociale praksisser med andre arran-

gementer, positioner, ansvar, handlemuligheder, anliggender og erfaringer.

Det centrale ved disse ekspertpraksissers formål er, at de primært skal virke uden for deres egne rammer i elevernes eller klienternes dagligliv andre steder. Konteksterne for tilegnelse og brug er forskellige og adskilt i tid og rum. Er praksis i disse ekspertsettings tilrettelagt bedst muligt til at sikre dette formål? Når brugssituationerne ikke er undersøgt udførligt, kan de højest være tilrettelagt ud fra forestillinger herom. Holder disse forestillinger ikke, må disse praksisser genovervejes og revideres.

Hvad der sker med det lærte

Hvad der sker med det lærte senere andre steder, har jeg undersøgt for terapier vedkommende (Dreier, 2008). Først og fremmest bruger klienter langt fra altid det, de lærte i ekspertsettingen, senere andre steder, og når de gør, er der ikke tale om en direkte anvendelse. Tværtimod ændrer de det i forskellige former for fortsat læring. Det sker, når de prøver det af i andre settings og situationer og må passe det ind i disse andre sammenhænge, hvor de deltager sammen med andre mennesker i andre praksisser med andre formål, på andre positioner med andre ansvar og handlespillerum, og hvor der er andre ting på spil for dem. Det sker også, når klienterne må finde passende lejligheder til at bruge det tidligere lærte og komme videre med det, hvilket oftest kræver, at det kan finde plads i forhold til andre igangværende aktiviteter, samt at andre personer er parate til at tage del i det og ligeledes finder, at det er en passende lejlighed. Undertiden må de forhandle, hvorvidt og hvordan et forsøg kan gøres og justere fortsættelsen herefter. Der foregår i hvert fald så meget andet i deres liv, at fortsættelsen af bestemte ændringer blot er en særlig, varierende del heraf. Deres ændringsforsøg afbrydes af mange andre aktiviteter og anliggender, og deres eventuelle fortsættelse må udskydes til senere. Ændrings- og læreprocesserne er diskontinuerte, med afbrydelser og genoptagelser med ujævne mellemrum. I mellemtiden kan deres muligheder og opfattelser delvis have ændret sig, så de fortsætter på andre måder.

Undervejs ændrer opdukkende begivenheder ligeledes deres behov, muligheder og nødvendigheder af fortsatte ændringer og læring. Alt dette påvirker, hvilken fortsat læring der kommer til at folde sig ud. Dybest set er meget læring uafsluttelig. Den er «open-ended», fordi dens afslutning forbliver mere eller mindre uvis, når den er knyttet til aktiviteter og livsomstændigheder, som fortsat ændrer sig. Undervejs føjes ikke blot ny læring til det tidligere lærte. Noget tidligere lært omlæres, dvs. ændres til noget andet, mens andet aflæres, dvs. erstattes af noget andet. Det tidligere lærte bliver også genstand for yderligere vurdering og læring, fordi der ikke er tale om en neutral, teknisk viden, men om en personlig viden, der må blive en del af personens måde at leve og forstå sig selv på, hvis den skal virke. Personen må da tage stilling til, om og hvordan denne viden passer ind i og til hans eller hendes liv og til det, han eller hun vil med sit liv. Disse afklaringer kan være langvarige og ændre synet på det lærte og dets plads og brugbarhed flere gange undervejs. Senere begivenheder og nye erfaringer fra andre settings og kilder end ekspertkonteksten ændrer altså den personlige stillingtagen og tiltro til det tidligere lærte og dermed også brugen af det. Når brugen af tidligere viden således er foranderlig og genstand for fortsat læring, er det uholdbart at skelne mellem enten erhvervelse eller anvendelse.

En væsentlig grund til, at læring fortsættes i brugssituationer, er, at personer i vore samfund tager del i mange forskellige praksisser i forskellige settings med forskellige arrangementer, formål, positioner, ansvar, handlespillerum, personlige anliggender og erfaringer. Deres dagligliv består af mange forskellige settings, som de bevæger de sig rundt imellem i deres personlige deltagerbaner. Vore samfund er strukturelt sådan indrettet, at medlemmerne lever sammensatte dagligliv, og at deres dagliglivs sammensætning ændrer sig igennem deres livsløb. Personers læring og brug finder sted i deres deltagerbaner, hvori sammenhængen mellem person-situation-aktivitet i deres læring og brug er forankret. Derfor påvirker deres deltagerbanes sammensætning og ændring deres lærings forløb.

Sammensatte deltager- og læringsbaner

Personer lærer altså ikke et sted – i ekspertpraksisen – og bruger et andet sted – i dagliglivet. I virkeligheden fordeler de deres læring på deres deltagelse forskellige steder i deres deltagerbane. Personer har derfor ikke blot sammensatte deltagerbaner, men ofte sammensatte læringsbaner, dvs. en deltagerbane, hvori de forfølger et anliggende om læring igennem forskellige settings. Læringsbaner realiseres også ofte diskontinuert, afbrudt af andre aktiviteter og anliggender. Under sådan en bevægelse i praksis møder den lærende person andre sammenhænge og begivenheder, hvor det, der søges lært, indgår på andre måder, hvor der er andre muligheder og kilder til fortsat læring, og hvor det, der søges lært, har andre betydninger og er knyttet til andre personlige anliggender. Personens læring fremmes af at finde ligheder mellem det, der søges lært, i forskellige sammenhænge. Men personen lærer i høj grad også af at finde forskelle mellem, hvordan det fremstår, hvilke sammenhænge det indgår i, hvilke betydninger det har, hvad man kan gøre med det og ved det, osv. Det tidligere lærte kan da blive forkastet, revideret, udbygget eller suppleret med andet. Personen kan ligefrem sammensætte sin læringsbane med det formål at optimere sin læring ved at tage hensyn til, hvad han eller hun bedst kan lære hvor, dvs. hvor han eller hun skal bevæge sig hen for at lære bestemte dele af sit sammensatte og sammenhængende læringsproblem. Således lærer personer noget særligt i undervisnings- og terapilokalet, som de kan føje ind i en læringsbane, hvor de søger at lære noget andet herom andre steder i en sammensat og sammenhængende forfølgelse af indsigt i læringsproblemet. Der findes også institutionelt tilrettelagte læringsbaner – fx curricula, klassetrin, spor og timeplaner i en skole eller uddannelse. I forhold hertil udvikler eleverne deres egne sammensatte og sammenhængende personlige læringsbaner, som rækker ud over uddannelsessettingens grænser ind i andre sammenhænge med andre kilder og muligheder.

Holz kamp og læring

Holz kamp (1993) skelner mellem intenderet læring og medlæring. Ved intenderet læring støder en person i sine løbende aktiviteter ind i et problem, hvis løsning kræver læring, afgrænser dette læringsproblem fra andre aktiviteter og tilrettelægger en læringsituation med særlige læringshandlinger og – intentioner for at løse det. Klienters læring på tværs af settings rummer klare eksempler på intenderede læringsituationer og på intenderede læringsbaner. Ved medlæring (også kaldet incidental læring) finder læringen sted som en underordnet, og ofte uintenderet, del af en aktivitet med et andet formål. Den almindelige læringsforskning anser ikke denne type læring for betydningsfuld. Undersøger vi læring bredt i social praksis, er den imidlertid meget udbredt og betydningsfuld. Selvom den foreløber som et underordnet aspekt ved en anden aktivitet, kan den blive det vigtigste resultat heraf for personen. Mens læringsforskningen almindeligvis anser læring, der ikke bedrives koncentreret for sig for svagere, er medlæringen styrke netop, at personen kan få indblik i, hvordan det, han eller hun tilstræber viden om, hænger sammen med forskellige andre forhold, præges af disse sammenhænge og opretholdes eller kan ændres i forbindelse med dem.

Holz kamp (1983) har rekonstrueret læringens fylogene og særlige kvaliteter hos mennesker. Han bestemmer det almene grundkendetegn ved læring som, at artsmedlemmer besidder genetiske potentialer for at ændre deres reaktioner i forhold til deres omverden, når deres livsbetingelser ændrer sig, og dermed øge deres chancer for at overleve. Op gennem fylogenesen udvikles dette artsspecifikke genetiske potentiale fra modifikationer af reaktionen på enkelte egenskaber ved omverdenen og i en begrænset periode (fx prægning) over modifikationer af præferencer for tilfredsstillelsesobjekter i instinktivt fastlagte aktivitetskæder, til modifikationer af komplekse aktiviteter. Hos mennesker opstår et nyt forhold mellem det fastlagte og modificerbare. De kan ændre deres livsbetingelser gennem indgribende aktiviteter, så de skaber nye, faste ram-

mer for deres aktiviteter og læring i deres livsbetingelser, som de igen kan ændre senere.

Tre typer læring

Vi kan her skelne mellem tre typer læring karakteriseret ved forskellige relationer mellem ændringer af personen og af den sociale praksis. I den første type læring tilegner en person sig viden om aspekter ved en praksis, der består uændret som socialt og kulturelt fastlagt ramme og basis for personens deltagelse. Det lærte er da nyt for den lærende person, som bliver i stand til at udvide sin deltagelse i den bestående sociale praksis. Personen forandrer sig altså, mens den sociale praksis ikke gør. Men det lærte er velkendt for mange andre, som kan vejlede processen og bedømme dens resultat. Børns læring anses ofte for at være af denne type, og skoleviden bedømmes ofte sådan. Denne type læring er den mest udforskede.

I den anden type læring ændrer den sociale praksis sig uden personens medvirken, hvilket ofte er tilfældet. Som en reaktion herpå ændrer personen sig ved læring. Læringen gør det da muligt for personen at følge med den ændrede praksis, så han eller hun kan opretholde, eller ligefrem udvide sin hidtidige deltagelse og rådighed. Men langt fra alle ændringer af social praksis og af personers læring i relation hertil er kumulative udbygninger og udvidelser, som traditionen for livslang læring synes at antage. Ændringerne af social praksis går i forskellige retninger og rummer modsigelser og konflikter, som udfordrer personers læring. Mange ændringer medfører også nye begrænsninger og udelukkelser for personer. Nogle personers råderum er så robuste, at de kan afbøde virkninger af sådanne praksisændringer, eller kompensere for dem med andre ændringer i deres livsførelse, men det gælder langt fra alle personer. Det er også værd at bemærke, at mens nogle ændringer af social praksis har form af markante begivenheder, der kalder på en reaktion, forløber mange praksisændringer snigende og næsten umærkeligt. De adresseres da ofte først senere i en bagudrettet, korrigerende læring. Atter andre ændringer af social praksis overses ofte, fordi de ikke

ændrer de betingelser, personen tager del i og lever i kraft af. Personen kan da fortsætte som om intet var hændt og holde fast ved sit videns- og praksisgrundlag. Endvidere afhænger personens læring af, hvilken betydning en praksisændring har for ham eller hende. Nogle praksisændringer kræver fx blot, at personen ændrer bestemte handlinger, mens andre kræver, at personen ændrer sammensætningen og måden, hun lever på.

Den tredje type læring er udforsket mindst. Den foregår, når en person tager del i at frembringe en ændring af social praksis. Person og social praksis ændrer sig da i tæt samspil. Forhandlingen, organiseringen og gennemførelsen af en holdbar ændring muliggør nye, dybere og mere håndgribelige indsigter i, hvordan tingene hænger sammen i praksis, og dermed i, hvad der fastholder og skal til for at ændre denne praksis. Egne forhåndsantagelser, handlemåder, relationer og indsigter i sammenhængse realitetstestes, korrigeres og udvikles da undervejs. Der læres derfor andet og mere ved denne type læring end ved de to foregående.

Referencer

- Dreier, O. (2003). Learning in personal trajectories of participation. In: N. Stephenson, H. L. Radtke, R. J. Jorna & H. J. Stam (Eds.). *Theoretical Psychology. Critical Contributions* (pp. 20–29). Concord, ON: Captus Press.
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life*. New York: Cambridge University Press.
- Dreier, O. (2009). Learning in structures of social practice. In: Klaus Nielsen et al. (Eds.). *A Qualitative Stance: Essays in Honor of Steinar Kvale* (pp. 85–96). Aarhus: Aarhus University Press.
- Dreier, O. (2015). Learning and conduct of everyday life. In: J. Cresswell, A. Haye, A. Larrain, M. Morgan, G. Sullivan (Eds.). *Dialogue and Debate in the Making of Theoretical Psychology* (pp. 182–190). Concord, ON: Captus University Publications.

Holzamp, K. (1983). *Grundlegung der Psychologie*. Frankfurt am Main: CampusVerlag.

Holzamp, K. (1993). *Lernen. Subjektwissenschaftliche Grundlegung*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.

Lave, J. (1988). *Cognition in Practice*. New York: Cambridge University Press.

Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated Learning. Legitimate Peripheral Participation*. New York: Cambridge University Press.

Sfard, A. (1998). On two metaphors for learning and the dangers of choosing just one. *Educational Researcher* 27 (2), 4–13.

Ny ungdomsstraff: Spørsmål om rettssikkerhet og hensyn til integritet⁵

Av Jane Dullum
Høgskolelektor ved Høgskolen i Oslo og Akershus

Hedda Giertsen
Pensjonert professor ved Universitetet i Oslo

Innledning

I 2014 ble det innført en ny straffereaksjon som alternativ til ubetinget fengsel for unge lovovertredere: Ungdomsstraff. Straffen kan idømmes når en ungdom mellom 15 og 18 år har begått alvorlig eller gjentatt kriminalitet. Fengsel skal nå bare benyttes overfor denne gruppen når det er «særlig påkrevd» (strl. 2005, § 33). En viktig bakgrunn for ungdomsstraffen har vært å finne et reelt alternativ til fengsel for unge lovovertredere;⁶ et alternativ som er mer humant og forståelig enn fengsel.⁷

Yngve har i sin faglige virksomhet arbeidet med et kritisk blikk på hvordan sårbare grupper behandles,

særlig fanger. Ungdomsstraffen bør følges opp med samme kritiske blikk, på grunnlag av de samme verdiene og prinsippene som har preget Yngves innsats.

Ungdomsstraffen skal inneholde tiltak hvor «... sosial kontroll erstatter fengselets fysiske kontroll» (Prop. 135 L, 2010–2011:110). Dette reiser spørsmål hva denne kontrollen består i, og i hvilken grad ungdomsstraffen faktisk blir et humant alternativ til fengsel. I denne artikkelen tar vi opp spørsmål om rettssikkerhet, og om hensynet til dømtes integritet ivaretas i ungdomsstraffen.

De rettslige rammene

Ungdomsstraffen idømmes av domstolen. Villkårene er at lovovertrедeren var under 18 år på gjerningstidspunktet, har bosted i Norge, og at han/hun har begått gjentatt eller alvorlig kriminalitet (strafferamme 6 måneder til 2(3) år). I forarbeidene er det antatt at ungdomsstraff ikke kan idømmes i saker som gjelder drap eller alvorlige seksuallovbrudd. Domstolen fastsetter en gjennomføringstid

⁵ Takk til Karen Kristin Paus for kommentarer.

⁶ Sentral her er FN's barnekonvensjon, som understreker at på grunn av skadene barn påføres ved å sone i fengsel, bør fengsel benyttes i minst mulig grad. Barnekonvensjonen ble gjort til del av norsk rett i 2003 ved menneskerettsloven § 2.

⁷ Vi fikk også reaksjonen *ungdomsoppfølging*. Av plasshensyn går vi ikke nærmere inn på ungdomsoppfølging i denne artikkelen.

på mellom seks måneder og tre år, og en subsidiær fengselsstraff. Domstolen fastsetter imidlertid ikke noe timetall for gjennomføringen eller hvor intensiv reaksjonen skal være.

Straffen er ansett som *restorative justice* (RJ)⁸, og gjennomføring av ungdomsstraffen er lagt til konfliktrådene. I høringsrunden mente flere høringsinstanser at det var prinsipielt betenkelig at konfliktrådene i praksis blir en ny straffegjennomføringsetat, og argumenterte for at kriminalomsorgen var et mer egnet fagmiljø for gjennomføring av reaksjonen. Departementet mente imidlertid at konfliktrådene hadde erfaring i bruk av meglings og viktig kunnskap om tiltak som kunne virke gjenopprettende og forsonende. Ved å møte fornærmede, og delta aktivt i prosessen, ville lovovertrедeren bli mer bevisst konsekvensene av sine handlinger. Dette kunne virke konfliktdependende og kriminalitetsforebyggende. Det er imidlertid grunn til å diskutere det å legge straffende oppgaver til et organ som i så liten grad er rettsikkerhetsmessig rustet til å gjennomføre straff, dette kommer vi inn på nedenfor.

Reaksjonen krever samtykke. Holmboe (2015) framhever at dette ikke er krav om tilståelse. Siktete kan nekte seg skyldig, og likevel samtykke til ungdomsstraff hvis han/hun blir funnet skyldig. Dette er prinsipielt riktig, mener Holmboe, fordi ungdomsstraffen vanligvis vil oppfattes som langt mildere enn en fengselsstraff. Et krav om tilståelse for å få ungdomsstraff kunne friste en uskyldig siktete til å tilstå hvis bevissituasjonen var uklar. Men departementet har forutsatt at de forhold ungdommen er dømt for skal legges til grunn i ungdomsstormøtet (se nedenfor). I motsatt fall kunne man få «... omkamp om de faktiske forhold i forbindelse med gjennomføring av reaksjonen, noe som vil kunne oppleves som et nytt overgrep fra fornærmede» (Prop. 135L 2010–2011:117).

Ungdomsstraffen består av tre deler: Ungdomsstormøte, utarbeidelse av en individuelt tilpasset ungdomsplan og gjennomføring av ungdomsplan (konfliktrådsloven § 22):

8 «Gjenopprettende prosess» er blitt den norske oversettelsen.

Når en dom på ungdomsstraff er rettskraftig, sender domstolen saken til konfliktrådene, som starter forberedelse til et *ungdomsstormøte*:

Ungdomsstormøtet ledes av en ungdomsordinator.⁹ De skal sikre at relevante aktører er tilstede. Domfelte, domfeltes verger, samt representanter fra kriminalomsorgen og politiet skal være tilstede. Fornærmede og deres verger har rett til å delta.¹⁰ Forsvarer og bistandsadvokat har også rett til å delta, samt representanter fra institusjoner som barnevern, skole og lokalmiljøet.

Formålet med ungdomsstormøtet er todelt: Det skal legges til rette for gjenopprettende prosess, og det skal utformes en *ungdomsplan*. Konfliktrådsloven (§ 25) gir en ikke-uttømmende liste over hva innholdet i planen kan gå ut på: Yte ikke-økonomisk kompensasjon til fornærmede, delta i programmer (som rus- eller sinnemestring), utføre samfunnsnyttige oppgaver, overholde bestemmelser om oppholdssted, innetid, arbeid eller opplæring, møte for politiet eller kriminalomsorgen, avstå fra å bruke rusmidler og avgi rusprøver, forbud mot kontakt med bestemte personer. Planen kan også gå ut på at domfelte skal oppholde seg i institusjon eller gjennomgå annen behandling. Frihetsinnskrenkningene kan dermed være inngripende (jfr. Fornes 2016). Planens intensitet og omfang bestemmes av ungdomsstormøtet (og altså ikke av domstolen) innenfor rammen av gjennomføringstiden. Fastleggelsen av ungdomsplanen skjer for lukkede dører, uten mulighet for offentlig innsyn.

Ungdomsplanen kan dermed inneholde vilkår som kan være tyngende, men også vilkår som innebærer hjelp til å nyttiggjøre tilbud man har rett til som borger, som behandling eller utdanning. Den siktete, eventuelle verger og ungdomskoordinatoren skal godkjenne planen – de øvrige deltakerne har ikke slik myndighet. «Straffeutmålingen ligger så å si i domfeltes egne hender», slik Iversen sier

9 I dag er det ansatt 30 ungdomscoordinatorer ved de 22 konfliktrådene i landet.

10 60 % av de fornærmede har møtt i de ungdomsstormøtene som har vært gjennomført til nå (Konfliktrådets årsrapport 2015).

det (2013b:388). Hvis den domfelte nekter å godkjenne planen, hvis han/hun bryter bestemmelser i ungdomsplanen eller begår en ny straffbar handling før ungdomsplanen er gjennomført, kan saken til slutt gå tilbake til domstolen, som bestemmer om den subsidiære fengselsstraffen skal fullbyrdes. Ungdomsstraffen har dermed et kraftig ris bak speilet – ubetinget fengselsstraff.

Gjennom ungdomsstraffen har man dermed søkt å forene både straffende, behandlende og gjenopprettende elementer, og det er en eksplisitt målsetting med straffen at unge lovovertridere skal holdes unna fengsel. Dette er viktig. Like fullt er det sider ved ungdomsstraffen som gir grunn til å spørre om også denne straffen reiser spørsmål om rettssikkerhet og humane hensyn. Dette er tema i det følgende.

Rettsikkerhetsutfordringer

Historisk er det flere eksempler på at alternative straffer motivert av gode intensjoner har kommet i konflikt med rettsikkerhetskriterier. Dette var særlig tydelig i de såkalte *særreaksjonene*; reaksjoner som ble satt i verk overfor lovovertridere ut over de vanlige straffene som fengselsstraff eller bot. Vi har hatt 3 slike særreaksjoner: *Arbeidsskolen* for unge lovovertridere, *tvangsarbeid for alkoholikere* og *sikring*. Tiltakene var begrunnet i hensynet til lovovertrideren – at han skulle behandles eller oppdras i stedet for å straffes. Et sentralt kjennetegn ved særreaksjonene var at forholdsmessighetsprinsippet var satt til side til fordel for tidsubestemthet. Forholdsmessighet ble sett som unødvendig siden det ikke var straff som var formålet. Reaksjonene manglet også de nødvendige rettsikkerhetsgarantier. Når det gjaldt sikring, ble både valget av sikringsmiddel og lengden av sikringen avgjort administrativt (av hhv. påtalemyndigheten og Justisdepartementet). At så inngrepene avgjørelser ble avgjort administrativt, var svært lite tilfredsstillende sett fra et rettsikkerhetssynspunkt. Særreaksjonene ble etter hvert utsatt for massiv kritikk, og i dag er de avskaffet.

Kanskje kan det være grunn til å rette et lignende kritisk blikk mot ungdomsstraffen som i sin tid ble rettet mot særreaksjonene. Slik også Christie kritiserte ungdomsstraffen: «It sounds so kind to exchange punishment for treatment and education. But penal history tells us another story, and of alternatives to punishment that actually are more severe, more painful, than ordinary punishment.» (2015:113).

Som vist, er det ikke domstolene som fastsetter timetall for hvor intensiv reaksjonen skal være, domstolene kontrollerer eller godkjenner heller ikke innholdet i ungdomsplanen. De frihetsberøvende elementene er altså «... lagt i de administrative myndigheters hender», slik Holmboe formulerer det (2015:404).

Det er problematisk at domstolene ikke tar stilling til ungdomsplanen. Likebehandling og proporsjonalitet er grunnleggende hensyn i straffeutmålingen, og det er domstolene som ivaretar disse hensynene. Ved at ungdomsstormøtet fastsetter intensiteten, risikerer man store forskjeller, og at forhold som sosial klasse, ungdommens holdninger osv. vil få stor innflytelse på innholdet i ungdomsplanen. Straffens individuelle tilpasning kan altså komme i konflikt med prinsippet om likhet for loven. Dette gjør i sin tur straffen lite forutsigbar. Det er også grunn til å følge nøye med på hvor repressivt innholdet i ungdomsplanene blir. Ungdomsstraffen er frivillig. Men hvis man ikke samtykker, og hvis man ikke godkjenner ungdomsplanen, risikerer ungdommen en lang ubetinget fengselsstraff. Det er rimelig å tro at en ungdom vil være villig til å strekke seg svært langt for å unngå dette, og dermed kunne bli pålagt svært restriktive tiltak som er for krevende både i forhold til det straffbare forholdet og ungdommens skyld.

I tillegg er det grunn til å følge med på i hvilken grad hjelpetiltakene og det gjenopprettende elementet i straffen blir realisert. Det er ikke slik at ungdommer som er dømt til ungdomsstraff har prioritet i køen til kommunale hjelpetjenester i forhold til andre grupper, de må vente som alle andre. Kontrolltiltak som meldeplikt for politiet, kontaktforbud, innetid,

ruskontroll osv., kan imidlertid iverksettes umiddelbart. Dette kan føre til at kontrollen i planen blir oppfylt, mens hjelpetiltakene kommer i siste rekke.

Stormøte og gjerningspersonens integritet

Så langt er ungdomsstraffen diskutert i forhold til rettsikkerhetsprinsipper. I dette avsnittet ser vi på ungdomsstraffens stormøte i forhold til rettsforhandlinger og vanlige konfliktrådsmøter. De to sistnevnte har på ulike måter i større grad grenser for pågående spørsmål enn ungdomsstraffens stormøter. Er det grenser for hvor langt stormøtene kan gå overfor gjerningspersonen? Hvilken betydning kan konstruksjonen av stormøtet ha for dette spørsmålet?

I rettsaker er det begrenset hva som regnes som *rettslig relevant*. Det er tilpasset domstolens oppgaver som er å avgjøre straffeskyld og eventuell straff, regulert av lover og rettsikkerhetsprinsipper. Dette fører til at partene i en rettsak kan oppleve at det viktigste for dem ikke kom frem. Selv om domstolen avgjør saken har ikke alltid partene gjort opp seg imellom.

I konfliktrådsmøter er det annerledes. Her skal begge parter beskrive hvordan de opplevde hendelsen og virkninger av den. Selve prosessen, å fortelle og lytte til hverandre, er et mål i seg selv. Samtidig får det betydning for hva partene og mekler kommer frem til. Men akkurat *hva* dette skal være, er åpent. Det er ikke straff. Det kan være å gjenopprette skader med arbeid, eller at møtet avsluttes på en kvalitativt annen måte, med forsoning: et håndtrykk og avtale om å møtes igjen. Praktisk sett en enkel ting, men sosialt viktig. Slik kan partene legge konflikten bak seg. Hovedsaken er ikke uten videre å gjenopprette *justice/rettfærdighet*, men å bidra til en fredelig relasjon og bedre nabolag og omgivelser.

Det særegne med konfliktrådsmøter sammenliknet med rettsforhandlinger er vekten på prosessen. Når den kan tillegges stor betydning er det fordi delta-

kelse bygger på frivillighet og avslutningen på enighet, ikke bruk av makt. Partene kan når som helst gå ut av møtet. Dette gir dem en sterkere stilling enn i en rettsak.

Med ungdomsstraff får stormøtet en annen karakter. Prosessen er ikke lenger et mål i seg selv med vekt på å lytte til hverandre og komme til enighet. Stormøtet har fått et mandat utenifra, fra loven, og skal føre til oppfølgingsplan som organiseres av et team i konfliktrådets regi. Men denne regien foregår innen strafferettsapparatets rammer, beskrevet ovenfor. Dermed er stormøtet endret på to avgjørende måter: Prosessen er blitt et middel for å nå et mål. Og den er tilført makt.

Får dette følger for innholdet i stormøtene: Finner man samme erfaringer som i vanlige konfliktrådsmøter, eller også andre erfaringer, i så fall hvilke og med hvilke følger?

i) Sosiale relasjoner bedres

Voksne som har deltatt i stormøter for ungdomsstraff har beskrevet sine inntrykk. Et tema er at sosiale relasjoner bedres: mellom ungdommer og eldre som har vært utsatt for dem; og som her: *Flere tar hverandre i hånda når de er ferdige. Lager avtale om hvordan de skal forholde seg hvis de møtes plutselig på åpen gate* (Willoch 2015:63).

Sitatene er hentet fra Willoch (2015) som bygger på observasjoner og intervjuer med syv voksne og tre ungdommer om stormøter som del av ungdomsstraff og ungdomsoppfølging, på Østlandet i 2014, 2015.¹¹ To ungdommer syntes *det var en veldig åpenbaring*, og positivt å *få snakka... og bli ferdig med det* (s. 58ff).

De voksne deltakerne trakk også frem andre erfaringer fra stormøtet.

¹¹ Willoch opplyser ikke om stormøtene gjelder ungdomsstraff eller ungdomsoppfølging. De gjelder vold, trusler og narkotika (s. 16). Det var ofre tilstede i flere av sakene, som utfra sitatene ser alvorlige ut. Vi antar derfor at momentene som kommer frem i sitatene vil være relevante for stormøter som del av ungdomsstraff.

ii) Gjøres ydmyk og ansvarlig

Gjerningspersonen skal forstå hvor mye smerte, ... offeret er påført. Noen ganger oppnås det: [du] kan liksom se at de angrer. Kroppsspråket viser at kandidaten var en angrende synder. Særlig når gjerningspersonen møter offeret: Du ser det gjør inntrykk på de, altså (s. 64, 65)

De ser etter tegn på at gjerningspersonen angrer, som her, fra observasjon av et stormøte: En ungdom, X, svarte på spørsmål, innrømmet det han hadde gjort og beklaget det flere ganger. En krenket beskrev sine erfaringer og brot sammen i gråt. Det var pause. Etter pausen kom ungdommen tilbake med endret kroppsholdning, krum rygg og gjemte seg i stolen. Situasjonen ble endret igjen, X var glad for å vite om de krenketes opplevelser, ble integrert i samtalen, rettet ryggen og så på dem som snakket. *Møtet avsluttes med latter og smil... og fokus på fremtiden til X (s. 58, 77).*

I intervju senere sier X: *[D]et var jo tungt. I pausen måtte jeg bare gå ut... og satte meg i et hjørnet og... gråt (s. 59).*

Dette reiser spørsmål om det bør være grenser for å fremkalle tegn på anger hos ungdommer, og hvordan dette eventuelt kan reguleres i stormøter; og om dette kan sees som vår tids form for skamstraff.

Et annet tema er ydmykelsens betydning: *Jeg tror nok at [stormøte] er... viktig for at de skal være litt ydmyke når de går inn. En annen: [D]e skal ha vært bøyd litt... i forhold til dem de har gjort noe vondt mot. En tredje: Du må... krype til korset før du får den milde behandlinga.*

Utsagnene uttrykker flere forståelser. Den ene er at ungdommene skal innse det gale de har gjort. Asmussen (2014) har undersøkt konfliktrådsmøter i Danmark og stormøter i Norge. Hun skriver dem inn i en kristen trope om bekjennelse, anger og omvendelse (s. 53ff) og drøfter hvor mye anger som trengs.

Kanskje sitatene også har element av straff i betydningen: *et onde påføres en domfelt i den hensikt at det skal oppleves som et onde (Høyesterett 1977, i Hen-*

num 2006), når ungdommene får vondt ved å se hva de har påført andre, noe Asmussen (2014:193) også peker på.

Enda en forståelse er formålsrasjonell, som når en deltaker mener det er greit at ungdommene tenker på at noen har hatt det vondt og avslutter: *Det tror jeg fungerer, antakelig slik at de innordner seg planen. Eide & Gjertsen mener også at stormøter kan være forutsetning for endring (i Willoch 2015:65).*

iii) Stormøte som middel til å nå mål

Når stormøtet blir middel til å nå målet om ungdomsplan som skal innfris, endrer det karakter, og gjerningspersonen settes i en annen type situasjon: Han eller hun skal ydmykes og bøyes for å innordne seg. En instrumentell rasjonalitet overtar og dominerer på bekostning av verdirasjonelle hensyn hvor samtale og prosess på frivillig grunnlag sees som vesentlig.

På dette punktet skiller ungdomsstraffens stormøte seg både fra vanlige konfliktrådsmøter og rettsforhandlinger. I *konfliktrådsmøtene* er det et mål at den enkelte nettopp *ikke* skal ydmykes og miste ansikt. I *rettsforhandlingene* dømmes du for et lovbrudd, forutsatt at du er strafferettslig tilregnelig. Trekk ved tiltalte, livssituasjon og holdning til lovbruddet kan gis betydning for straffeutmålingen, men det er ikke krav om bekjennelse og anger. Partenes interesser blir blant annet ivaretatt med det kontradiktoriske prinsipp som institusjonaliserer deres motstridende interesser. Men i *ungdomsstraffens stormøter* kan gjerningspersonen ydmykes og bøyes. Vanligvis ser vi dette som å krenke en annens integritet, identitet og selvfølelse. Men ikke her, når unge skal gjøres klare for innordning i ungdomsplanen. Da sees det som uproblematisk metoder som kan sluses unna etiske vurderinger. Bare målet vurderes i etisk sammenheng, og det blir lett bare måloppnåelse man ser.

Nye straffer i frihet, velkjente problemer

Den nye ungdomsstraffen gir nye erfaringer og grunnlag for diskusjoner for andre straffer som også bygger på frihetsinnskrenkninger utenfor fengsel, som narkotikaprogram med domstolskontroll, program i kriminalomsorgen, tiltak for rusbrukere, i senere tid betinget påtaleunntatelse for unge (Lid 2016). De sees som reaksjoner i frihet alternativt til fengsel. Men om flere av frihetsinnskrenkningene i ungdomsstraffen kombineres, kan det innebære sterk frihetsberøvelse for ungdommen det gjelder.

Dessuten: En grunnleggende erfaring er at når man kombinerer trekk fra uformelle situasjoner (likeverdige parter, uavhengig samtaleleder og åpent resultat) med trekk fra formelle situasjoner (tilgang til makt og krav om mål) vil kvalitetene fra den uformelle situasjonen lett forsvinne, slik sammenlikningen mellom vanlige konfliktrådmøter og ungdomsstraffstormøter viser. De uformelle kjennetegnene kan ha som viktigste virkning å tildekke maktbruk og at rettsikkerhet og anstendighet underordnes institusjonelle mål. Når makt ikke begrenses kan det åpne for at uvanlige livsanskuelser og levemåter, uenighet og protest ikke blir sett som dette, men risikerer å bli diagnostisert eller utdefinert utfra ulike maktspråk.

Referanser

Asmussen, I.H. (2014). *Fra retsstat til omsorgsstat. Om syndsforlatelse i konfliktråd*. København: Jurist- og økonomiforbundets forlag

Christie, N. (2015). Widening the net. *Restorative Justice* 3(1): 28–48, DOI: 10.1080/20504721.2015.1049876. <http://dx.doi.org/10.1080/20504721.2015.1049876>

Fornes, I. (2016). Ungdomsstraffens første år: En undersøkelse av ungdomsstraffens anvendelsesområde og innhold i straffartens første år. *Tidsskrift for strafferett*, 16(3): 238–280, DOI: 10.18261/issn.0809-9537-2016-03-02. https://www.idunn.no/tidsskrift_for_strafferett/2016/03/ungdomsstraffens_foerste_aar_en_undersokelse_av_ungdomstraf

Hennum, R.H. (2006). *Strafferett og straffeprosess*. I L. Finstad, & C. Høigård (red.): *Straff og rett*. Oslo: Pax.

Iversen, Jørgen Spangen (2013a): «En kritikk av ungdomsstraffen» I: *Lov og rett*, s. 630–639.

Iversen, Jørgen Spangen (2013b): «Ungdomsstraff og menneskerettigheter.» I: *Tidsskrift for strafferett*, s. 277–395.

Lid, S. (2016). Ungdom og straff på 2000-tallet – nye praksiser. kjente dilemmaer. I: *Sosiologi i dag* 46(3–4):38–61).

Willoch, H. (2015). *Unge lovbrøtere – forsømte eller forbryterske? Erfaringer fra møter mellom unge dømt eller siktet for lovbrudd og voksne i ungdomsoppfølging*. Masteroppgave. Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/44787>

Refleksjoner over dannelsen av menneskets psyke

Av Regi Theodor Enerstvedt
Professor emeritus, Universitetet i Oslo

Problemet

Dette bidraget har et svært begrenset siktemål:

Å stille noen vesentlige psykologiske problemer til diskusjon gjennom å drøfte åtte grunnleggende begreper og sammenhengen mellom dem, nemlig begrepene *bevissthet*, *psyke*, *internalisering*, *eksternalisering*, *konstans*, *læring*, *innstilling/innstillinghet*, *opplevelse*.

Innlegget sammenfatter innsikter særlig i følgende kilder:

Enerstvedt 1977, 1982, 1994, 2005, 2011, 2015, og 2016. Bidraget er et forsøk på å integrere disse innsiktene. Det kan ses som et *utkast* til en helhetsforståelse av menneskets psyke, den psykiske virksomheten.

Et forslag til en forståelse av noen fundamentale prosesser i den psykiske virksomheten

Forslaget trekker først og fremst på to titaner i psykologiens historie, Rubinstein (1889–1960) og

Vygotsky (1896–1934), og en i filosofiens historie, Peirce (1839–1914).

Forholdet mellom bevisstheten og psyken

Tar vi utgangspunkt i det tyske ordet «Bewusstsein», ser vi at det har to deler, «bewusst» (bevisst) og «Sein» (væren). I denne kombinasjonen finner vi noe svært betydningsfullt, nemlig et forhold mellom «ånd» og «væren». Bevisstheten er den bevisste væren. Og menneskenes væren er deres virkelige livsprosess.

Bevisstheten er ikke bare noe «indre». Den er et forhold mellom det «indre» og det «ytre». Bevisstheten er ikke lik hjernen. Hjernen er et viktig *organ* for bevisstheten, men ikke dens *kilde*. Bevissthetens kilde er utenverdenen. Hjernen har ingen bevissthet, erkjenner ikke. Bare mennesket erkjenner, begriper, og beveges gjennom hele sin organisme i dens vekselvirkning med omgivelsene. Livet er selve forholdet mellom *organismen* og dens *omgivelser*. Å forveksle hjernen med bevisstheten er en alvorlig og hyppig feil også i dagens forståelser. Bevisstheten er

det åndelige forholdet mellom menneskets organisme og omgivelsene.

Den menneskelige organismen er i dag hovedsakelig den samme som da *homo sapiens* oppsto. Det betyr (1) at bevisstheten er den samme som for tusener av år siden. Omgivelsene har likheter med dagens, men har også gjennomgått svære endringer. Det betyr (2) at bevisstheten i dag er svært forskjellig fra den gang. I *Mennesket som virksomhet* fra 1982 hevdet jeg at bevisstheten var den *konkret-historiske psykiske virksomhet*. Hvis menneskets forhold til sin omverden både har bevisste og ubevisste elementer, trenger vi imidlertid et begrep som kan karakterisere dette. Og mitt forslag er nettopp at siden «psyken» også inneholder ubevisste elementer, bør dette begrepet omfatte mer enn bevisstheten, hvis vi med den mener bare det *bevisste* åndelige forholdet mellom organisme og omverden. Altså: *Psyken*, dvs. *den konkret-historiske psykiske virksomheten*, er lik *menneskets bevisste og ubevisste forhold til sin livsprosess*.

Internalisering

Det er ikke en enhetlig bruk av internaliseringsbegrepet i psykologien. Både i psykologien og sosiologien brukes ordet «internalisering»¹² om individets «inderliggjøring» av individets verdier, normer og sosiale roller i samfunnet, det som da også blir kalt for «sosialiseringsprosessen». I den virksomhetsteoretiske psykologiske tradisjonen spiller internaliseringen også en viktig rolle i individualiseringsprosessen, siden individets virksomhet ikke bare er kollektiv, men alltid også individuell. I psykoanalysen er internaliseringsbegrepet komplementært til eksternaliseringsbegrepet. I den psykologien som tar sitt utgangspunkt i Vygotsky, forstår de fleste internaliseringsprosessen slik den vil bli beskrevet under. Innslag av denne forståelsen er heller ikke uvanlig innen dagens psykologiske forståelse.

Alle kan erfare denne prosessen hver eneste dag. Det beste eksemplet i min egen erfaring er da jeg lærte å kjøre bil, en erfaring jeg tror alle med ser-

tifikat kan bekrefte. Når kjørelæreren og jeg kom til det første gatekrysset i første kjøretime fikk jeg ordren «sving til venstre her». Jeg skulle kikke til høyre og venstre, samtidig som jeg skulle clutch, gi gass, trykke på venstre retningslys og dreie på rattet. Jeg var sikker på at jeg aldri ville lære å kjøre bil. Hver eneste lille handling var utstrakt og styrt bevisst og kunne bare utføres etter hverandre, ikke samtidig. Likevel, på relativt kort læringstid blir alle disse bevisste handlingene internalisert og styrt av så raske ubevisste mentale operasjoner, at kiking, clutching, giring, bremsing, gassing, lystrykk og styring kan foregå samtidig. Mønsteret i denne læringsprosessen blir virksomhet med et motiv som først leder til ytre utstrakte, målrettede handlinger, dernest til forkortede handlinger eller ytre operasjoner internalisert til indre, mentale operasjoner.

I eksemplet her foregår internaliseringen sammen med en instruktør. Men den daglige internaliseringsprosessen skjer først og fremst uten instruktør. En definisjon av internalisering kan være: *Prosessen fra bevisste ytre handlinger til forkortede ubevisste indre operasjoner*.

Om det i psykologien er uenighet om hvordan internaliseringen best beskrives, så er det likevel et ord som betyr det samme, nemlig en psykisk «inderliggjøring». Når det gjelder eksternaliseringen, blir det mer komplisert.

Eksternalisering

I sosiologien er det ikke uvanlig å bruke dette ordet likt med objektivering, og objektivering likt med «ytring», og ytring lik både en åndelig og materiell produksjon av gjenstander. En jernarbeider eksternaliserer seg i produksjonen av stål, en forfatter i produksjonen av sine skrifter, en maler i sine malerier, osv., osv. Mennesket eksternaliserer, uttrykker, ytrer sin ånd i hus, veier, fly, skulpturer, kirker, skjønnlitteratur, vitenskapelige bøker, nedskrevne lover og regler m.m.

¹² Eng. «internalisation», tysk «Internalisierung».

I psykologien kan ordet både på norsk, og de tilsvarende på tysk og engelsk¹³, bety ganske mye forskjellig. Mest vanlig er likevel at indre prosesser som følelser, motiver og fantasier legges ut og får et ytre uttrykk. Når vi ber om unnskyldning for noe, kan det være, og også kalles, en eksternalisering av en «skyldfølelse». Psykologisk eksternalisering, som «psykisk å uttrykke hvem en er», kan ses som en nødvendig betingelse for samvær og kommunikasjon overhodet. I freudiansk psykologi kan eksternalisering ha den spesielle betydning å være en ubevisst forsvarsmekanisme. Eksternalisering blir lik *projisering* av et problem man har selv, til å bli et problem den eller de andre har.

Innen psykologien er det også en metode eller terapi som blir kalt for eksternalisering. Kort fortalt er det en terapi som prøver å få et menneske (f.eks. «pasient») til å betrakte sitt problem som noe utenfor seg selv «problemet er ikke ditt problem, det er problemets problem»).

Alle disse forskjellige måtene å betrakte eksternalisering på, kan ses som verdifulle innsikter om de psykiske prosesser. Når her skal foreslås et annet eksternaliseringsbegrep, er det ikke i motsetning til de foran nevnte, og heller ikke til erstatning for dem. Påstanden er likevel, at til grunn for dem alle ligger en mer fundamental eksternaliseringsprosess og som derfor er overordentlig betydningsfull. Denne prosessen skjer gjennom det vi kaller abduksjon, analyse, syntese, abstraksjon og generalisering.

Abduksjon

Peirce skal tillegges mye av æren for utviklingen av dette begrepet. Han griper tilbake til Aristoteles' begreper og utvikler hans innsikt om deduksjon videre.

I Peirces seineste forståelse av abduksjon er det *vesentlig* at vi i vår virksomhet finner noe som *overrasker* oss. Hvordan går vi videre da? Antar vi noe, trekker vi en slutning om noe? Gjetter vi?

Dette problemet sørget for mange søvnløse netter for meg, for jeg *ante* («hunch») noe fundamentalt her. I bidraget «Læring som universel akt» (1994) beskrev jeg den psykiske prosessen som analyse – syntese – abstraksjon – generalisering.¹⁴ Dette ble gjort med utgangspunkt i Rubinsteins forståelse og begreper.¹⁵ Hvis abduksjonen var av stor betydning i denne prosessen, måtte modellen korrigeres. Nå inntraff mer i min erkjennelsesprosess. Noe dukket opp lik et lite glimt («flash»): Innsikten om hvordan *det nye* erkjennes. I den psykiske prosessen kan ikke det virkelig nye oppstå i de induktive framgangsmåter, for induksjonen bare styrker og bekrefter (NB: empirisk, ikke logisk) sannhetsgehalten i en antakelse, en hypotese, den skaper ikke sannheten («det ble lyst hver morgen i forrige uke, derfor blir det slik i neste uke også»). Det samme gjelder for deduksjonen (slutningen følger med logisk nødvendighet når premissene er sanne, et velbrukt eksempel: Premisser «Alle mennesker har to bein», «Per er et menneske», slutning «Per har to bein»). Det oppstår ikke noe nytt i slutningen (konklusjonen). Den er en analytisk setning («Per har to bein»), ikke en syntetisk («Per har brunt hår»). *Hvis det er rett, oppstår det nye bare i abduksjonen – i undringen, aningen, gjettingen på hvordan vi skal forstå det overraskende.* Og det overraskende, hva er det? Det gir ikke Peirce noe tilfredsstillende svar på. Selv om han også er opptatt av at vi i vår erkjennelsesvirksomhet ikke bare går fra tvil til sikkerhet, men kanskje aller mest betydningsfullt: fra sikkerhet til tvil. Likevel, her er Popper min inspirasjon: *Overraskelsen er å oppdage at vi har tatt feil.*

Abduksjon, analyse, syntese, abstraksjon, allmenngjøring

Som dialektisk prosess kan erkjennelsesprosessen beskrives lik nettopp det å abdukere, det å analysere, det å syntetisere, det å abstrahere, det å allmenngjøre (indusere, generalisere).

13 Eng. «externalisation», tysk «Externalisierung».

14 Jf. Enerstvedt 1994.

15 Jf. Rubinstein 1968, ss. 446–450.

Abduksjon: Å ane, undre, gjette, tilegne seg noe nytt

Eksempel: Et nyfødt barn begynner umiddelbart å abducere. Med utgangspunkt i anelse og gjetting korrigerer det feil, lærer noe *nytt*. Det suger først på alt. Ganske snart korrigerer det imidlertid feilen, søker det brystvorten eller melkeflasken.

Analyse: Gjøre det like (identiske) forskjellig

Eksempel: «Mamma» hos barn har det først ikke ord for, og mamma er lukt, lyd, mykhet, varme, mat, utseende, levende, altså logisk motsetningsfylt (synkretisk). Nesten umiddelbart kan imidlertid barnet skille mammas ansikt fra andre ansikter, og myke ting fra harde ting, mammas lukt fra andres osv. Alt-så analyse. Det like gjøres forskjellig.

Syntese: Gjøre det forskjellige likt (identisk)

Eksempel: Barnet skiller ganske snart *forskjellige* levende ting – mennesker, hunder, katter osv. fra ikke-levende forskjellige ting – dukker, rangler, ringer m.m. Alt-så noe levende fra noe ikke-levende. Det forskjellige gjøres likt.

Abstraksjon: Å trekke ut ett kjennetegn av mange.

Isolerende abstraksjon – ett kjennetegn ved en gjenstand betraktes. Generaliserende abstraksjon: Ett kjennetegn fastholdes selv om gjenstandene er forskjellige.

Eksempel: Til å begynne med kan ikke barnet se så godt at det gjenkjenner mamma på avstand. Snart kan barnet det – synet av ansiktet er nok, barnet strekker ut armene og vil til mamma. Dette er en isolerende abstraksjon. Så har det to forskjellige rangler som lager lyd, snart vet barnet at begge lager lyd selv om de ser forskjellige ut. Dette er en generaliserende abstraksjon.

Generalisering (allmenngjøring) – induksjon

Dette dreier seg om en generaliserende abstraksjon eller forventning om at det samme gjentar seg.

Eksempel: I det som er sagt foran, ligger det allerede allmenngjøring, generalisering i det å abducere, analysere, syntetisere og abstrahere. F.eks. å skille mellom levende vesener og ikke-levende. Integringen av abduksjon, analyse, syntese, abstraksjon, allmenngjøring begynner umiddelbart i barnets aktivitet.

Prosessen kan beskrives slik:

abduksjonanalyse syntese abstraksjon generalisering. Med et fellesnavn kan prosessen kalles for «ekster-nalisering».¹⁶

Og merk: *Denne høyt utviklede psykiske aktiviteten finner sted hos barnet lenge før det har et språk. De psykiske funksjonene er fra barnets første øyeblikk særegent menneskelige, de er høyere funksjoner.* Elementer i denne prosessen oppstår allerede før mennesket i arts-utviklingen. Prosessen gjør også kvalitative sprang i individualutviklingen.

Barnet erkjenner ikke i begreper lik «det levende» eller «menneske». Ennå kan det ikke engang si «mamma». Først etter flere måneder, for noen nærmere ett år, sier det «mamma». Og da fortsetter abduksjonen, analysen, syntesen, abstraksjonen, og generaliseringen også i språket. Mamma er først bare egen mamma. Andre barn har ikke mamma. Så får andre barn mamma. Og først når barnet er 4 – 6 år begynner mamma å bli et menneske i et slektskapssystem.

Abduksjon – analyse – syntese – abstraksjon – allmenngjøring foregår fullt utviklet – sammenhengende, kontinuerlig og samtidig – både hos barn og voksne. Framgangsmåten fordypes i utviklingen, og *språket* får en stadig større betydning. Prosessen oppstår ubevisst, men mennesket kan også tilegne seg den i lærevirksomheten.

Det sammenhengende, kontinuerlige og samtidige betyr at det bare er riktig å si at *det nye* utelukkende

¹⁶ Denne ubevisste prosessen foregår nær, eller med, lysets hastighet, og kan faktisk best forstås med utgangspunkt i relativitetsteorien. I Enerstvedt (2011) finner leseren mer både om denne prosessen og relativitetsteorien.

oppstår i abduksjonen når vi *logisk* skiller abduksjon – analyse – syntese – abstraksjon – allmenngjøring fra hverandre. *Det nye oppstår som produkt av, og i, hele denne dialektiske prosessen.*

Nå kan vi vende tilbake til eksemplet om å lære å kjøre bil, spesielt det å svinge til venstre i et kryss. Da oppdager vi: *I internaliseringen av det å clutch, bremse, dreie på rattet osv. foregår også samtidig denne prosessen av abduksjon, analyse, syntese, abstraksjon og generalisering, det vi har kalt eksternalisering.* Ellers kunne ikke denne internaliseringen finne sted, ikke føre til det å kunne «svinge til venstre i kryss», «svinge til høyre», «svinge i rundkjøring», «svinge i nye omgivelser», rett og slett «svinge». Denne særegne prosessen for å svinge starter allerede før det skal skje. I eksemplet foran starter de lynraske abduksjonene, analysene, syntesene, abstraksjonene, og generaliseringene som danner *oppmerksomheten* om målet – det å svinge – når kjørelæreren gir ordren «sving til venstre her».

Begrepene, konstans, læring, innstilling, menneskets opplevelse i lys av internalisering og eksternalisering

Konstans og læring

I den psykiske virksomheten må det åpenbart foregå noe som ikke bare fører til en *ny* aktivitet fra menneskets side, men som tvert imot sørger for at det ikke forandrer sin aktivitet. Den psykiske virksomheten vil alltid bestå av den side som gjør det mulig for mennesket å sanse, å iakttå (persipere), å forstå omverdenen *på samme måte*, og av den side som gjør det mulig hele tiden å *erkjenne noe nytt*. Den første er konstansaktiviteten. Konstansen i den psykiske virksomheten er nødvendig for å overleve. Det er lett å forstå at det ville være svært problematisk hvis vi skulle oppfatte alle gjenstander omkring oss som andre og nye når været ble overskyet og gjenstandene da trådte fram i andre farger og former for oss. Et kjent eksempel blir brukt til å illustrere konstans-fenomenet: Settes to like høye stearinlys et stykke bak hverandre, vil bildet som faller på netthinnen være mye større fra det fremste lys enn fra det bakerste.

Imidlertid «ser» vi de to lys som like store. Det er størrelseskonstansen i iakttagelsen (persepsjonen). Beskrevet med ordene foran, er det å gjøre det forskjellige likt (identisk) – altså *syntese*.

En liknende konstans finnes altså også i vår iakttagelse av farger, former m.m. Denne konstans kan ikke forklares fylogenetisk. Selv om den, som alle egenskaper hos mennesket, har et fylogenetisk grunnlag. At vi gjenkjenner «det røde hus» som det samme «røde hus» om kvelden når det ikke lenger er rødt, men mer grått, er uttrykk for en psykisk virksomhet.¹⁷ Hvis den mest allmenne differensiering/variasjon av omgivelsene betegnes som «stimuli» (lik med fysisk påvirkning i en eller annen form – enten mekanisk, kjemisk, elektrisk eller optisk), så betyr konstansen i den psykiske virksomheten å holde fast ved den samme aktivitet tross forandring av «stimuli», mens læring i den psykiske virksomhet betyr å forandre aktiviteten til tross for at «stimuli» er de samme.¹⁸

I den psykiske aktivitet er konstansen form, læringen innhold. Disse kan bare adskilles analytisk. De er to sider i den psykiske prosessen. De forutsetter hverandre. Konstansen kan forstås som *produktet* i en løpende læreprosess som består både av internalisering og av abduksjon, analyse, syntese, abstraksjon og allmenngjøring (generalisering), dvs. eksternalisering. (Jf. eksemplet foran om «det å svinge», ingen kryss er helt like, men de samme automatiserte operasjonene trer inn.)

17 Spørsmålet om hva farger er, tas ikke opp her. Men min posisjon kan understrekes: Farger, f.eks. «rødt», kan ikke eksistere i seg selv, men bare som forhold mellom mennesket og gjenstandene, hvor noe er rødt i morgenlyset og grått i kveldsmørket. Nettopp derfor er konstansaktiviteten så betydningsfull.

18 Ordet «stimuli» bør bare brukes på dette mest allmenne nivået. Siden nivåene i erkjennelsen henger sammen og er samtidige (vekselvirkende – tenkevirksomhet, persepsjonshandlinger, sanseaktivitet), erkjenner mennesket *gjenstander* også når det sanser. Det sanser ikke stimuli, annet enn i det vi sanser som det bestemt ubestemt, som *noe*. («Hva er dette for noe?») *Alle stimuli-respons-teorier om mennesket er feilaktige.*

I læringen brytes vanen. Mennesket forstår *det samme* på en ny måte, forholder seg på en ny måte til det, slik at det ikke fortsatt blir det «samme». Beskrevet med ordene foran er det å gjøre det like (identiske) forskjellig – altså *analyse*. Hva er det som får en til å bryte vanen, til å rette *oppmerksomheten* mot noe «nytt»? Ivan Pavlov (1849–1936) ga en forklaring på dette med det som er kalt *orienteringsrefleks*. Dette var en refleks alle høyerestående dyr, inkludert mennesket, hadde. Hvis en hjort sto og gresset, kunne en ny lyd få den til å flykte. Denne oppfatningen må forkastes av to grunner. For det første fordi en slik reaksjon verken hos dyr eller mennesker kan forklares med utgangspunkt i én refleks. En slik refleks er heller ikke funnet. Når det gjelder mennesket, vil en slik reaksjon ha sitt fysiologiske grunnlag i et komplisert nervesystem. For det andre fordi denne oppfatningen tar for gitt det den skal forklare, nemlig oppfatningen av noe *nytt* – alle lyder er i en viss forstand nye. Ingen lyder er helt like.

Mennesket kan *oppfatte* det nye, fordi det ikke bare er reaktivt. Det er aktivt, beveger seg målrettet.¹⁹ Bare i denne virksomheten konstruerer mennesket det nye, produserer det, og erkjenner det. *Den grunnleggende erkjennelsesakten her er nettopp det å abducere, en prosess som begynner med det å ta feil («overraskelsen»)*. Feilen korrigeres gjennom først en anelse («a hunch»), så kommer gjettingen («guessing») og sist den nye antakelsen «med ett gikk lyset opp for meg» («flash»).

Da Peirce forandret sin forståelse av abduksjon, forsto han at læringens vesen ikke består i å indusere. Induksjonen bekrefter bare empirisk at anelsen var riktig og bidrar til generaliseringen. Peirce skjønnet nettopp at den psykiske prosessen finner sted i en aktivitet som er målrettet. Derfor går menneskets anelser, gjettinger, mistanker, glimt, «intuisjon», ut over det *tilfeldige*. Mennesket tipper vanligvis ikke «vilt». Å gjette har ikke sin opprinnelse i en spontan aktivitet. Gjettingene er ofte fornuftige, selv om de kan være ekstremt feilbarlige. En feilbarlighet («fallibility») som nettopp minskes i læreprosessen. Å

¹⁹ Dyr er også aktive. Jeg begrenser meg her til å snakke om mennesket.

abducere er en del av menneskets ubevisste læring i all aktivitet. Abduksjon kan også tilegnes i en bevisst læring, og fremmes av undervisning som oppmuntrer til nyskaping.

Oppdragelse og undervisning som bare legger vekt på at barn, elever, studenter, mennesket skal nå samfunnsmessig *gitte* mål, neglisjerer det å abducere. Den menneskelige abduksjon forutsetter at den lærende skal stille opp *nye* mål.

Erkjennelsesprosessen er en sammenhengende, vekselvirkende «samtidig» prosess av både internalisering og eksternalisering. Og når vi kaller virksomheten allment for vekselvirkning, kan vi nå med utgangspunkt i både Vygotsky, Rubinstein og Peirce, bruke begrepet *transformasjon* for å karakterisere både internaliseringen, eksternaliseringen og vekselvirkningen mellom dem.

Prosesen hvor konstans og læring oppstår og dannes, kan også ses og beskrives *som det å innstille og bli til ny innstilling/ innstilthet*.

Innstilling

Innstilling, også kalt «innstilthet», oppstår i prosessene internalisering og eksternalisering.

Fra USA kommer de fleste av teoriene om *positiv tenkning*. Jf. slagordet: Det dreier seg ikke om hvordan du har det, men hvordan du tar det. Dvs. din *innstilling* til ting betyr mye for både hvordan du har det, men også for hva du kan oppnå i livet.

I den engelske fagterminologien kaller man innstilling eller innstilthet gjerne for «attitude». Det dreier seg imidlertid om en predisposisjon for hvordan et individ reagerer på andre personer og grupper. Vi har emosjonelle og intellektuelle fordommer, sympatier og antipatier. Slike innstillinger kan være bevisste. Jeg er imidlertid mest opptatt av de ubevisste innstillinger, hvordan de dannes, hva de betyr for handling og virksomhet, og hvordan slike innstillinger endres og kan endres.

Den første som seriøst arbeidet med innstilthet²⁰, var Dimitri Usnadse (1886–1950) fra Tbilisi i Georgia. Han ga en helt ny inngang til et område dominert av freudiansk tankegang. Usnadse og kollegers forskning er fascinerende lesing. Den er en del av virksomhetsteoriens innsikt om det ubevisstes betydning for handlinger og virksomhet.

Mennesket lærer ikke bare bevisst. I alt vi gjør i dagliglivet finner vi en ubevisst læring, nemlig læring som universell akt hos mennesket. Denne kanskje aller viktigste læring har sitt psykiske grunnlag i innstillinger. Leserne kan selv finne utallige eksempler fra egne liv. Et eksempel fra mitt eget dagligliv – fra musikkens verden. Jeg har i mange, mange år spilt trompet, i de seinere år bare Ess-kornett. Hvordan ferdigheten til å spille trompet internaliseres og eksternaliseres skal ikke behandles her. Disse prosessene er imidlertid fundamentale for tilegnelsen av musikalske ferdigheter av alle slag. Her skal gis et annet svært kort eksempel. Det belyser enkelt både fenomenet internalisering, eksternalisering, og hvordan innstilthet dannes i den musikalske virksomheten.

Alle som selv spiller et instrument vil her kjenne seg igjen. Håpet er at de som ikke spiller, også vil kunne forstå redegjørelsen.

Jeg spiller Ess-kornett i en messingsektett (bass, to basuner, horn, B-kornett, Ess-kornett) med trommis – altså syv(!). Hvis ensemblet får et nytt ukjent musikkstykke, skrevet på det som kalles et noteark, står det f.eks. at jeg skal begynne å spille etter ni og en halv takt. La oss si det er fire slag i hver takt. Hvordan finner jeg da ut når jeg skal begynne å spille?

Hos meg foregår internaliseringen og eksternaliseringen slik:

Første gang stykket spilles:

I. Holder instrumentet i begge hender klar til å trykke på de tre ventilene med høyre hånd; ser på notearket, sjekker toneart. Oppdager at jeg først skal begynne å spille etter ni og en halv takt, prøver

å tolke notene for det første jeg skal spille når jeg kommer inn – synsaktivitet.

II. De andre begynner – lytteaktivitet hos meg samtidig med trykk på instrumentet (tidligere trykket jeg svakt på låret) først med venstre tommel (første takt), pekefinger (andre takt), langfinger, ringfinger, ved takt seks over til tommel igjen. I hver takt har jeg allerede en *innstilthet* (fra tidligere internalisering og eksternalisering) til et trinn mellom ytre tale og indre: Jeg teller så å si lydløst inni meg²¹, men kjenner leppe- og tungebevegelsene og strupebevegelsene (1, 2, 3, 4 i hver takt) sammen med fingertrykkene («teller på fingrene») til og med ni, og teller til slutt 1, 2 (den halve takten, den 10ende) bare med talen.

III. Lepper og pust, pekefinger, langfinger, ringfinger på høyre hånd har allerede en tidligere tilegnet *innstilthet* for å begynne å blåse i munnstykket.

Andre gang stykket spilles:

I (Sammenlign med I foran). Er allerede forkortet til «det å kaste et blikk» på notearket.

II (Sammenlign med II foran.) Fingertrykkene er borte, men små «rykninger» kjennes i fingrene ved tellingen. Telling ved indre tale. Leppe- og tungebevegelsene er borte, men kjenner fremdeles bevegelse i strupen. Prosessen av internalisering og eksternalisering har allerede ført til at jeg begynner å kjenne igjen det som spilles før jeg kommer inn.

III. Jf. III foran.

Tredje gang stykket spilles (eller i løpet av noen ganger):

Rykninger i fingre og den indre tale er i ferd med å forsvinne.

Etter enda noen flere ganger stykket er spilt:

Rykninger i fingre og den indre tale er borte.

20 Tysk «Einstellung», på engelsk gjerne «theory of sets».

21 Det hender jeg hører en medspiller, som også har pause, telle taktene høyt.

Innstilling/innstilthet: Det kastes et blikk, lyttes til det kjente, spilles.

Denne prosessen kan for meg – dokumentert gjennom selvstudium av bevegelser og introspeksjon – klart forstås både som *internalisering* og *eksternalisering*. Ved nervøsitet legger jeg mye av prosessen ut igjen til ytre bevegelser og indre tale.

Disse prosessene – med individuelle varianter – vil vi finne hos de største musikere til de minst dyktige. Artikkelforfatteren hører til den siste gruppen. Forskjellen mellom de store og små dreier seg først og fremst om hastigheten disse prosessene foregår i. Hos de store snakker noen om «absolutt gehør», et uttrykk vi skulle unngå, da dette ofte betyr en neglisjering av disse prosessene. Men bevegelser er faktisk bevegelser, selv om de nærmer seg lyshastigheten. Det fortelles at Mozart etter én eneste gang å ha hørt en polyfon madrigal²² med flere stemmer, kunne skrive den ned med alle stemmene!

Psykologisk metode, terapi, og pedagogikk, faller utenfor rammen av denne artikkelen. Likevel må nevnes at innstilling, innstilthet, er et fundamentalt problem i psykologien. Kunnskap om innstillinger og innstilthet gir også store muligheter for terapi og pedagogikk. Og i begge retninger: Gjennom læring, oppdragelse, terapi, kan innstilthet dannes og avskaffes. Da er stor kunnskap nødvendig. Fordi noen innstiltheter er lette å danne, andre er vanskelige, og likeså omvendt: Noen er lette å få bort, andre svært vanskelige. Dette betyr også at internalisering og eksternalisering er forskjellige alt etter hvilke psykiske egenskaper det dreier seg om. Disse prosessene er f.eks. ikke de samme når det gjelder motoriske ferdigheter som for rent åndelige ferdigheter.²³

Drøftingene foran fører oss til en kort gransking av helheten i erkjennelsesprosessen, til *opplevelsen* i,

22 Madrigal – en renessanse- eller barokksang.

23 Verken disse variasjonene eller de fundamentale endringene eksternaliseringen og internaliseringen gjennomgår i fylogenesen og ontogenesen kan behandles inngående i denne artikkelen. Jf. endringene når språket oppstår med sosialhistorien og i barnets individualhistorie.

og av, vårt møte med gjenstander (og andre mennesker).

Menneskets opplevelse i, og av, verden

Mennesket som subjekt i den praktiske og teoretiske virksomhet, hvor det erkjenner og forandrer verden, er verken en lidenskapsløs betrakter av begivenhetene i sin omverden eller en ren automat som utfører handlinger lik en godt funksjonerende maskin. Når mennesket handler, frambringer det ikke bare bestemte forandringer i naturen, i den gjenstandsmessige verden. Det virker også inn på andre mennesker og blir selv påvirket av disse. Mennesket blir også påvirket av sine egne handlinger og gjerninger. Det forandrer dets forhold til omverdenen: Mennesket *opplever* det som skjer med det og som det fullbyrder. Det tar på en bestemt måte stilling til det som omgir det. Sfæren av *følelser* eller *emosjoner* danner sammen med den intellektuelle siden *opplevelsen* av dette forholdet til omgivelsene. Menneskets følelser er dets *stillingtaken* til verden, til det som det opplever og gjør.²⁴

Kjært barn har mange navn. For formålet i denne artikkelen er det tilstrekkelig allment å snakke om emosjoner (følelser). I motsetning til f.eks. persepsjonen (bildet), hvor vi erkjenner et objekts innhold, så kommer i emosjonene *subjektets tilstand* og *dets innstilling til objektet til uttrykk*. Emosjonene har vanligvis en negativ eller positiv karakter: Lyst – ulyst, glede – sorg m.m. I kompliserte følelser danner det ofte en motsetningsfull enhet: I sjalusien kombineres lidenskapelig kjærlighet med brennende hat. *Opplevelsen* i, og av, menneskets forhold til objekter og andre mennesker kan altså aldri reduseres til *emosjonalitet* og *affektivitet*, dvs. til «rene» emosjoner. Emosjonalitet eller affektivitet er alltid bare en spesifikk side i prosessene. Disse er samtidig erkjennelsesprosesser, hvor persepsjon og språk inngår. De emosjonale prosesser må derfor ikke stilles opp mot

24 I min forståelse av følelsene er jeg sterkt influert av Rubinstein (1968).

de kognitive som ytre gjensidig utelukkende motsetninger. *Erkjennelsesprosessen danner en enhet av den intellektuelle og den emosjonelle siden. Begge sidene er til syvende og sist bare komponenter i individets konkrete liv og virksomhet.* De emosjonale prosessene får positiv eller negativ karakter, alt ettersom handlingen individet utfører står i et positivt eller negativt forhold til dets behov, interesser og innstillinger. *Hos mennesket blir emosjonene en personlighets emosjoner i dens virksomhet i et konkret-historisk samfunn.* I de sosiale former for samarbeid og forhold mellom mennesker produseres en helt ny verden av særegne menneskelige følelser. De har ikke noe til felles med dyrs følelser. Disse følelsene blir nettopp psykiske sider i forholdene til objekter og andre mennesker. Av fellesinteressene oppstår det humanistiske følelser, solidaritetsfølelse, sympati, kjærlighet til mennesket osv. Av framveksten av sosiale motsetninger oppstår også menneskelig harme, opprør, fiendskap, hat. I det at menneskelige forhold alltid har en større eller mindre grad av tvetydighet ved seg, vil emosjonene også ha det, en større eller mindre grad av *ambivalens*. Jf. de motsetningsfylte følelsene i sjalusien.

De særegent menneskelige følelsene, emosjonene, *internaliseres* altså sammen med *eksternaliseringen* i abduksjon, analyse, syntese, abstraksjon og allmenngjøring (generalisering). Og de gjør det innenfor et *temperament*, som er den allmenne følelsesmessige tilstand alle særegne følelser ytrer seg i.²⁵ Standpunktet kan understrekes slik: *Menneskets emosjoner oppstår, formes og ytres i virksomheten.* De går alltid sammen med det intellektuelle og blir en *formidlet opplevelse i, og av, menneskets forhold til andre mennesker og gjenstandene i virksomheten.*²⁶

²⁵ Begrepet *temperament* bruker jeg her om det følelsesmessige uttrykket for menneskets hele nervale konstitusjon, den for hvert menneske særegne og genetisk nedarvede nervetilstand.

²⁶ Jeg har skrevet litt om følelser i artikkelen «Kjensler og tenking» (2005). Den finnes på min hjemmeside. Se <http://folk.uio.no/regie/litteratur>

Oppsummering og konklusjon

Innsikten om de grunnleggende prosessene internalisering og eksternalisering og sammenhengen mellom dem og de andre grunnleggende begrepene i den psykiske virksomheten som bevissthet, konstans, læring, innstilling, opplevelse kan gi oss et enkelt bilde av noen vesentlige sider i psyken, et bilde som kan være litt til nytte i den praktiske og teoretiske virksomhet.

Referanser

Enerstvedt, R. Th. (2016) Kontroversen mellom Vygotsky-skolen og Rubinstein-tradisjonen. *Psykologi*, vol. 53, nr. 9.

Enerstvedt, R. Th. (2015) Reflections on the Theory of Activity. I Hansson, Th. *Contemporary Approaches to Activity Theory: Interdisciplinary Perspectives on Human Behavior*. Blekinge Institute of Technology, School of Management (MAM), Sweden. Published in the United States of America by Information Science Reference (an imprint of ICI Global).

Enerstvedt, R. Th. (2011) *Spiller Gud terning likevel?* Marxist Forlag, Oslo

Enerstvedt, R. Th. (2005) ». *Sosialistisk fremtid*. Organ for Bevegelsen for sosialisme. 1/2005.

Enerstvedt, R. Th. (1994) Læring som universel akt. I Niels Rosendal Jensen *Når barn vil lære noget*. Billesø & Baltzer, Værløse, Danmark

Enerstvedt, R. Th. (1982) *Mennesket som virksomhet*. Tiden Norsk Forlag, Oslo

Enerstvedt, R. Th. (1977) *Mennesket i et fylogenetisk og ontogenetisk perspektiv*. Forlaget Ny Dag, Oslo

Peirce, C. S. (1997) *Pragmatism as a Principle and Method of Right Thinking*. The 1903 Harvard Lectures on Pragmatism. Edited and Introduced, with a

Commentary, by Patricia Ann Turrisi. State University of New York Press, Albany

Rubinstein, S.L. (1970) *Sein und Bewusstsein*. Akademie-Verlag, Berlin (1968)

Rubinstein, S. L. (1976) *Væren og bevidsthed*. Gyldendal, Copenhagen

Rubinstein, S. L. (1969) *Prinzipien und Wege der Entwicklung der Psychologie*. Akademie-Verlag, Berlin

Rubinstein, S. L. (1968) *Grundlagen der allgemeinen Psychologie*. Volk und Wissen, Volkseigener Verlag, Berlin

Usnadse m.fl. (1976) *Einstellungspsychologie*. Volk und Wissen, Volkseigener Verlag, Berlin

Vygotsky, L. S. (2001) *Tenkning og tale*. Gyldendal, Oslo

Vygotsky, L. S. (1978) *Mind in Society*. The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

I 1. mai-tog med Aslaug Høy og Regi Enerstvedt. Yngve med Rakel på armen.

Totalitære og demokratiske fængselsregimer

Av Hans Jørgen Engbo
Tidligere fængselsdirektør og direktør for Kriminalforsorgen
i Grønland

I en mail-korrespondance i efteråret 2015 beskrev Yngve Hammerlin et fængsel som «et lukket, totalitært system». Jeg reagerede på denne bemærkning, som jeg ikke umiddelbart kunne være enig i. Dette blev startskuddet til en længere mail-diskussion om totalitarisme og demokrati i vore fængsler. Diskussionen blev vanskeliggjort af forskellighederne i vore respektive faglige tilgange til emnet – Hammerlins sociologiske/social-filosofiske tilgang og min juridiske tilgang. Vi blev derfor enige om, at vi måtte arbejde os frem til en fælles definition af begreberne demokrati og totalitarisme, før vi kunne komme videre med diskussionen. Jeg vil i denne artikel tage diskussionen op og komme med mit bidrag til en sådan begrebsfastlæggelse og vil på baggrund heraf tillige forholde mig i grove træk til spørgsmålet om fængslernes regimer.

Demokrati og totalitarisme

Demokrati betyder folkestyre og er i denne forstand knyttet til samfundets styreform og politiske beslutningsproces. I vor del af verden opererer vi med repræsentativt demokrati, dvs. en styreform, hvorunder den politiske magt overvejende ligger hos en forsamling af folkevalgte. Vi taler i den-

ne forbindelse om *formelt* demokrati.²⁷ Politiske beslutninger, som er resultatet af en demokratisk beslutningsproces, anses pr. definition som formelt demokratiske. Et af kernepunkterne i den politiske beslutningsproces er gennemførelse af frie og retfærdige valg til det styrende parlament. Den Europæiske Menneskerettighedskonvention lægger vægt på demokratiske forhold og forpligter staterne til «at lade afholde frie, hemmelige valg med passende mellemrum under forhold, som sikrer folkets frie meningstilkendegivelse ved valget af medlemmer til den lovgivende forsamling».²⁸

Begrebet demokrati bruges imidlertid ikke kun i relation til den formelle politiske beslutningsproces, men dækker også over nogle grundlæggende samfundsmæssige og menneskeretlige værdier. Nogle af de centrale værdier er knyttet direkte til den formelle demokratiske styreform. Dette gælder de såkaldte *politiske friheder* som ytrings-, forsamlings- og foreningsfrihed, som er vigtige forudsætninger for den frie meningsdannelse og dermed for befolkningens reelle deltagelse i den politiske beslutningsproces. Andre værdier er forbundet med de *personlige fri- og rettigheder* som religionsfrihed, ret til respekt

27 Om begreberne formelt og materielt demokrati se fx Rytter 2009, s. 177 ff.

28 Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, tillægsprotokol nr. 1, artikel 3.

for privatliv og familieliv og størst mulig personlig frihed. Beskyttelsen af disse værdier kaldes *materielt* demokrati, som er et væsentligt led i det liberale demokrati, som vi hidtil har praktiseret i de nordiske lande. Men det liberale demokrati er i de senere år kommet under pres. Vi ser politiske indgreb, som fører til betegnelser som militant demokrati eller uliberalt demokrati («illiberal democracy»). Jens Ole Rytter, professor i forfatningsret ved Københavns Universitet, sagde for nylig herom i et interview til dansk TV 2: «Det handler om, hvad vi som samfund kan tåle. Kan vi tåle, at der er samfundsgrupper, som ikke går ind for demokratiet. Det har vi tidligere kunnet. Men nu ser vi, at pendulet peger hen imod et mere militant demokrati, hvor man vil straffe opfattelser, som vi som samfund ikke kan lide.»²⁹

Vi vælger med andre ord at beskytte demokratiet med udemokratiske metoder. Hvis dette ikke skal fremstå som en gang selvmodsigende nonsens, må vi, som Rytter, konstatere, at demokratibegrebet i vor del af verden er under forandring. Vi fastholder det formelle demokrati, men modificerer det materielle demokrati. «Grundleggende retsstatsprincipper og liberale verdier, som har hatt sterk forankring til etterkrigstidens demokratiforståelse både i USA og Europa, ble devaluert for å gi rom til et nyt sikkerhetsparadigme» skrev Joakim Hammerlin i 2011 sin analyse af den politiske udvikling efter terrorangrebene den 11. september 2001 i USA og den 22. juli 2011 i Norge.³⁰

Totalitarisme som begreb knyttet normalt til det totale diktatur, som indebærer statsmagtens forsøg på at underlægge sig alle samfundets sfærer – også privatsfæren. Hvis vi skal anvende samme begrebsapparat, som blev brugt angående demokrati, kan vi tale om *formel* totalitarisme som betegnelse for den politiske beslutningsproces, som praktiseres i den totale diktaturstat, og *materiel* totalitarisme om den faktiske implementering (ved tvang) af det af statsmagten autoriserede værdisæt i alle dele af samfundet, herunder i borgernes privatsfære.

29 <http://nyheder.tv2.dk/politik/2016-06-05-eksperter-bekymrede-for-grundloven-vi-naermer-os-militant-demokrati> (læst 03.12.2016).

30 J. Hammerlin 2011, s. 59.

Men alt er ikke sort eller hvidt. Teoretisk kan man godt forestille sig, at statsmagten i en totalitær stat i praksis undlader at bruge sin magt til at gribe ind i (dele af) borgernes privatliv og derved kaster et (falsk) skær af materielt demokrati over dele af samfundslivet. Det afgørende er dog, at statsmagten besidder den formelle magt til når som helst at stramme grebet om borgernes private forhold – og derved at praktisere totalitarisme også på det materielle plan. Omvendt kan man også forestille sig, at flertallet i et demokratisk valgt parlament på det materielle plan træffer beslutninger, som tvinger (grupper af) borgere ind under vilkår, som er baseret på et bestemt værdisæt og derved i praksis indfører totalitært prægede elementer i samfundslivet. I Danmark råder der i disse år stærke politiske kræfter, som vil tvinge visse etniske/religiøse mindretal til at indordne sig under såkaldte «danske værdier», hvis nærmere indhold og karakteristika man for tiden strides om. Herved nøjes man tilsyneladende ikke med at bevæge sig fra det liberale til det militante/uliberale demokrati. Man vil etablere en samfundsorden, som indeholder elementer af totalitær karakter.

Demokratiske og totalitære fængselsregimer

Det giver ingen mening at spørge generelt, om fængsler er demokratiske/totalitære eller ej. Fængsler drives på forskellige måder i forskellige retssystemer. Selv inden for de nordiske retssystemer kan man finde betydelige og principielle forskelle på fængselsregimer – også når det gælder forhold, som er væsentlige i demokratisk/totalitært perspektiv. Man bliver derfor nødt til at se på hvert enkelt retssystem for sig, og for mig er det mest naturligt at kaste blikket på det danske system – suppleret med visse elementer fra retssystemerne i det øvrige Norden, herunder Grønland.

Først må det slås fast, at fængslernes eksistens og regimer er resultatet af demokratiske beslutningsprocesser, og at de derfor på det *formelle* plan må betegnes som demokratiske indretninger. Det

vil således på dette plan være forkert at hævde, at fængslerne som udgangspunkt er totalitære indretninger.

Vender vi os til det *materielle* plan med spørgsmålet om, hvorvidt det regime, som råder i fængslerne, også kan karakteriseres som demokratisk, er svaret ikke helt ligetil. Indtil omkring 1970 ville det stride mod virkeligheden at betegne regimet i danske fængsler som demokratisk. De indsatte havde vel formelt ikke mistet deres stemmeret, men reelt var de udelukket fra at deltage i folketingsvalg, folkeafstemninger mv., idet der i fængslerne ikke var praktisk mulighed for stemmeafgivning. De havde i det hele taget som udgangspunkt kun ganske få rettigheder. De kunne i løbet af afsoningen få til-delt (eller frataget) såkaldte «begunstigelser» eller «goder», hvis de gjorde sig fortjent til det, men disse «behageligheder», som de også blev kaldt, eksisterede primært som midler for fængselsledelsen til opdragelse og disciplinering af de indsatte.

Fængslets ledelse havde i betydelig grad i sin magt at bestemme over den indsatte tilværelse. Hugh J. Klare gav i 1960 følgende skarpe – næsten karikaturagtige – beskrivelse af fængselschefens rolle:

«The Governor of a prison has powers which are acceptable in the father of small children but which would certainly be intolerable in the Prime Minister of a democratic country. However benevolent he may be, he is in fact a dictator, being at once chief administrator and judge, capable of punishing and rewarding those in his charge.»³¹

Denne beskrivelse leder tanken hen på Erving Goffmanns beskrivelse af «totalinstitutionen», hvis centrale kendetegn bl.a. er

1. at alle tilværelsens aspekter afvikles på samme sted og under samme myndighed,
2. at alle behandles ens og er sat til at gøre det samme i fællesskab,
3. at alle dagens rutiner er nøje skemalagt.³²

31 Klare 1962, s. 85. Hugh J. Klare var mangeårig sekretær for Howard League for Penal Reform i UK.

32 Goffmann 1967, s. 13.

En totalinstitution som et fængsel levned i datiden ikke de indsatte mange muligheder for selv at vælge eller påvirke deres dagligliv. Institutionens ledelse og personale besluttede og tilrettelagde beboernes hele tilværelse. Regimet må betegnes som overvejende totalitært. Det materielle demokrati havde kun i beskedent omfang fundet vej gennem fængselsporten.

Det hører med i billedet, at Hugh J. Klare efter den ovenfor citerede beskrivelse af fængselschefens «diktatorrolle» tilføjede:

«His powers are not, of course, unlimited, but the curbs which exist do not operate from below but from above. In a sense, it is the Prison Commissioners who are the agents of democracy, by laying down, and protecting, certain rights and privileges both of the prisoners and of the staff.»

De centrale fængselsmyndigheder skulle således ifølge Klare i en vis forstand optræde som demokratiets vogtere ved at etablere og beskytte «visse» rettigheder. Det afgørende var imidlertid, at myndighederne ret frit kunne *vælge*, hvilke «demokratiske» rettigheder, de ville begunstige de indsatte med. De indsatte havde langt fra status som fuldgældige medborgere med hertil hørende borgerrettigheder, som fængselsmyndighederne kun i meget begrænset omfang kunne fratage dem.³³

I løbet af 1960'erne og -70'erne slog fængsels-systemerne i store dele af den vestlige verden nogle gevaldige regimemæssige kolbøtter. De indsatte retsposition blev vendt på hovedet, så udgangspunktet nu blev, at de indsatte fik status som ligeværdige borgere i samfundet med samme rettigheder som frie borgere. Disse ændringer må ses som et markant paradigmeskifte fra et overvejende totalitært til et overvejende demokratisk regime. Det var ikke længere «rule of man», som gjaldt i fængslerne. Det var «rule of law» – eller *retsstatsprincippet* efter nordisk terminologi – som var styrende for de indsatte retsposition. Det blev retten (the law), som herskede, og ikke fortidens næsten fyrsteagtige

33 Jfr. Goffmann 1967, s. 20.

fængselschef (the man), som ganske vist ikke helt uindskrænket, men dog inden for ganske vide rammer, kunne forme fængslets retsorden efter sit eget hoved. Dette er i mine øjne den meget afgørende forskel på en demokratisk og en totalitær retsorden. *Retten hersker over fængselschefen og ikke omvendt.* Det har i så henseende ingen betydning, om det er et meget restriktivt lukket fængsel eller et meget liberalt og åbent fængsel. Det afgørende er, hvem der hersker – retten eller chefen.

I Danmark blev paradigmeskiftet indledt under Lars Nordskov Nielsens ledelse.³⁴ Fængselsinspektør Carl Aude beskrev i 1969 skiftet således: «[D]et var tidligere udgangspunktet, at der skulle gives en begrundelse for at tilstå den indsatte en udfoldelsesmulighed, mens forholdet i dag er, at der skal gives grunde for at forholde den indsatte en sådan mulighed.»³⁵

Paradigmeskiftet indebar bl.a., at de indsatte i 1970 fik fuld stemmeret, og i 1973 fastslog en ny bekendtgørelse om fuldbyrdelse af frihedsstraf, at «[d]e indsatte har adgang til at udøve deres almindelige borgerlige rettigheder i det omfang frihedsberøvelsen ikke i sig selv afskærer dem herfra».³⁶

Dette demokratiske/menneskeretlige paradigmeskift var ikke kun et nordisk fænomen. I USA brød domstolene med den såkaldte «hands off doctrine», som bl.a. havde grundlag i en dom afsagt i 1871 af Højesteret i staten Virginia, som med følgende bemærkninger afviste at give en indsat almindelige borgerrettigheder:

«He is civiliter mortuus; and his estate, if he has any, is administered like that of a dead man. (...) The bill of rights is a declaration of general principles to govern a society of freemen, and not of convicted felons and men civilly dead. Such men have some rights it is true (...) but not the

rights of freemen. They are the slaves of the State (...)»³⁷

Så sent som i 1958 blev denne doktrin fulgt af US Supreme Court: «In effect, we are asked to enter the domain of penology (...). This Court has no such power.»³⁸ Men ved domme afsagt af US Supreme Court i løbet af 1960'erne og 70'erne fik de indsatte gradvis tildelt borgerrettigheder. Tilsvarende skete i bl.a. Canada, England-Wales og Tyskland, og i 1975 fastslog Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, at der ikke gjaldt særlige underforståede begrænsninger (implied limitations) for indsatte i centrale konventionsbeskyttede rettigheder.³⁹

I Norge var reformtanker i samme retning allerede i 1956 blevet formuleret af Komitéen til å utrede spørsmålet om reformer i fængselsvesenet: «[S]traffullbyrdelsen [skal] ikke føre med sig flere og større innskrenkninger for den domfelte enn de som er nødvendig for å gjennomføre frihetsberøvelsen, oppretholde ro og orden i anstalten, og for mest mulig å sikre sig mot en skadelig påvirkning fangene imellom.»⁴⁰ Selv om disse tanker ikke er kommet til direkte uttrykk i norsk lovgivning, har de fået betydning i praksis, men tilsyneladende slog de først for alvor tydeligt igennem i 2007–08.⁴¹

Forholdene i fængslerne efter det demokratiske paradigmeskifte har ofte fået overskriften «normalisering», hvorved vi i Danmark forstår, at rammerne for tilværelsen i fængslerne så langt som muligt skal nærme sig rammerne for tilværelsen andre steder i samfundet.⁴² Normale borgerrettigheder for de indsatte må betragtes som kernen i normaliseringen.

37 Ruffin mod Commonwealth of Virginia (1871).

38 Gore mod US (1958).

39 Se nærmere Engbo 2003a, s. 285 ff. med henvisninger.

40 Innstilling fra Komitéen til å utrede spørsmålet om reformer i fængselsvesenet 1956. S. 60.

41 Bronebakk 2012, s. 173 ff.

42 Bronebakk (2012, s. 176) er for norsk kriminalomsorgs vedkommende på samme linje, mens Y. Hammerlin (2012, s. 40) ved at tale om at »behandle og bearbejde fanger til »normalitet« giver begrebet et andet indhold.

34 Lars Nordskov Nielsen var direktør for fængselsvesenet i årene 1967–71.

35 Aude 1969, s. 165.

36 Bekendtgørelse nr. 423 af 21.06.1973 om fuldbyrdelse af frihedsstraf, § 19, stk. 1.

Erving Goffmanns analyse af «totalinstitutionen» spiller fortsat en betydelig rolle i den nordiske kriminologiske forskning og litteratur, og netop betegnelsen «totalinstitution» fører nærmest reflek-sagtigt til tanken om en institution med et totalitært regime. Jeg skal ikke afvise, at elementer i Goffmanns analyse fortsat kan have relevans i studiet af fængselsorganisationer, men selve kernen i analysen burde i Norden have mistet kraft efter paradigmeskiftet omkring 1970. De tre ovenfor nævnte hovedkendetegn ved Goffmanns totalinstitution eksisterer stort set ikke længere i danske fængsler:

1. Alle tilværelsens aspekter afvikles ikke længe-re på samme sted og under samme myndighed. Mange indsatte har tilladelse til udgang og fri-gang til beskæftigelse og undervisning i det frie samfund, og i alle fængsler er der specialafdelin-ger for misbrugsbehandling, som efter import-modellen drives af eksterne entreprenører og ikke af fængselsmyndighederne. Flere steder varetages også skole- og biblioteksvirksomhed delvis efter importmodellen.
2. Alle behandles ikke ens og er ikke sat til at gøre det samme i fællesskab. Tværtimod tilrettelæg-ges den enkeltes fængselsophold individuelt med udgangspunkt i en personlig handleplan; de indsatte er i dagtimerne fordelt på en række forskellige beskæftigelses- og undervisnings-tilbud, som de i betydelig grad selv kan vælge mellem, og tilsvarende gælder i fritiden.
3. Alle dagens rutiner er ikke mere skemalagt end daglige rutiner mange steder i det frie samfund. Tværtimod er målet netop, at rammerne for de indsatte tilværelse i overensstemmelse med normalitetsprincippet skal minde mest muligt om rammerne for tilværelsen i det frie samfund. Det kan tilføjes, at langt de fleste indsatte (9 ud af 10) i Danmark afsoner hele straffen i et åbent fængselsregime, som ligger meget fjernt fra det US-amerikanske fængselsregime, som Goff-manns analyse refererer til; men også regimet i lukkede fængsler i dagens Danmark ligger fjernt fra det regime, som Goffmann har beskrevet.

Det vil efter min opfattelse være en fejlslutning at karakterisere regimet i nutidens danske fængsler som «totalitært», alene fordi Goffmann for mere

end 50 år siden brugte betegnelsen «totalinstitutio-ner» om datidens fængsler i USA. I øvrigt har ordet «total» en noget anden sproglig betydning end ordet «totalitær».

Man kan spørge, om det giver mening at tale om demokrati i fængslerne med de særlige *magtforhold*, der gælder. «Å straffe med fængsel er å anvende og praktisere makt på en systematisk måde mot en gruppe mennesker», skriver Yngve Hammerlin i sin disputats, som bl.a. indeholder en grundig analyse af fængslets magtstruktur.⁴³ Er det forsvarligt at tale om demokratiske forhold for indsatte, som således systematisk er undergivet magt, bl.a. i form af fysisk indespærring, eventuelt i isolation, og måske pas-siviseret ved hjælp af håndjern eller fastspænding i sikringscelle? Mit svar er klart ja. Etablering af magtforhold strider ikke mod demokratiet. Ind-satte, som er undergivet selv de mest indgribende magtmidler, bevarer deres borgerrettigheder efter loven, herunder grundloven og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Der findes vel i øvrigt slet ikke magttomme enklaver i samfundet. Frihedsberøvelse og dermed forbunden nødvendig magtanvendelse er ikke i strid med menneskerettig-hederne, hvis det sker under iagttagelse af de gæl-dende spilleregler og med respekt for de politiske og personlige rettigheder.⁴⁴

Det falder uden for mine faglige kompetencer at gå nærmere ind i en diskussion om magtstrukturer og magtperspektiver i fængselsammenhæng. Jeg må holde mig mest til de juridiske aspekter og vil da fremhæve vigtigheden af, at fængselsmyndigheder-nes vidtgående magtbeføjelser og -midler ikke mis-bruges til at varetage ulovlige formål. At misbruge magten til at forfølge usaglige formål kaldes i dansk forvaltningsret *magtfordrejning* (inspireret af fransk: *tourneement de pouvoir*). Den danske teolog og filosof, K.E. Løgstrup, har i ikke-juridiske vendin-ger givet en malende, men træffende, beskrivelse af magtfordrejning ved at påpege, at magten ikke må «gå på egen hånd, ... rive sig løs fra sine opgaver, slå dem over ende, vælte sig hen over dem og blive til

43 Y. Hammerlin 2008, s. 189.

44 Jfr. bl.a. artiklerne i afsnit I i Den Europæiske Menneske-rettighedskonvention..

en magt for magtens egen skyld». Det gælder ifølge Løgstrup om, at «magten stilles i en opgaves tjeneste og af den får lagt saglighedens bidsel på sig.»⁴⁵

Den demokratiske fordring går netop ud på at sikre, at magten kun udøves til at løse den opgave, som den er givet til.

Min konklusion er således, at det materielle demokrati i vore dage *som principielt udgangspunkt* eksisterer i fængslerne i samme udstrækning som i det frie samfund, og at det derfor vil være forkert at påstå, at det danske fængselsregime er totalitært. Hermed være dog ikke sagt, at der ikke kan være elementer i fængselsregimet, som er i demokratisk underskud, og som måske oven i købet kan siges at antage totalitær karakter.

For det første må det slås fast, at den magt, som fængselsmyndighederne har hjemmel til at udøve, alene er knyttet til selve den fysiske gennemførelse af frihedsberøvelsen. Enhver magtanvendelse – fysisk såvel som ikke-fysisk og direkte såvel som indirekte – som udøves med andre formål end gennemførelse af frihedsberøvelsen (med tilhørende opretholdelse af orden og disciplin), må derfor anses for illegitim, med mindre tilsvarende magtanvendelse ville være legitim over for borgere i det frie samfund. Der er navnlig grund til at være på vagt over for formynderisk magtudøvelse i resocialiseringsøjemed.⁴⁶ Begrebet «resocialisering» ses ofte brugt i Kriminalforsorgen, selv om det er et højst diffust begreb, som de enkelte myndighedsgrene og medarbejdere i praksis tolker vidt forskelligt. I et demokratisk samfund er det betænkeligt at tolke opgaven sådan, at det er fængslets opgave at «resocialisere den indsatte» – en ofte brugt talemåde. Det bør kun være den indsatte selv som autonomt individ i et demokratisk samfund, som kan «resocialisere» sig. Staten (fængselsmyndigheden) kan hjælpe, støtte og facilitere denne proces, men det vil snerpe i totalitær retning, hvis staten egenmægtigt stjæler denne opgave og gør individet til en råvare, som staten bearbejder ud fra nogle af statsmagten valgte

værdier. I et demokratisk samfund skal myndighederne arbejde *for* mennesker og ikke *med* mennesker, som det ofte noget floksuløst hedder.⁴⁷

Forskellen kan belyses ved at sammenligne den danske og den grønlandske formulering af Kriminalforsorgens vision:

Vision for Kriminalforsorgen i Grønland: «Vi hjælper mennesker sikkert videre mod et liv uden kriminalitet».

Vision for Kriminalforsorgen i Danmark: «Vi bringer mennesker sikkert videre til et liv uden kriminalitet».

I Grønland vil man *hjælpe* den indsatte videre, og derved respekterer man principielt, at den indsatte selv er ansvarlig for opgaven. I Danmark vil man *bringe* den indsatte videre og tilkendegiver med denne formulering principielt, at man tager ansvaret for opgaven fra den indsatte, hvilket selvfølgelig legitimt kan ske efter dennes anmodning, men hvis det er tanken, at det også skal kunne ske uanmodet og måske oven i købet tvangsmæssigt, kan det klinge totalitært.

Blandt de *politiske friheder* er det værd at notere, at i Danmark – modsat i Norge – har de indsatte ikke fuld ytringsfrihed på lige fod med andre borgere. Fængselsmyndighederne kan forbyde de indsatte at udtale sig til medierne på grundlag af et så ubestemt kriterium som hensynet til retsfølelsen.⁴⁸

Det skal understreges, at man ikke én gang for alle kan fastslå, hvad demokrati betyder. Den almindelige samfundsudvikling indebærer også en udvikling af det materielle demokrati. Eksempelvis nævnes, at elektroniske kommunikationsmidler – og med dem de sociale medier – i vor tid har indtaget en ganske betydningsfuld plads både i hverdagslivet og i det politiske – og dermed det demokratiske – liv. Hvis myndighederne skal opretholde basale materielle demokratiske forhold i fængslerne, må man udvikle livet, mulighederne og rettighederne for de indsat-

45 Løgstrup 1972, s. 115 ff.

46 Se hertil Y. Hammerlin 2008, s. 190 ff.

47 Jfr. Goffmann 1967, s. 60 ff.

48 Straffuldbyrdelseslovens § 59. Se nærmere Engbo & Smith 2012, s. 181 ff.

te i takt med den tilsvarende udvikling for andre borgere. I denne henseende synes danske fængsler at bevæge sig mod et voksende demokratisk underskud med en (politisk bestemt) mere og mere restriktiv holdning til indsattes adgang til internet, mobiltelefoner mm.⁴⁹

Der er dynamik i demokrati, og det gælder overalt i samfundet – også i fængslerne, som ikke længere har karakter af enklaver delvis med egne retsordener. Fængselspraksis, som i går var forenelig med demokratiet, kan i dag have antaget totalitær karakter, hvis man i fængslerne har forsømt at følge med samfundsudviklingen.

Litteratur

Aude, C. (1969): *Fra fængsel til frihed*. 3. udgave. København: Det danske forlag.

Bronebakk, K.B. (2012): Frihet og fordommer. I: Ståle Olsen (red.): *Virker straff?* Oslo: Scandinavian Academic Press.

Engbo, H.J. (1991): Demokratiske og etiske fordringer til fængslernes magtudøvelse. I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, s. 225 ff.

Engbo, H.J. (2003a): Menneskerettigheder under afsoning af fængselsstraf. I: Jepsen, J. & Lyhne, J. (red.): *Retspolitiske udfordringer*. København: Gjellerups Forlag.

Engbo, H.J. (2003b): Den vigtige sammenhæng mellem magt og opgave. I: *Samfundsfagsnyt*, nr. 148, side 8 ff.

Engbo, H.J. & Smith, P.S. (2012): *Fængsler og menneskerettigheder*. København: Jurist- & Økonomforbundets Forlag.

Goffmann, E. (1967): *Anstalt og menneske*. Dansk udgave. Jørgen Paludans Forlag

Hammerlin, J. (2011): *Terror & demokrati. Fra 11. september til 22. juli*. Oslo: Forlaget Manifest.

Hammerlin, Y. (2008): *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007*. Doktorafhandling. Universitetet i Oslo.

Hammerlin, Y. (2012): En fange er en fange – et fængsel er et fængsel. Dikotomien i fangebehandlingen fra 1950-tallet fram til i dag. I: Ståle Olsen (red.): *Virker straff?* Oslo: Scandinavian Academic Press.

Klare, H. (1962): *Anatomy of Prison*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.

Løgstrup, K.E. (1972): *Norm og spontaneitet*. København: Gyldendal.

Rytter, J.O. (2009): Om begrebet «demokrati» i Menneskerettighedsdomstolens praksis. I: J. Christoffersen & M.R. Madsen (red.): *Menneskerettighedsdomstolen – 50 års samspil med dansk ret og politik*. København: Thomsen Reuters.

---

49 Se Peter Scharff Smith (2012): Imprisonment and internet access. Human rights, the principle of normalization and the question of prisoners access to digital communications technology. I: *Nordic Journal of Human Rights*, no. 4, (s. 454 ff.).

Når det blomstrer i upløyd mark

Av Reidar Espedal
Leder av Oslo friomsorgskontor

Han lurte lenge på om han skulle ta kontakt, og hilse på de som hadde stått for straffen, men han var litt usikker. Arbeidslederen kunne vel ikke huske alle som har hatt straff i samfunnet? Gruppen hadde mange oppdrag og det var mange år siden han var ferdig.

Etter sommeren måtte han bare ta kontakt. Det var utsatt lenge nok, og det er slike ubehagelige utsettelse han hadde lært han måtte gjøre noe med. Noen telefoner og så napp; Mandager kl 17.00 da startet arbeidsgruppen. Dette var som i gamle dager hvor avtalt tid og sted kunne bety spenning, og en vellykket aksjon. Det var et annet oppdrag.

Arbeidsgruppen var samlet på avtalt tid og sted. Han kjente igjen den stramme lukten av arbeidstøy og mannfolk. Timelistene som lå slengt i en krok. De slitte benkene. Gruppen som var samlet for å reise ut på oppdrag, og Tormod som forsøkte å tilrettelegge dagens arbeid.

Han måtte bare fortelle om hva han hadde gjort de siste seks årene. Han måtte fortelle om firmaet, kontoret og bilen med logo:

– Kantklipperen; var det ikke en firtakter vi hadde i arbeidsgruppen? En skikkelig Honda.

– Jeg har en slik nå. – Jeg var god med kantklipper da jeg var i arbeidsgruppen.

Det var der det begynte, der ute på fyret i Oslofjorden. Vi ryddet og klippet gress. En herlig gjeng som så hverandre og opplevde at det var godt.

Han var ikke lite stolt den tidligere straffedømte, og det med god grunn.

– På NAV spurte de hva jeg kunne. Jo, jeg kunne rydde og klippe gress da jeg gjennomførte straff. Så ble det Hage og gartnerkurs, og så ble det nye oppdrag. Det er et fint yrke, gartnerfaget, det er godt å se at det gror

Dette er en autentisk historie fra en tidligere straffedømt og det var slik vi fikk fortellingen. Oslo friomsorgskontor har drevet arbeidsgrupper i 17 år. Tre til fire ganger i uken møter en gruppe samfunnsstraff-dømte i kjelleren i Nordahl Brunsgate 5 i Oslo. Arbeidsgruppene er den største tilrettelegger for samfunnsnyttig tjeneste som Oslo friomsorgskontor har. De gjør det mulig for dem som har jobb eller skole på dagtid og som trenger å gjennomføre straffen på kveldstid. I tillegg er det noen som strever og som trenger en tilpasset tilrettelegging for å kunne gjennomføre staffen. Oslo friomsorgskontor har mange flotte oppdragsgivere og mange aktive dømte, men også dem som kan slite ut den mest tålmodige arbeidsplass. Når det blomstrer i arbeidsgruppen kan en snakke om soning, rehabilitering og gjenoppretting på en og samme utpust.

Både når det gjelder de som dømmes til straff i samfunnet og de som dømmes til straff i fengsel er det viktig å finne de gode overgangene. Vi ser at tiltakene her er forskjellige og at en må starte dette arbeidet under soning. Vår «gartner» startet sitt nye livsprosjekt mens han klippet gress og gjennomførte straff på et fyr i Oslofjorden.

Vi vet at 10 % av alle domfelte har mer enn 10 dommer og står for 60 % av kriminaliteten. Det er denne gruppen vi kaller gjengangere, og det er denne gruppen TOG – Tiltak Ovenfor Gjengangere – har jobber opp mot. Gjengangere er en liten gruppe som fyller mange av våre fengselsplasser og som skaper mye utrygghet i samfunnet og påfører samfunnet store kostnader. Noen kaller dem svingdørsklienter og noen kaller dem håpløse. TOG tiltaket er et samarbeidstiltak mellom Oslo fengsel og Oslo friomsorgskontor. Målsetningen med TOG tiltaket var å finne de riktige grep slik at gjengangere kan bryte sitt kriminelle mønster og ikke begå ny kriminalitet.

Yngve Hammerlin gjennomførte en evaluering av TOG tiltaket for over ti år siden. Resultatet av arbeidet til Yngve var helt entydig: Det viktigste og avgjørende i forhold til tilbakefall var en god oppfølging. Verken hjelpeapparatet eller kriminalomsorgen klarer denne jobb alene. Det er viktig å få til den gode samhandling. Han fant videre ut at den beste investering kriminalomsorgen kunne gjøre er å sette domfelte i stand til å få hjelp av andre instanser som for eksempel; skole, arbeidsliv, NAV m.m.

Repressive eller straffende tiltak har begrenset effekt i forhold til denne gruppe.

For hjelpeapparatet var det viktig at de så at hjelpen ble fulgt opp gjennom en tilsynsordning. Dette utløste de ressursene den dømte trengte for å komme inn i samfunnet. Den gode oppfølging var viktig for å gi den dømte et bedre liv uten ny kriminalitet. Ja, møtet mellom domfelt og tilrettelegger/kriminalomsorgen og hjelpeapparatet var det viktigste som skulle til for å få til endring og få det til å gro. Dette var sømløs kriminalomsorg lenge

før noen hadde smakt på ordet og dette var sømløs oppfølging på de domfeltes premisser.

Oppdraget til kriminalomsorgen er, ovenfor alle dømte, å tilrettelegge for et liv uten ny kriminalitet. For friomsorgen betyr dette å gi en oppfølging etter fengsel. Det er først da vi sikrer de gode overganger og det er først da vi unngår glippsonene som vi snakker så mye om i dag. I dag får vi innrykk av at det er en liten «glippe» mellom straff og tiden etter straffen. Dette er et farlig retorisk grep som får oss til å forenkle de utfordringene kriminalomsorgen og hjelpeapparatet har. Vi vet at det er mye kompetanse, omsorg og slit som skal til for å få det til å blomstre på en riktig måte.

Siden 1849 har friomsorgen fokusert på de som trenger det mest – og i over 150 år har friomsorgen loyet straffedømte ut i samfunnet. Det er mye samfunnsbeskyttelse/trygghet og god økonomi i å gi en god straffeoppfølging. Friomsorgen har hele tiden vist at oppfølgingsarbeid og arbeid med overganger er viktig. Friomsorgen har i alle år sett at det ikke bare er snakk om glippsoner.

Friomsorgen har i løpet av de siste ti år fått mange nye og spennende oppgaver. Alternative og mer fornuftige reaksjoner har tatt mye av plassen og det tradisjonelle løslatelsesarbeidet har fått mindre plass i kriminalomsorgen. Møteplikten er gått markant ned i hele landet. Den klassiske gjengangere har friomsorgen nesten mistet. Gjengangere må sone hele dommen og slippes ut uten av fengsel uten oppfølging. De tiltak, ja den medisin, som Yngve pekte på i sin forskning benyttes ikke. Ut fra dette perspektiv er det underlig at fokus på oppfølging ved prøveløslatelse nærmeste er borte i kriminalomsorgen. Friomsorgen står i ferd med å miste en kompetanse som er bygget opp gjennom 150 år.

Det er tungt å pløye i upløyd mark. Yngve gjorde dette da han forsket på TOG-tiltaket. Han gjorde et banebrytende arbeid både nasjonalt og internasjonalt da han forsket på overgangene mellom fengsel og oppfølging etter fengsel.

Vår dømte fra arbeidsgruppen i Oslo svarte på denne måte:

– Jo, jeg kunne rydde når jeg hadde straffen.

Så ble det – Hage og gartnerkurs –.

Det er ikke så vanskelig å få det til å blomstre i pløyd mark. Utfordringene er langt større når en er på upløyd område. Da må det drives nybrottsarbeid. Det var dette Yngve Hammerlin gjorde med sin forskning og gjennom den viste han hva som nytter.

Takk Yngve.

Illustrasjon: Y. Hammerlin. Til Nattens brød, An-Magritt, av Johan Falkberget

Lefser til hu dama og han hippin

Ansatter til et essay om filosofiske sider ved praksisforskningens metodologi.

Av Elisabeth Fransson
Forsker, Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Før jeg startet på KRUS ble jeg spurt om jeg hadde truffet Yngve! Jeg hadde riktignok hørt Regi Enerstvedt snakke mye om Yngve i virksomhetsgruppa på UIO. Vi hadde også lest tekster av Yngve men der og da, mange år senere, var jeg usikker på om vi personlig hadde møttes. «Da har du ikke møtt han, svarte min samtalepartner». Det forsto også jeg den dagen Yngve sto i kontordøra mi i Teisenveien våren 2012. Men, det skal sies – da vi endelig traff hverandre «ansikt til ansikt» skjedde «NOE» som ble starten på et nært og godt forskningsfelleskap og vennskap. Forskningsoppgaven vår knyttet til «Barn og unge i fengsel» gjør at vi i timevis i forbindelse med feltarbeid, diskuterer vitenskapsteori og metodologi men også andre sider av livet. Siden «det uferdige» for oss sosiologer har en særegen verdi er dette essayet ment som en fortsettelse av de mange samtalenene med deg, Yngve.

Kanskje kan det også fungere som «tankesmuler og ansatter» til vårt neste, felles prosjekt. Som vi pleier å si til hverandre «Jeg gleder meg»!

«Jeg har laga lefse til hu dama og han hippin! De kan ikke gå før de har spist!».

Yngve og jeg er på vei mot fengselsporten, når vi hoies inn av en lærer i matfag i et av de to barnefengslene i Norge. Så står vi der på kjøkkenet da og

spiser nystekte lefser etter hvert som Simen, en av de unge fangene, steker. Jeg vil la dette «gylne øyeblikket» introdusere ansattene til et essay om filosofiske sider ved praksisforskningens metodologi, slik jeg tenker Yngve praktiserer den i sin fengselsforskning. Metodologi er mer enn metodelære og vil i dette essayet lede oppmerksomheten til filosofisk inspirasjon og vitenskapsteoretiske forankringer som ligger i måter å søke og skape kunnskap. Essayets hovedbegrep «EVENT» treffer, slik jeg ser det, en åre i Yngves unike forskningsmetodologi dypt forankret i et spennende og sammensatt, men like fullt retningsgivende filosofisk og vitenskapsteoretisk landskap. Her prøver jeg meg fram Yngve, vel vitende om at du selv nok ville presentert din metodologiske tilnærming på en atskillig mer grundig og utfyllende måte! På en annen side; da har vi ting å diskutere videre!

Hva menes så med begrepet «EVENT»?

Den slovenske filosofen og samfunnssteoretikeren Slavoj Žižek (f. 1949) nærmer seg begrepet slik:

«(..) there is no other way to introduce order into the conundrum of definition than to take a risk, board the train and start our journey with an approximate definition of event». Herfra tar Žižek leseren med inn i Agatha Christies film *4.50 from Paddington* hvor Elspeth McGillicuddy er på vei fra Skottland for å besøke sin venninne Jane Marple i London. Idet toget passerer et annet, ser hun en kvinne bli drept i toget som farer forbi. Alt skjer svært fort og hennes blikk er tilsvarende uskarpt. Siden politiet ikke tror henne, starter hun sine egne undersøkelser. Toganalogen til Žižek er artig fordi Yngve, som vi alle vet, foretrekker tog framfor fly. Men tilbake til Žižek som fortsetter: «*This is an event in its purest and most minimal: something shocking, out of joint, that appears to happen all of a sudden and interrupts the usual flow of things*» (Žižek 2014:2).

Det er noe mirakuløst i en event, alt fra mirakler i vårt daglige liv til de mest sublimе sfærer, inkludert det guddommelige, skriver Žižek (2014:2). Han stopper opp ved forholdet mellom troen og dens årsaker, og skriver at det er først når man tror – at man kan forstå årsakene til å tro. Slik er det også med kjærlighet fortsetter Žižek: «*Jeg blir ikke forelsket av bestemte grunner. Det er snarere fordi jeg allerede elsker henne at jeg finner hennes lepper og smil tiltrekkende*». Er da event en endring i måten verden fremtrer for oss på eller er det en knusende transformasjon av virkeligheten selv? Er det alltid årsaker til at noe hender eller kan ting bare skje? I stedet for å definere ulike typer av event ønsker Žižek å holde fast i den grunnleggende funksjonen i en event; den overraskende vendingen som underminerer de fastlåste skjemaene for tenking.

Jeg mener dette treffer en nerve i Yngves forskningsmetodologi og at det viser en klar forbindelse til Žižek. Dette av minst to grunner. Først og fremst fordi Yngve evner å skrive fram og snakke på måter som rykker ved vanetenkning. Når enkelte skriver at det å lese Žižek er som om å bli vekket opp av sin «dogmatiske slumrende» aksept av det kapitalistiske demokrati, rykker han opp vante forestillinger som strider mot intuisjonen gjennom å sette kjente dikotomier på hodet (www.salongen.no). Det samme gjør Yngve når han problematiserer

tatt-for-gittheter som at kriminalomsorgen bygger på et humanistisk menneskesyn, eller påpeker at normaliseringsbegrepet i Norge ofte henleder tanker og praksiser henimot endringer av fangen eller i sin kritikk av What-Works-ideologien (Hammerlin, 2008, 2015). «Hva nå hvis?», spør Yngve filosofisk og analytisk inspirert av Žižeks spørsmål. Etter hvert leker vi oss med spørsmålet sammen. Et godt spørsmål som sørger for en viss kreativitet i et felt hvor det er fort gjort å ta forståelser og praksiser for gitt.

Forbindelsen til Žižeks reflekteres også i at Yngve har utviklet en praksisforskning solid forankret, ikke kun i feltet, men i dialog med filosofiske og vitenskapsteoretiske tradisjoner og tekster. Dette gjør at hans bruk av metoder – til tross for at disse er fleksible, flerfoldige og sammensatte – slett ikke er tilfeldige. De er, som Yngves tenking, forankret. «Det er et spørsmål om en kreativ kritisk forskningsstrategi der stener må snus, sier Yngve!». Metodene går imidlertid aldri på bekostning av filosofiske og vitenskapsteoretiske fundament; de blir ikke til løsevne teknikker. Snarere er det slik at hans filosofiske forankringer sprenger seg utover og åpner nye landskap. Dette gjelder både i hans fengselsstudier, hans selvmords- og voldsstudier.

Sosiologen og kjønnsforskeren Karin Widerberg (f. 1949) skriver at hvis vi vil drive forskning av god kvalitet, må vi kvitte oss med det positivistiske spørkelset og våge å gå inn i kvalitativ forskning på dens egne premisser. Dette innebærer at vi må utvikle de kvalitative metodene, så de passer til vårt formål» (2001:28). Yngves bidrag til utviklingen av praksisforskningen innenfor det norske fengselssystemet er tydelig inspirert av kritiske vitenskapsfilosofiske og kunnskapsteoretiske tradisjoner som dessverre så altfor ofte forblir skjulte i metodebøker og artikler, og som gjør at forskning ofte kan fremstå mer som teknikker fremfor kritisk fortolkende analytisk metodologi hvor begrepskritikk og metodiske valg forstås i et innvendig forhold til hverandre.

En samtale mellom to menn i ulike generasjoner

Kjønnsforskeren Donna Haraway (f. 1944) hevder at det verken finnes nøytral kunnskap eller at det finnes kunnskap som ikke er posisjonert (Haraway 1991). Dette gjelder for eksempel en meningskonstruksjon som kjønn, som innenfor fengselstekster på samme tid både er taus og skrikende (Fransson og Johnsen 2015). Når jeg innledningsvis bruker Simens begrep «hippie» og sier noe om at man ikke glemmer Yngve, kan dette fort misforståes. Tankene kan fort ledes hen til klassifikasjoner knyttet til stil, estetikk og utstråling. Selv om det ikke skal underkjennes at Yngve både har stil, er estetisk og har enorme mengder utstråling, er det likevel et annet poeng jeg her vil fram til. Det handler om den mannlige forskningskroppen. «Kropp er komplisert», sier du, Yngve og viser inn i fenomenologien og kroppssosiologien. Jeg er enig, men akkurat her vil jeg likevel gjøre et metodologisk poeng ut av kropp og maskulinitet og jeg vil nå forflytte meg fra Žižek til filosofen Gilles Deleuze. (Jeg tar ikke med Félix Guattari her siden Žižek selv omtaler Guattari som en idiot som har hatt dårlig innflytelse på Deleuze).

Den franske filosofen Gilles Deleuze (f. 1925) er opptatt av hvordan kropper inngår i komposisjon

med andre kropper. Med kropp viser Deleuze både til humane og ikke humane kropper. Trukket inn i en fengselssammenheng betyr det at både fangekropper, ansattekropper, murer, dører og nøkler, farger, lukter og stemninger kan forstås som kropper som filteres sammen og skaper konstellasjoner og krefter. Deleuze forstår med andre ord den individuelle kroppen som mer enn seg selv: «*an always relational and social-material event*» (Deleuze & Guattari 1987). Dette åpner opp for interessante spørsmål knyttet til hvem vi som fengselsforskere kan bli (Fransson og Johnsen 2015) i spesifikke fengsler sammen med konkrete fanger og ansatte. Blikket flyttes her fra den individuelle kroppen, til rommet mellom kropper, til affekter og til krefter i rommet (Deleuze og Guattari 1987). «*We know nothing about a body until we know what it can do, in other words, what its affects are, how they can or cannot enter into composition with other affects, with the affects of another body*» (Deleuze og Guattari 1987:256).

Vi skal igjen tilbake til lefsesituasjonen som åpnet opp for et nytt møte med Simen, lefsbakeren. Etter et par uker er vi igjen tilbake i fengselet. I det vi er i ferd med å avslutte en times lang samtale, og er på vei til å pakke sammen, sier Simen plutselig at han har hørt de ansatte snakke om Yngve. «At du har forelest om selvmord». Her er det Simen som setter noe i gang. Noe som baner vei for at samtalen tar nye veier eller det Deleuze ville kalt a «Line of flight». Det at vi aldri vet hva som kan skje! Simen sier at han synes Yngve ser ut som en «gammel hippie» og at det må bety noe! Han har også tenkt at den piercingen Yngve har må symbolisere noe! Yngve tenker seg om før han, på sitt oppriktige vis forteller Simen hva hans piercing betyr. Simen lytter og så forteller han Yngve hva hans tegn betyr. Jeg, for min del, blir sittende og lytte til denne samtalen mellom to menn. Det handler ikke kun om detaljer og symbolikk knyttet til kroppslige tegn, men utvikler seg til en intellektuell samtale som skapes der og da mellom en ung gutt som er på vei til å bli mann (Deleuze og Guattari 1994) innenfor fengslets rammer og en moden mannlig forsker. Sammen skaper de kunnskap. Den italienske filosofen Antonio Gramsci (f. 1891) skriver at alle mennesker er intellektuelle, men at ikke

alle mennesker i samfunnet har funksjonen å være intellektuell. Yngves rolle er å være intellektuell, men han drar alltid andre med seg inn i intellektuelle samtaler; det være seg fanger, ansatte på KRUS, studenter, fengselsbetjenter og taxisjåfører. I dette ligger det likeverd, kunnskap og begjær. Filosofen Alain Badiou (f. 1937) formulere dette slik:

«En filosof må aldrig glemme de utallige forhold i livet, hvor han på ingen måde adskiller sig fra en hvilken som helst anden (...) Jeg har længe fulgt følgende princip i livet og i tænkningen: Jeg har fastslået, at filosofien (...) uden tvivl skal være en kyndig videnskabsmand, en elsker af digte og en politisk aktivist, men også at han skal acceptere, at tænkningen aldrig kan adskilles fra kærlighedens voldsomme og plutselige omslag. Lærd, kunstner, aktivist og elsker, det er rollene, som filosofien kræver af sit subjekt. Jeg har kaldt det for filosofiens fire betingelser(...)» (Badiou 2015:7).

Med disse tankesmulene og ansatsene til et essay har jeg, inspirert av filosofene Slavoj Žižek, Gilles Deleuze og Alain Badiou, latt meg inspirere av begrepet EVENT for å få fram sider ved Yngves filosofiske forankrede forskningsmetodologi som jeg er så heldig å ha blitt kjent med, stadig vekk utfordret av, men heldigvis også blitt invitert til å bli en del av. Jeg gleder meg til å fortsette diskusjonene, til videre forskningssamarbeid og vennskap i årene som kommer!

References

Badiou, A. (2015) Lovprisningen af Kærligheden. PHILOSOPHIA, Narayana Press.

Deleuze, G. and F. Guattari (1994) *What is Philosophy?* New York: Colombo University Press.

Fransson, E. og B. Johnsen (2015) The perfume of sweat. In Drake, D. H., Earle, R. and Sloan, J. (eds) *The Palgrave Handbook of prison ethnography*. Palgrave Mcmillan.

Gramsci, A. (1955) *Gli Intellettuali e L'organizzazione della cultura*. Einaudi.

Haraway, D. (1991) «Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective». I Haraway, D. (red). *Simians, Cyborgs and Women. The Reintervention of Nature*, New York; Routledge.

Selnes, G. (2012) «Lacan er for meg kun et redskap for å få bedre tak på Hegel.» En samtale med Slavoj Žižek. I AGORA. Journal for metafysisk spekulasjon nr. 2–3 side 5–34.

Widerberg, K. (2001) *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget.

WWW.Salongen.no Nettidsskrift for filosofi og idehistorie.

Žižek, S. (2014) *Event. Philosophy in Transit*. Milton Keynes: Penguin Books.

«På jupet» – en fortelling om «kloster» i Halden fengsel

Av Inger Marie Fridhov
Pensjonist, Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Det er knapt det fenomen i norsk kriminalomsorg Yngve Hammerlin ikke har studert «på jupet». Men det finns: «Klosteret» i Halden fengsel. Det har eksistert siden sommeren 2013. Yngve er selvfølgelig orientert om det – og har diskutert det. Men på jupet? *Der* har han ikke vært i denne saken. Det er *der* klosterbrødrene i Halden fengsel har vært – og kommet styrket ut.

Klosterbrødre er et fremmed ord i vår sammenheng, men jeg skal forklare det litt lenger ned. Før det har jeg brukt to velkjente ord: Fengsel og kloster. De fleste vet at Erving Goffman omtalte begge disse institusjonstypene i sin klassiker *Asylums* fra 1961. Etter mitt syn er det særlig to begreper fra Goffmans bok som er interessante når det gjelder å forstå kloster i fengsel. Det ene er betegnelsen «total» som han bruker for å karakterisere både fengsler og klostre. Goffman kalte dem «totale» fordi alle livets arenaer var samlet under ett tak: Arbeid, fritid og søvn. Regelverket var tilsvarende totalt og altomfattende. Det andre er «mortifikasjonsprosess» (dødsprosess), som han mente fant sted i begge typer institusjon. Med det mente han at de som oppholdt seg der ble fratatt sin sivile identitet, sine kontakter, sine eiendeler, sine klær, fikk et nummer og institusjonens klær. Kloster og fengsel har altså fellestrekk, noe de fleste ville gi ham rett i. Det er likevel en

grunnleggende forskjell: Å sitte i fengsel er ufrivillig. Å gå i kloster er i våre dager, stort sett frivillig.

Nå er det mange som mener at Goffmans beskrivelser ikke er gyldige lenger. De er ikke så totale hevdes det. Dermed blir ikke mortifikasjonsprosessen så «dødelig» heller, slett ikke i moderne norske fengsler. Den diskusjonen skal jeg ikke ta opp her, Yngve. Jeg sier bare at hans hovedpoeng med arbeid, søvn og hvile under samme tak passer for vårt formål her: å si noe om klosteret i fengslet i Halden.

Idéen

Idéen med å tilby klosterliknende tilbaketrekning i et høysikkerhetsfengsel kom fra Sverige til Norge. Der har de tilbudt langtidsfanger både korte og lange (fire uker) retreats i mer enn 20 år på Kumla og på Skanninge. Hele tiden har det vært kø – det vil si – det er flere innsatte som vil delta enn det opplegget kan ta imot. Innsatte kan søke seg dit fra alle landets fengsler.

Det var mange i Norge som fattet interesse for de svenske erfaringene. I mars 2010 inviterte Blå Kors i Norge den svenske initiativtaker og leder Truls Bernold og en «føre detta» kriminell og klosterbror

til Norge for å fortelle om tiltaket. Fengselsfolk, frivillige organisasjoner og fengselsprester deltok. Informasjonen vakte begeistring. Det endte med at Frelsesarméens fengselsarbeid påtok seg ansvaret med å etablere en arbeidsgruppe med sikte på å få opprettet et kloster i fengsel etter modell fra Sverige. Det klarte de. Frelsesarméen har hele tiden dekket utgiftene for den ene retreatlederen og er økonomisk en av bærebjelkene i tiltaket. Hamar Bispedømme har gitt permisjon med lønn til den andre lederen. Utgifter for øvrig holder fengslet.

Halden fengsel, med direktøren Are Høidal i spissen, påtok seg å huse tiltaket som første gang ble forsøkt realisert i 2013 – riktig nok i en kortutgave «bare» 9 dager, men likevel, den første hel-tause retreaten i et norsk fengsel var blitt virkelighet. Siden, i 2014, 15 og 2016 har det vært holdt 3-ukers hel-tause retreat i Halden fengsel med til sammen 23 deltakere.

Hva går det utpå?

En avdeling i et frittliggende bygg er «ominnredet» til «kloster». Enden av korridoren er omgjort til kapell med enkle midler. Klosterbrødrene har adgang til en egen luftegård eller «klosterhage». De innsatte har vanlige celler og to betjenter tjenestegjør i turnus. Tilbudet har to hovedelementer. Det ene er å velge å *avstå* fra noe, konkret vil det si kontakt med familie og venner, radio, TV, telefon og samtaler med andre deltakere. Det andre er å *kople på* noe: Det vil si daglige tekstlesninger, meditasjon, bønn, tause måltider, eventuelt med klassisk musikk, samlinger i kapellet med daglig nattverd og andre rituelle handlinger. Stillhet er dermed et meget viktig element. For at deltakerne, kalt brødre eller «klosterbrødre», ikke skal bli overlatt til seg selv, har de tilbud om en daglig veiledningssamtale i en halv time. Deltakerne får, som del av et åpningsrituale, utdelt en skrivebok for å nedtegne sine refleksjoner gjennom dagen. Den daglige veiledningssamtalen baseres mye på det de har skrevet. Dagsprogrammet er i sin grunnform, likt hver dag. I løpet av retreaten gjennomgås Jesu liv, død og oppstandelse. Den Ignatianske pedagogikken inkluderer bruk av farger. Først hvitt som symboliserer Guds godhet,

dernest sort som symboliserer død, så rødt for kjærlighet og så blått for håp. Kappellet og kriketekstilene skiftes i tråd med dette. Klosterbrødrene og lederne bærer T-skjorter i de samme fargene. Men hovedelementene er taushet og streng disiplin.

Hvem kan delta?

Retreaten i Halden er et åpent tiltak. Alle kan delta, uansett religiøs bakgrunn eller tro. Men det legges ikke skjul på at det er et kristent konsept. Det er Bibelens tekster som brukes – ikke Koranens eller andre hellige skrifter. Retreatvirksomheten i Halden er bygget på Ignatiansk tankegods og pedagogikk. Det vil si en hel-taus tilbaketrekning med pliktig veiledningssamtale daglig.

De to retreatlederne er teologer. Den ene fengselsprest i Hamar, den andre major i Frelsesarmeen. De får begge de aller beste skussmål både fra innsatte deltakere og fra fengslets ledelse og ansatte. Som i Sverige er det flere som vil delta enn det er plass til. Altså ventelister. Deltakerne må søke og begrunne hvorfor de ønsker å være med. Fengselspresten sammen med retreatlederne utgjør et inntakspanel. Det er viktig at deltakerne virkelig er motiverte og forberedt.

Hva så med Goffman og klosteret i Halden?

Som sagt, har jeg, i tråd med Goffmans beskrivelse, valgt å se Halden fengsel som en total institusjon. Innsatte kan, etter fastsatte regler, få både besøk og permisjon og de kan følge med på nyhetsbildet. Men de tilbringer likevel tilnærmet all sin tid her – arbeid søvn og fritid. Det er en tøff tilværelse med begrensninger i alle retninger. Ser vi på den 3-ukers lange tause retreaten som noen velger, innebærer den et enda mer totalt regime. Ingen kontakt med familie og venner, ikke lov å snakke med de andre brødrene, ingen nyheter, ikke telefon, radio, TV eller aviser. Pålagt deltakelse i samlinger og faste ritualer i kapellet, tekstlesning, meditasjon, dagbokskrivning og

daglig veiledningssamtale. Retreaten representerer på den måten et enda mer totalt regime enn selve fengslet.

Hva er det så som får fanger med lange dommer og alvorlige forhold bak seg til frivillig å velge dette regimet i tre uker? Ved opptak oppgir deltakerne fravær av støy, komme vekk fra avdelingen, oppleve noe helt annerledes, spenning, åndelig opplevelse, hjelp til å ta et oppgjør og komme videre i livet. De velger disiplin for å oppnå frihet – helt i tråd med ønsket til folk som går i kloster eller deltar på retreat utenfor murene.

Hva så med Goffman og mortifikasjonsprosessen? Paradoksalt nok – hensikten med opplegget kan sies å være en frivillig mortifikasjonsprosess. Mens mortifikasjonen i fengslet er ufrivillig og ubehagelig, er mortifikasjonsprosessen i klosteret ubehagelig, for ikke å si svært smertefull, men frivillig og ønsket. Det gjelder å gå «på jupet» med seg selv, erkjenne og ta et oppgjør med fortidens synder generelt og lovbruddet som sendte dem i fengsel, spesielt. Hele den Ignatianske pedagogikken er innrettet på det. Tekstgjennomgangen, fargene, bønnene, meditasjonen, ritualene og stillheten. Alt er innrettet mot å gi deltakeren hjelp til selverkjennelse, ta oppgjør, forsøke forsoningens vei i forhold til ofrene og velge et nytt liv i ånd, sannhet, håp og glede.

Selverkjennelse er ofte i dagligtalen ensbetydende med at en person erkjenner sine dårlige sider. Det er bare én side av saken i klosteret. Vel så viktig er det at deltakerne får øye på og oppvurderer sine gode sider, sine ferdigheter og sin styrke.

Klosteret og Botsfengslet

Går vi tilbake til 1851, da Botsfengslet sto ferdig, var myndighetene meget godt fornøyde. De hadde skapt et cellefengsel hvor fangene i isolasjon og med bot og bønn skulle erkjenne sin brøde og forberede starten på et nytt liv. Ikke ulikt målsettingen i klosteret i Halden. Men slik gikk det ikke den gang. Tvert om, fangene ble, som i dag, syke av isolasjonen. I Botsfengslet var opplegget en skrekkelig

blanding av straff og ufrivillig «behandling». Selv om pillen ble sukret med at det var til de innsattes beste, var den bitter. Hvorfor går det så annerledes i klosteret i Halden? Svaret ligger ikke i likhetene, men i forskjellene. For det første er ikke straff og behandling blandet sammen. Klosteret framstår som en hjelp til frivillig selvransakelse og oppgjør. Ikke som en del av straffen. Tvert om. Dernest er frivillighet og opplevelse av fellesskap tross taushet, og daglig oppfølging av retreatlederne en avgjørende faktor. Klosterbrødrene i Halden er ikke overlatt til seg selv slik fangene i Botsfengslet var.

Hva er resultatet?

Når det iverksettes tiltak i fengsel i dag er det fra regjeringshold bare et par spørsmål som stilles. For det første: Bli det mindre residiv av dette? Det vet vi ikke enda. I Sverige vet de litt. Residivet på personer som har deltatt i klostervirksomheten klarer seg godt etterpå. Residivraten er meget lav. Men. Det er mange usikkerhetsfaktorer. Personer med lange straffer klarer seg ofte bedre etter endt soning enn folk med mange og korte dommer. Det er vanskelig å kontrollere for andre opplegg disse innsatte har vært med på. Det er derfor vanskelig å si hvorvidt lavt tilbakefall skyldes opplevelsen i klosteret eller andre forhold – eller begge deler.

Det andre spørsmålet er: Kan vi spare penger? Ja, hvis lavt residiv virkelig kan sies å skyldes retreatopplevelsen, kan vi spare penger ved å investere i et utvidet klostertilbud. Spør vi deltakerne, vil de fleste si at det ikke er tvil i deres sjel om at de fire ukene i taushet og bønn endret livene deres for all tid. De svenske deltakerne, som har blitt fulgt opp i mange år etter løslatelsen, og som klarer seg sier det samme.

De svarer: jeg har vært på jupet. Jeg skal aldri dit igjen.

Teksten er basert på

Bernling, T.: Att gå gjennom muren. Frigivna lán-tidsdömda mäns livsberättelser efter en 30-dag-arsretreat (Institutionen för Beteendevetenskap, Linköping, 2008)

Christiansson, R.: Ignatiansk retreat som krimi-nalvård. En kvalitativ studie om fångars personliga utveckling (Mittuniversitetet, Östersund, 2012)

Engedal, Leif Gunnar.: Retreaten i Halden fengsel, Menighetsfakultetet 2015

Finn, L.C. & Lunde, G.: Rapport fra retreat i Hal-den fengsel sommeren 2014

Nyhus, Kjell: Hvis jeg har en sjel, Vårt Land forlag 2016

Aktivisering forebygger psykiske lidelser, utagering og selvmord

Av Are Høidal
Tidligere fengselsleder i Oslo fengsel, nå fengselsleder i Halden fengsel

På 1990-tallet hadde jeg mange og lange samtaler med psykiater Jan Stang, som var leder av Fengselspsykiatrisk fagteam i Oslo kretsfengsel, som fengselet het den gangen. Han var bekymret for den store bruken av sikkerhetscelle. Det var ikke vanskelig å være enig med han i dette. Gjennom 80- og 90-tallet var det mye uro i fengselet. Det var flere store fangeopprør, mye vold og trusler og mye bruk av sikkerhetscelle som følge av dette. Noe måtte gjøres. I statsbudsjettet for 1995/96 tok Sosial- og helsedepartementet opp behovet for å gjennomføre utviklingsprosjekter i fengsler for innsatte som «i særlig grad soner tungt». Dette signalet fanget Jan Stang opp og han foreslo for meg å gjennomføre et prosjekt i Oslo kretsfengsel. Vi fikk aksept for våre idéer i Helse- og sosialdepartementet og i 1997 startet vi opp arbeidet med «Tverrfaglig fengselsprosjekt», som ble et samarbeid mellom Helse- og sosialdepartementet, Justisdepartementet og Oslo kretsfengsel. Resultatet av dette prosjektet ble tiltaket «MASH». Disse bokstavene står for «Mangfoldig Aktivisering Som Hjelper». Det var et lavterskeltilbud for innsatte som isolerte seg selv og som ofte hadde mye angst i forhold til det ordinære fangefellesskapet. De innsatte var selv med på å bestemme innholdet på avdelingen. Aktivitete-

ne kunne være reparasjon av gamle møbler, enkelt monteringsarbeid, håndarbeid, maleri, gruppesamtaler, enkeltsamtaler, musikklytting med hodetelefoner eller kun avslapping i et stille rom. Mangfoldige aktiviteter som hjelper mot isolasjonsskader og som kanskje kunne hjelpe de innsatte videre i ordinær soning med tradisjonell sysselsetting, skolegang og fellesskap.

Dette tiltaket lever fortsatt godt i Oslo fengsel og kan neste år (2018) feire 20-års jubileum. Tiltaket ble i år 2000 evaluert av Yngve Hammerlin og Egil Larsen fra KRUS i rapporten «Tungtsonende» (KRUS 1/2000). På 10-års jubileet uttalte Yngve Hammerlin følgende: «Et stillferdig, omsorgsrettet tiltak som er veldig preget av en sterk humanistisk forankring. Her tar man på alvor det som er menneskets vesenskjenne-tegn, nemlig at mennesket skal vokse i trygghet og i sosialt samvirke. Mennesket er i sitt vesen sosialt. Når det gjelder menneskets utvikling må man bygge opp behov, og gjennom behovene skapes det motivasjon.»

Psykiater Jan Stang skrev gjennom årene en rekke artikler om isolasjon og spesielt bruken av sikkerhetscelle. I en artikkel i Varetektshåndboken, del 3

(KRUS Håndbok NR 3/2008), som heter «Isolasjon», skriver Stang følgende enkle budskap: «Isolasjonens negative effekter motvirkes av meningsfulle aktiviteter og menneskelig kontakt.» Det kan jo sies at dette er selvsagt, men i norsk kriminalomsorg er det fortsatt for mange innsatte som ikke har tilstrekkelig med aktivisering og menneskelig kontakt. Det er for mange innsatte som sitter for mye på sine celler uten «meningsfulle aktiviteter og menneskelig kontakt». Dette skyldes ofte bygningsmessige forhold, som gamle fengsler med begrensede aktivitetsmuligheter eller «lukkede/restriktive avdelinger» uten fellesskapsrom. Noen fengsler definerer også avdelinger som varetektsavdelinger eller mottaksavdelinger. Her er det også ofte begrensede aktivitetsmuligheter, fordi avdelingene er bygget uten rom til det.

Bak psykiater Stang sine konklusjoner ligger det en omfattende forskning. Han skrev blant annet en rapport som het «En undersøkelse av innsatte i Oslo fengsel som overføres til sikkerhetscelle» (Klinikk for psykiatri, Aker universitetssykehus 2002). Essensen av funnene i hans forskning på dette feltet er omtalt i artikkelen «Fanger i sikkerhetscelle – en utfordring» i Tidsskrift for Den norske legeförening i 2003. Hovedbudskapet i artikkelen er:

1. Fanger i sikkerhetscelle er en psykisk belastet gruppe
2. Restriksjoner og utelukkelse fra fellesskap genererer utagering
3. Sikkerhetscellefangene trenger en ressursenhet
4. Det er ønskelig med tettere samarbeid mellom fengselstjenestemenn og helsetjenesten

Isolasjon genererer utagering

Både forskningen til psykiater Jan Stang og evalueringen av MASH-tiltaket konkluderer med at restriktive tiltak ikke løser noen problemer hos den enkelte innsatte som utsettes for disse virkemidlene, snarere tvert imot. Slike virkemidler kan ofte forsterke problemene og gi enda mer utagering. I MASH-rapporten («Tungtsonende») trekker man frem begrepet «*praktisk humanisme*». Det defineres som: «humanisme som er opptatt av hverdagssam-

virket og hverdagsrelasjonene og som i sitt vesen er omsorgs- og verdirasjonelt. Enkeltmennesket og de menneskelige verdier skal være i sentrum, og man må vektlegge en harmonisk utfoldelse av ethvert menneskes personlighet. Den enkeltes behov blir dermed utgangspunktet for endringsprosesser, også i et fengsel». Dette er en god beskrivelse av MASH-tiltaket, slik jeg kjenner det fra årene 1998 til 2008. Dette tiltaket har forebygget mange selvmord og bruk av sikkerhetscelle.

2016: «Tre av fire virksomheter i kriminalomsorgen må gjøre mer for å forebygge vold»

Arbeidstilsynet gjennomførte i 2016 et tilsyn i kriminalomsorgen med fokus på forebygging av vold og trusler. Det var en klar konklusjon fra tilsynerne at ansatte i kriminalomsorgen er risikoutsatt for volds- og truselhendelser. I sammendraget i oppsummeringsrapporten skrives det bl.a. at endringer knyttet til innsattgruppen i form av flere med psykisk sykdom og rusmisbruk..... gir økt risiko. For oss som husker 80- og 90-tallet i kriminalomsorgen, er jeg usikker på om problemet er større nå enn da i forhold til disse målgruppene. Noen av oss husker «Fengselsaksjonen» (i regi av fagforeningene) på slutten av 80-tallet pga. nedleggelse av Reitgjerdet, overfylte sikkerhetsceller og mye utagering fra innsatte med psykiske lidelser. På 80- og 90-tallet hadde vi også flere tiltak for å dempe narkotika-problemene i fengsel.

Arbeidstilsynet nevner imidlertid en annen utviklingstrend: «kultur- og språkforskjeller» som også gir økt risiko. Dette kan det ikke være tvil om. Antall utenlandske statsborgere i norske fengsler har økt kraftig de siste årene. På grunn av kultur- og språkforskjeller kan det ofte oppstå situasjoner som igjen ender med utagering.

Det som er sikkert, er at innsatte med psykiske lidelser, rusproblemer og innsatte fra andre kulturer skaper problemer for kriminalomsorgen. Rusmisbrukere satses det mye på å hjelpe og vi har de siste

årene fått mange rusmestringsenheter. Det har vært en god og riktig prioritering, men vi har

Mangelfulle tiltak for de psykisk syke innsatte

Helt fra psykiater Jan Stang sin forskning på 80-, 90- og 2000-tallet og frem til i dag, har vi i kriminalomsorgen slitt med å finne gode tiltak for innsatte med psykiske lidelser. Et av forslagene til Stang var at «sikkerhetscellefangene trenger en ressursenhet».

Dette gjentas nå i en fersk rapport fra Kriminalomsorgsdirektoratet og Helsedirektoratet: «Oppfølging av innsatte med psykiske lidelser og/eller rusmiddelproblemer» (2016). Gjennom årene er det laget utallige rapporter om disse målgruppene, uten at man har funnet frem til gode og varige tiltak for innsatte som er i gråsonen mellom fengsel og psykiatri og som står for mange av hendelsene som ender med utagering og bruk av sikkerhetscelle. Man trenger ikke flere utredninger nå. Nå er tiden kommet for handling og iverksettelse av konkrete tiltak.

Den ferske rapporten foreslår at det opprettes «en nasjonal, forsterket fellesskapsavdeling for innsatte med sterk aggressiv atferd og psykiske lidelser for å forebygge og hindre langvarig isolasjon». Det er også en rekke andre gode forslag til tiltak for disse målgruppene i rapporten. Det er overmodent at dette iverksettes. På denne måten vil man kunne forebygge mye vold og utagering, samt bruk av restriktive virkemidler. Det må være i alles interesse at dette reduseres, men da må man være villig til å bruke ressurser på det.

Noe av det viktigste som sies i rapporten er følgende: «Aktivering kan gi innsatte en opplevelse av mestring, struktur i hverdagen, samt motvirke isolasjon og passivering i fengsel. Aktivering er begrunnet i normalitetsprinsippet og er viktig i tilbakeføringsarbeidet. Å gi innsatte arbeidstrening og et meningsfullt aktivitetstilbud kan også bidra til

å motvirke hendelser i fengselet som fører til utelukkelse. De innsatte som isolerer seg på cellene og ikke ønsker å være i arbeid eller annen aktivitet, kan ha psykiske lidelser.»

Det er ikke første gang dette sies. Jeg har arbeidet i kriminalomsorgen siden 80-tallet og dette har vi snakket mye om i alle disse årene: innsatte må ut av cellene og aktiviseres fra morgen til kveld (jfr. straffegjennomføringslovens § 17). Innsatte med psykiske lidelser må få ekstra bistand gjennom ekstraordinære tiltak som nå er listet opp i rapporten det er henvist til ovenfor.

Sivilombudsmannens forebyggingsenhet

I 2014 etablerte Sivilombudsmannen en «forebyggingsenhet mot tortur og umenneskelig behandling ved frihetsberøvelse». Forebyggingsenheten skal bl.a. regelmessig besøke steder der mennesker er fratatt friheten. Under besøkene gjennomføres befaring av institusjonens lokalteter, møter med ledelsen, samtaler med de som er fratatt friheten, samtaler med ansatte, helsepersonell, verneombud, fagforeninger, pårørende, erfaringskonsulenter og andre berørte personer. En viktig metode er også en omfattende dokumentgjennomgang.

I fengsel er det under besøkene naturlig nok mye fokus på praksis rundt bruk av restriktive virkemidler og om vedtakene er innenfor gjeldende bestemmelser i straffegjennomføringsloven. Inngrepene skal være i samsvar med krav til lovmessighet, nødvendighet og proporsjonalitet. «Forebyggingsenheten undersøker hvilke restriktive virkemidler det enkelte sted har tilgjengelig, hvordan praksisen for bruk er, hvor ofte og lenge det brukes, hvordan bruken dokumenteres, klagemuligheter og hvordan de som er fratatt friheten selv opplever å bli utsatt for bruk av tvangsmidler» (Årsmelding for 2015).

Etter å ha vært i virksomhet i tre år, har «Forebyggingsenheten» gjort seg noen generelle betraktninger som de oppsummerer i årsrapporter. I årsrappor-

ten for 2015 hadde de en artikkel som het «aktivitetstilbud og tiltak for å motvirke isolasjon». Under besøk i flere fengsler i 2015, viste det seg at fengslene opplevde betydelige utfordringer med å gi alle innsatte tilfredsstillende aktivitetstilbud. Dette gjelder spesielt i startfasen av oppholdet, i avdelinger som ofte er definert som mottaks- eller varetektsavdelinger. Her er ikke forholdene fysisk lagt til rette for mye aktivisering og avdelingene fremstår som rene celleavdelinger uten fellesskapsrom. Dette har vært byggeskikken for nye fengsler gjennom tidene. Man bygger vanligvis en avdeling A hvor det er begrenset med aktivitetsmuligheter. På grunn av høy beleggsprosent i fengslene, blir innsatte ofte sittende alt for lenge i slike celleavdelinger og det tar tid før man får plass på fellesskapsavdelinger.

Denne praksisen må man kunne si er i strid med reglene i straffegjennomføringslovens 17 om fellesskap. Dette gjelder tilsvarende for varetektsinnsatte, hvor det i § 49 står: «*Innsatte har så langt det er praktisk mulig adgang til å delta i arbeid, opplæring, program eller andre tiltak.*» I forarbeidene til straffegjennomføringsloven, Ot.prp. Nr. 5 (2000–2001), står det at «adgangen til fellesskap tilnærmet blir sett på som en **rettighet**, hvor **unntak må begrunnes særskilt**. Etter gjeldende regelverk er det hjemmel for å gjøre unntak fra fellesskapet ved bruk av tvangsmidler eller ved iverksettelse av eneromsrefselse. Videre kan fellesskapet innskrenkes eller utelukkes i akutte situasjoner hvor det anses nødvendig for å hindre eller minske fare for skadelige handlinger på person eller eiendom og ut fra sikkerhetsmessige hensyn.»

Man ser ofte at negative hendelser som utagering skjer på avdelinger med lite aktivisering og mycellesitting/isolasjon. Forebyggingsenheten er klar i sin uttalelse på dette området: «Manglende aktivisering og menneskelig kontakt utgjør en klar risiko for negative helse- og velferdsmessige konsekvenser, og kan også påvirke innsattes soningsprogresjon negativt.»

Den europeiske torturforebyggingskomité (CPT) anbefaler at innsatte i fengsel får mulighet til å være ute av cella minst åtte timer hver dag, sysselsatt med meningsfulle aktiviteter (CPT-standards, pkt.

II, avsnitt 47). Anbefalingen om åtte timer retter seg spesielt mot innsatte som sitter i varetekt. For domsinnsatte anbefaler de enda mer utetid. Det er mange fengsler i Norge som har problemer med å etterleve denne anbefalingen, en anbefaling «Forebyggingsenheten» forholder seg til når de er på besøk i norske fengsler.

Yngve Hammerlin

Jeg traff Yngve Hammerlin første gang sommeren 1987 i Fengselsstyret (Justisdepartementet). Han som forsker og jeg som fersk juridisk saksbehandler i Benådningskontoret. Det ble allerede den første sommeren mange lange og interessante samtaler. Det har vi fortsatt med til dags dato, både i Oslo fengsel og i Halden fengsel. Yngve har også evaluert flere av de faglige tiltakene jeg har vært med på å etablere. Det har vært et veldig fruktbart og givende samarbeid.

Når man ser på tematikken i Yngve's forskning og interesseområder, så finner vi bl.a. selvmord, isolasjon, vold og trusler, menneskesyn og etikk og tjenestemannsrollen/fengselsbetjentrollen.

Han snakker i sitt arbeid mye om:

1. Å forebygge selvmord
2. Å forebygge isolasjonsskader
3. Å forebygge volds- og trusselhendelser
4. Å forebygge bruken av sikkerhetscelle

Forebyggingen kan langt på vei oppsummeres i tittelen på en av de faglige tiltakene som Yngve har evaluert: MASH – «**Mangfoldig Aktivisering Som Hjelper**». Dette kan sies å være essensen i det forebyggende arbeidet: Aktivisering forebygger selvmord, aktivisering forebygger isolasjonsskader, aktivisering forebygger volds- og trusselhendelser og aktivisering bidrar til mindre bruk av sikkerhetscelle og andre restriktive virkemidler.

Som nevnt tidligere er dette godt støttet av psykater Jan Stang, evalueringen av MASH («tungtsonende»), rapport om «Oppfølging av innsatte med psykiske lidelser og/eller rusmiddelproblemer»

(2016) og i rapportene fra Sivilombudsmannens forebyggingsenhet.

Resultatene for norsk kriminalomsorg innenfor en del av Yngve Hammerlins forskningsemner ville vært langt bedre hvis man har som utgangspunkt at samtlige innsatte i norske fengsler skal ha meningsfulle aktiviteter gjennom hele dagen, formiddag og ettermiddag, dvs. gjennom arbeid, undervisning, programmer, andre tiltak og fritidsvirksomhet (§ 17). Dette må styres av tilstrekkelig faglært bemanning med gode holdninger og godt menneskesyn. Tilstrekkelig bemanning er en kritisk faktor

og et tema som ofte skaper store diskusjoner. Hva er tilstrekkelig bemanning? Skal man oppnå gode resultater må man ha muligheten til å være tilstede sammen med de innsatte i det daglige og utføre tjenesten gjennom motivasjonsarbeid, endringsarbeid, miljøarbeid og godt dynamisk sikkerhetsarbeid. Det vil være en god investering for kriminalomsorgen og dermed også for det norske samfunnet.

Jeg gjentar avslutningsvis psykiater Jan Stang sitt enkle budskap: «Isolasjonens negative effekter motvirkes av meningsfulle aktiviteter og menneskelig kontakt.»

Det gode fengsel – finnes det og virker det?

Av Berit Johnsen

Forskningssjef, Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Norsk kriminalomsorg er populær. Som forskere på KRUS får vi stadige henvendelser fra kolleger fra ulike land om å få besøke norske fengsler. Mest attraktive er Halden fengsel og Bastøy, og vi er dypt takknemlige for at fengslene åpner portene og tar imot våre gjester. Én årsak til dette fokuset på norsk og nordisk kriminalomsorg er nok John Pratt sine studier, som er gjennomført i samarbeid med Anna Eriksson, der begrepet 'Scandinavian exceptionalism' er blitt lansert (Pratt 2008a, 2008b; Pratt & Eriksson 2009, 2013). Begrepet refererer opprinnelig til den lave fangebefolkningen og de humane soningsforholdene i de nordiske landene. Man kan lure på hva forskere får med seg fra slike besøk, som også blir omtalt som 'prison tourism', og hvilke forestillinger lesere av artikler og seere av dokumentarprogrammer om norske fengsler danner seg. Personlig har jeg sittet med en flau smak i munnen etter å ha overvært et innlegg der det vises bilder fra Halden fengsel, og innleder ber tilhørerne tippe om bildene er tatt fra et fengsel, et sykehjem eller en barnevernsinstitusjon. Uten at det er intensjonen, og uten å være klar over det, refererer innlederen til populistiske motsetninger, og vedkommende avslører å ha liten forståelse for konteksten eller rammene for norsk straffegjennomføring. Denne konteksten er det viktig å forstå, og den er forsøkt utdypet ut over Pratt og Erikssons analyser, bl.a. i Ugelvik og Dullum (2012) og i Ugelvik (2016). I dette essayet

vil jeg utdype konteksten og på dette grunnlaget drøfte hva som kan menes med et godt fengsel og på hvilke måter et slikt fengsel kan 'virke'.

Rettigheter og import

Innsatte i norske fengsler har rettigheter til helsehjelp, opplæring og andre velferdsgoder på lik linje med andre innbyggere i det norske samfunnet. Dette gjelder vel og merke innsatte som vi sier 'skal tilbake til det norske samfunnet'. Prinsippet om at mennesker i fengsel skal ha like rettigheter som de utenfor – det såkalte rettighetsprinsippet – går igjen som en rød tråd i alle stortingsmeldingene om kriminalomsorgen (St. meld. nr. 104 [1977–78], St. meld. nr. 27 [1997–98], St. meld. nr. 37 [2007–2008], Meld. St. 12 [2014–15]; se Fridhov & Langelid for mer om dette), som betyr at det over lang tid har vært bred politisk enighet om dette prinsippet. Importmodellen – som omfatter helse-, skole-, NAV, bibliotek- og prestetjenester – stadfester at 'leverandører' av rettighetsbaserte tjenester skal yte det samme til dem som sitter i fengsel som til dem utenfor. Ved at eksterne tjenesteytere kommer inn i fengslene, åpnes de for omverdenen, og fangene fortsetter å være knyttet til det offentlige velferdstjenesteapparatet (Christie 1970). Tanken er at velferdstjenestene skal følge innsatte gjennom straffe-

gjennomføringen og i det videre livsløpet etter løslatelse. På denne måten fastholdes velferdstjenestene i sitt ansvar og forpliktelser overfor innsatte.

NAV-sosial er ennå ikke en fullt ut importert tjeneste, men rettighetene som innsatte har til f.eks. sosiale tjenester gjelder like fullt. Sosialkonsulentene og tilbakeføringskoordinatorene i fengslene gjør en viktig jobb for å få utløst disse rettighetene. NAV-arbeid er inne med enkelte hel- og deltids-stilinger, men ikke på langt nær mange nok i forhold til behovet for slike tjenester i fengslene. (Fridhov & Langelid). Samarbeidet mellom de importerte tjenestene og Kriminalomsorgen er på alle nivå regulert av samarbeidsavtaler og felles rundskriv.

Straff, fengsel og fengselstilsatte

En ubetinget straff innebærer å miste friheten for en periode som domstolen bestemmer, og inne-stengingen i et fengsel skal sikre dette. De tilsatte i Kriminalomsorgen, slik som fengselsbetjentene, har som oppgave å se til at dette oppholdet gjennomføres på en forsvarlig måte iht. lov og regelverk. Sikkerhet blir viktig både med tanke på 1) å hindre at det ikke tilstøter den innsatte noe, 2) at alle som jobber i fengselet har en trygg arbeidsplass, og 3) å forhindre at innsatte begår ny kriminalitet. Det siste punktet har to betydninger; for det første at innsatte ikke begår kriminalitet under straffegjennomføringen, og for det andre at man skal arbeide for at innsatte ikke begår ny kriminalitet etter løslatelse. Mye av innholdet i en fengselsstraff retter seg mot dette andre punktet og en viktig del av fengselsbetjentenes arbeid å planlegge og legge til rette for en kriminalitetsfri tilværelse etter løslatelse i samarbeid med den innsatte.

Dette er imidlertid et vanskelig arbeid. Flere studier av innsattes levekår kan dokumentere at innsatte har et omfattende og sammensatt hjelpebehov (Skardhamar 2003, Friestad & Skog Hansen 2004, Revold 2015). Fengselsbetjentene, sammen med sosialkonsulentene og tilbakeføringskoordinatorene, sitter ofte med oppgaven å skulle koordinere de forskjellige velferdstjenestene og sørge for at det

nødvendige hjelpeapparatet er på plass etter løslatelse. Lite ressurser til innholdsarbeid i fengslet, dårlig kommuneøkonomi, overarbeidde saksbehandlere og uvitenhet i hjelpesystemene om hvilke forpliktelser de har overfor de innsatte er bare noen av hindringene de tilsatte i fengslene møter når de skal tilrettelegge for løslatelse. Kompetanse er i denne sammenhengen et nøkkelbegrep, men kompetanse på dette feltet utgjør bare en del av den samlede kompetansen en fengselsbetjent skal ha.

For, ifølge Rammeplan for fengselsbetjentutdanningen (2015) skal en ferdigutdannet fengselsbetjent kunne beherske et ganske så omfattende lov og regelverk som regulerer den praksis som han/hun utfører. I tillegg skal han/hun kunne utøve et godt sikkerhetsarbeid, inkludert å utøve fysisk makt overfor den innsatte på en forsvarlig måte. Å kunne noe om kriminalitetsbildet i Norge, om definisjonen av straff, om begrunnelser for å straffe og om formålet med straffen er viktig for å kunne forstå sin egen yrkesutøvelse i en større sammenheng. Kunnskap om f.eks. psykiske lidelser og rusmisbruk er også nødvendig, for å kunne forstå og forholde seg til innsatte som er ulike og som har forskjellige behov. Sist men ikke minst av de forholdene jeg velger å nevne her, er det viktig å kunne omgås de innsatte. En fengselsbetjent må kunne forstå sin posisjon som en del av samfunnets maktapparat og forene hensyn til straff og omsorg i én praksis. I samme praksis må han/hun kunne utøve et menneskesyn som reflekterer anerkjennelse og respekt og ser mennesket som et autonomt subjekt (Hammerlin 2008, Hammerlin & Larsen 1997). Liebling (2004) fant dette forholdet helt avgjørende i sin studie av hva som betyr mest for innsatte, og denne studien har dannet grunnlaget for flere studier av kvaliteten på livet i fengsel og fengslenes 'moral performance' også her i Norge (Johnsen & Granheim 2012, Johnsen, Granheim & Helgesen 2011).

'Det gode fengsel'

Ut fra definisjonen av straff som påføring av et onde som skal oppleves som et onde (Rt. 1997: 1209, Andenæs 2016), eller pine som Christie (1981)

omtalte det, er det ikke godt å sitte i fengsel. Fange-nes tapsliste (Hammerlin 2010) vitner også om det. Finnes så 'det gode fengsel'? For å kunne svare på dette spørsmålet må man klargjøre hva som menes med 'et godt fengsel'. Et fengsel kan være godt i den forstand at det holder fangene der de skal være, og at riktige vurderinger foretas i forhold til utganger (fremstillinger, frigang og permisjoner) og overføring til lavere sikkerhetsnivå. Om man ser på Kriminalomsorgens årsstatistikk for 2015 er fengslene i Norge svært gode på å holde innsatte der de skal være. Antall rømninger, unnvikelser og uteblivelser er minimalt, og man kan spørre om fengslene ikke er *for* gode på dette. Det er betimelig å tro at det er en del falske positive i vurderingene som blir gjort, hvilket vil si at man vurderer risikoen for svikt for høyt, med det resultat at man unnlater å innvilge permisjoner eller overføringer av personer som man tror vil svikte, men som ikke vil gjøre det.

Et fengsel kan også være godt i den forstand at det har gode fasiliteter, slik som f.eks. Halden fengsel som ofte blir tolket av besøkende og seere av dokumentarer derifra. Det er nesten fornøydig å se en avgått amerikansk fengselsdirektør sitte i musikkstudioet i Halden fengsel og ikke tro sine egne øyne, mens assisterende direktør i fengselet forsøker å forklare at studioet benyttes av skolen i opplæringsøyemed (<https://www.youtube.com/watch?v=2g-56susrNQY>). I hele dokumentaren prøver den norske direktøren å overbevise sin amerikanske kollega om at det overordnede målet i Halden fengsel er å oppnå en best mulig rehabilitering av fangene.

Man skal imidlertid være klar over at lærere på skolen eller sykepleiere, leger eller psykologer i helsetjenesten neppe vil si at de rehabiliterer innsatte ved å drive opplæring eller behandling. De yter tjenester overfor de innsatte fordi de innsatte har rett til opplæring og behandling. Om dette videre kan medføre at innsatte etter løslatelse klarer å leve et liv uten kriminalitet er det veldig bra, men det er altså ikke det som er hovedmålet med tjenesteytelsen fra velferdsetatenes side. Det er når tjenestene tolkes og forstås inn i fengselsdiskursen at de blir til rehabiliterende virksomhet. Et fengsel kan også være godt i den forstand at innsatte får et godt og samordnet

tjenestetilbud fra velferdsetatene som øker livskvaliteten ved f.eks. å få en egnet bolig og et helsetilbud som er tilpasset den enkeltes behov, uten at de slutter å begå kriminalitet av den grunn.

Et godt fengsel kan også bety at det er lite 'fengselsaktig', og Leira og Hassel nevnes ofte i denne sammenheng ved at de har et helhetlig menneskesyn der mennesket som subjekt blir sett og forstått ut fra sine egne forutsetninger (Hammerlin 2004). Arbeidet med de innsatte tar utgangspunkt i teorier og pedagogiske modeller med virksomhetsteori på Hassel og konsekvenspedagogikk på Leira. Begge fengslene har et stort rehabiliteringsfokus, og de er åpne og 'grønne' anstalter, dvs. de er ikke inngjerdet og arbeidsaktivitetene er sentrert rundt jordbruk og gartnerivirksomhet. Det er interessant, men kanskje ikke overraskende, at både Hassel og Leira i en undersøkelse av kvaliteten på livet i åpne fengsler gjør det godt. Begge fengslene er små, og i så måte føyer de seg inn funnene fra klimaundersøkelsen av de lukkede fengslene, der små fengsler (mindre enn 50 plasser) har en bedre 'moral performance' enn de større fengslene (Johnsen & Granheim 2012). St. meld. 104 (1997–98) var tidlig ute med å påpeke sentrale momenter vi påpekte i våre analyser av funnene:

Mindre anstalter har også gjennomgående viktige fortrinn foran de større. Dette gjelder bl.a. spørsmålet om i hvilken grad den innsatte får følelsen av å være et «nummer» i et stort og fremmed system og i hvilken grad det kan skapes en viss menneskelig kontakt mellom den innsatte og fengselsbetjeningen. Det er grunn til å anta at mindre anstalter skaper et mykere menneskelig miljø. Større anstalter øker generelt avstanden mellom innsatte og fengselsbetjeningen. Større anstalter vil også normalt kreve et mer absolutt og mindre fleksibelt fengselsregime, fordi «hensynet til konsekvensene» og liknende betraktninger vil gjøre seg sterkere gjeldende jo mer omfattende selve systemet er. (s. 150)

Virker det?

Mathiesen (2007) er klar på at fengsel ikke virker. Over påstår jeg at fengselet virker – til og med for godt – i forhold til å holde mennesker i fengsel i tidsrommet de skal være der. I forhold til å holde lovbrøyttere i fengsel ut over tiden for å kunne prøve-løslate, eller ut over minstetiden i forvaringssakene, mener Mathiesen (ibid.) med referanse til Christie (1974) at dette ikke kan forsvares av hensyn til de falske positive. Ser man f. eks. på de forvaringsdomme, der vi har totaloversikten over hvem som begår ny kriminalitet som medfører nyinnsettelse i fengsel, er tilbakefallet lavt, omlag 20 prosent (Johnsen 2013). Ser man på hvem som begår ny og alvorlig kriminalitet som forvaringsstraffen skal beskytte samfunnet for, blir tallet enda lavere. Det er derfor grunn til å anta at man også på dette området kan konkludere med at fengselet virker 'for godt', fordi man antar at mange vil begå ny kriminalitet, mens de ikke vil gjøre det. Problemet er at dette vet man ikke, og et enda større problem i så måte er at man ikke har noen sikre metoder for å finne det ut heller.

I årets disponeringsbrev (Kriminalomsorgsdirektoratet 2017) skriver Kriminalomsorgsdirektoratet at forskningen ved KRUS generelt må rettes inn mot tilbakefallsproblematikken. Dette er fordi «Justisdepartementet har oppstilt en måling av tilbakefall som tilstandsindikator for kriminalomsorgens arbeid med å styrke forebyggingen mot kriminalitet» (s. 10). I denne sammenhengen blir 'det gode fengsel' et fengsel som klarer å rehabilitere best mulig, og hvor godt det virker bestemmes ved å måle tilbakefall. *Hvordan* tilbakefallet skal måles beskrives også i disponeringsbrevet, noe man skulle tro best ble overlatt til forskerne å vurdere. Uansett definisjon er tilbakefall et vanskelig mål å skulle forholde seg til som et suksesskriterium (Andersen & Skardhamar 2014). Departementet mener at tilbakefallstall «[...] vil gi en indikasjon på om forvaltningen samlet jobber godt og riktig med rehabilitering og tilbakeføring, og på om samfunnet får den ønskede effekten i form av at flere enn før går fra straffegjennomføring til en kriminalitetsfri tilværelse i frihet». Som vi har sett kan dette bli problematisk sett

i lys av at velferdsetatene leverer sine tjenester til innsatte med utgangspunkt i et rettighetsprinsipp. Tilbakefallsmål som suksesskriterium er en tung bær å legge på de fengselstilsattes skuldre. De kan oppnå en god koordinering av tjenestene, men de kan ikke instruere forvaltningssamarbeidspartnerne i forhold til hvilke perspektiver de skal ha i jobben de gjør. Dessuten, et tilbakefall til ny kriminalitet trenger ikke nødvendigvis ha en sammenheng med hvor godt fengselet arbeider med rehabilitering. For eksempel kan mangelfull kommunikasjon mellom primær- og sekundærhelsetjenesten eller svikende oppfølging fra NAV etter løslatelse ha større betydning for at den tidligere innsatte begår ny kriminalitet enn fengselets, og friomsorgen for den del, sin innsats.

Små fengsler virker bedre enn store i forhold til kvaliteten på livet hos innsatte (og ansatte) i fengsel. Det er god grunn til å tro at et kvalitativt godt fengselsopphold også har betydning for hvordan det går med innsatte etter løslatelse. Øiestads (2004) undersøkelse av innsatte som ble løslatt fra Hassel fengsel tyder på dette. Dessuten, gode soningsmiljø bør være en 'virkning' som har en verdi i seg selv. Å behandle mennesker ordentlig er en samfunnsverdi vi har stor tillit til i Norge, og er ofte en forutsetning for at mennesker skal kunne utvikle seg og blomstre både i forhold til læring og behandling av sykdommer. Det er all grunn til å tro at dette også gjelder fanger i fengsel og rehabilitering til et liv uten kriminalitet. I dette arbeidet trenger vi godt utdannede tilsatte i fengslene som kan å behandle fanger med menneskeverd.

Referanser

Andenæs, J. (2016) *Alminnelig strafferett*. Oslo: Universitetsforlaget. 6. utg. ved G. F. Rieber-Mohn & K. E. Sæther.

Andersen, S. N. & Skardhamar, T. (2014) 'Pick a number. Mapping recidivism measures and their consequences.' *Discussion Papers No. 772, March 2014 Statistics Norway*.

- Christie, N. (1981) *Pinens begrensning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1974) 'Særuttalelse fra Nils Christie.' I: *NOU 1974: 17 Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*. Oslo: Universitetsforlaget s.126–146.
- Christie, N. (1970) 'Modeller for en fengselsorganisasjon'. I: R. Østensen (ed.) *I stedet for fengsel*. Oslo: Pax Forlag.
- Fridhov, I. M. & Langelid, T. (i arbeid) *Importmodellen i norsk fengselsvesen*.
- Friestad, C. & Skog Hansen I. L. (2004) *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo-rapport 429.
- Hammerlin, Y. (2010) 'Å bryte livet i fengsel.' *Suicidologi* 15(2): 20–29.
- Hammerlin, Y. (2008) *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg 1970–2007*. Universitetet i Oslo, Det juridiske fakultet, Dr. philos avhandling.
- Hammerlin, Y. (2004) 'Omsorg, behandling – men også sublime metoder for sosial kontroll og underkastelse i et repressivt system?' *Psyke & Logos* 25(2): 697–727.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997) *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Johnsen, B. (2013) 'Elleve år med forvaring: Løslatelse – praksis og rettspraksis – og tilbakefall.' *Lov og rett* 52(6): 385–405.
- Johnsen, B. & Granheim P.K. (i arbeid) 'The quality of life in Norwegian open prisons'.
- Johnsen, B. & Granheim P.K. (2012) 'Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity.' I: T. Ugelvik & J. Dullum (red.) *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*. New York: Routledge s. 199–214.
- Johnsen, B., Granheim, P. K. & Helgesen, J. (2011) 'Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons.' *European Journal of Criminology* 8(6): 515–529.
- Kriminalomsorgens årsstatistikk – 2015*. Kriminalomsorgen. <http://www.kriminalomsorgen.no/publikasjoner.242465.no.html>
- Kriminalomsorgsdirektoratet (2017) *Disponeringsbrev til KRUS*.
- Liebling, A. assisted by H. Arnold (2004) *Prisons and their moral performance: A study of values, quality and prison life*. Oxford: Oxford University Press.
- Mathiesen, T. (2007) *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax forlag.
- Meld. St. 12 (2014–2015) *Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen*. Det kongelige justis- og beredskapsdepartement.
- Pratt, J. (2008a) 'Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism.' *British Journal of Criminology* 48: 119–137.
- Pratt, J. (2008b) 'Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?' *British Journal of Criminology* 48: 275–292.
- Pratt, J. & Eriksson, A. (2013) *Contrast in punishment: An exploration of Anglophone excess and Nordic exceptionalism*. New York: Routledge.
- Pratt, J. & Eriksson, A. (2009) 'Den skandinaviske exceptionalsmen i kriminalpolitikken.' *Nordisk tidskrift for kriminalvidenskap* 96(2): 135–151.
- Rammeplan for fengselsbetjentutdanningen. Fastsett den 7. desember 2015 av Kriminalomsorgsdirektoratet*. Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter. <http://www.krus.no/fengselsbetjent-studiet.291011.no.html>

Revolv, M. K. (2015) *Innsattes levekår 2014: Før, under og etter soning*. Oslo: Statistisk sentralbyrå rapport 2015/47.

Rt. 1997: 1209.

Skardhamar, T. (2003) 'Inmates' social background and living conditions'. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and crime prevention* 4: 39–56.

St.meld. nr. 37 (2007–2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. Det kongelige justis- og politidepartement.

St. meld. nr. 27 (1997–98) *Om kriminalomsorgen*. Det kongelige justis- og politidepartement.

St. meld. nr. 104 (1977–78) *Om kriminalpolitikken*. Justis- og politidepartementet.

Ugelvik, T. (2016) 'Prisons as welfare institutions? Punishment and the Nordic model'. I: Y. Jewkes,

J. Bennett & B. Crewe (red.) *Handbook on prisons*. Oxon: Routledge 2. utg. s.388–402.

Ugelvik, T. & Dullum, J. (red.) (2012) *Penal exceptionalism? Nordic prison policy and practice*. New York: Routledge.

Øiestad, M. S. (2004) *Det nytter! Etterundersøkelse fra Hassel fengsel 2004*. Hassel fengsel.

Url:

<http://www.kriminalomsorgen.no/publikasjoner.242465.no.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=2g56susrN-QY>

<http://www.krus.no/fengselsbetjent-studiet.291011.no.html>

Arbejderklassens udfasning og demokratiets overlevelseskrise

Av Benny Karpatschof
Professor ved København Universitet

I begyndelsen af firserne kom de første endnu svage jordrystelser af det som endte med at blive til IT-revolutionen. De første PC'ere dukkede op, og de blev snart overkommelige i pris og fik efterhånden en universel udbredelse. Jeg var i nogen grad forberedt på dette endnu embryonale teknologiske gennembrud, fordi jeg tilhørte den første generation af studerende, som fik adgang til at blive uddannet i programmering og til at omgås det nye fænomen, *computeren*, eller som de danske pionerer kaldte den, *datamaten*. Der var tale om Danmarks anden computer, GIER, og det var i begyndelsen af tresserne.

For mig var det en åbenbaring at erfare, at man kunne *konvertere tanke til eksternaliseret handling*, og da en snes år senere firsernes IT-revolution var på trapperne kastede jeg mig ind i tidens malstrøm. Dels ved at tage del i udviklingen af et informationspsykologisk bifag under psykologistudiet, dels ved at holde foredrag for bekymrede lærere om informationsteknologiens betydning for deres fag og ansættelse.

Mens jeg skrev en hel del artikler, hvor jeg søgte at bestemme informationsteknologien ud fra et virksomhedsteoretisk og kulturhistorisk perspektiv, prøvede jeg at prolongere den endnu spæde udvikling, som kun langsomt blev opfattet som noget

af en bredere samfundsmæssig betydning. På vort eget institut var det første tegn på anfægtelser, da HK-klubben nedlagde et forbud mod anvendelse af ikke bare EDB, men også af elektriske skrivemaskiner. Personligt blev jeg påvirket af denne aktion, fordi den tvang mig til at arbejde med statistiske modeller i dybeste hemmelighed.

Under denne informationsteknologiske raptus begyndte jeg at få nogle skrækvisioner, når jeg overvejede hvor hele samfundet var på vej hen.

Når jeg ekstrapolerede den endnu knap synlige automatiseringsbølge, så jeg en eliminering af arbejderklassen, en proces lige så uundgåelig og ubønhørlig som bondestandens gradvise forsvinden efter 2. Verdenskrig.

Den såkaldte *ny teknologi*, som man kaldte den, afveg nemlig fra efterkrigstidens automatiseringsbølge, der faktisk opnormerede arbejderklassen til mere kompetencegivende jobs, og som i en lang periode forhøjede velstanden gennem højere produktivitet.

Den nye digitale automatiseringsbølge ramte i første omgang kontorfaget. Med de tekstbehandlingssystemer der blev udviklet til Pc'erne gik det præcist som mit instituts kontorpersonele havde frygtet. Deres sekretærassistance blev absorberet af

Word-programmet. Den næste del af denne bølge ramte bankernes personale, hvor de fleste af kundernes pengetransaktioner blev overført til hjemmebankerne. Lige nu er det posthusene og deres medarbejdere, der blev fjernet til fordel for elektronisk post og varetransport formidlet over nettet.

På dette tidspunkt arbejdede jeg med Vygotskys og Leontjevs kulturhistoriske virksomhedsteori (Leontiev 1963), og jeg søgte ud fra denne teoris grundbegreber at bestemme, hvad det egentlig var for en slags automatisering, der var tale om.

Marx og Engels havde karakteriseret den industrielle revolution som en mekanisk overførsel af menneskets energiudfoldelse og muskulære kræfter til fabrikernes maskiner.

I Vygotskys terminologi var der altså tale om en *eksternalisering* af menneskeligt arbejde.

I modsætning til udviklingen af redskaber, der er en *passiv eksternalisering* af dele af menneskets bevægelser, som fx ved pottemagerhjulet, hvor pottemagerens drejning med hånden overtaget af hjulet, indebærer den *aktive eksternalisering* at hele arbejdsprocesser bliver udført maskinelt. Jeg udvidede nu denne distinktion fra det manuelle til de intellektuelle eller åndelige arbejdede.

Med udviklingen af skriften og de matematiske discipliner blev den viden, som skriveren, landmåleren og kornkammerets vejer havde besiddet, fikseret i skriftsystemer. Her var der altså tale om en *passiv eksternalisering* af åndeligt arbejde.

Det som skete for øjnene af mig i den digitale revolution, så jeg da som en *aktiv eksternalisering* af åndeligt arbejde. De algoritmer, som styrede de nye maskiner, var ikke var en opskrift på hidtil menneskeligt arbejde, de var den afgørende del af en *eksternalisering*, der aktivt overtog menneskeligt arbejde. Dette var således et teknologisk spring fra passiv til *aktiv* eksternalisering.

Det er ligesom Sesam-ordren i Tusind og en nat. Sætningen ikke bare beskriver oplukningen, den eksekverer også selve operationen.

Denne eksternaliseringsteori er formuleret i min afhandling: *Human Activity*, (Karpatschof, 2000).

Fra slutningen af 50'erne udvikledes disciplinen *Artificiel Intelligence*, AI. Starten er beskrevet nedenfor.

In the early 1950s, there were various names for the field of «thinking machines» such as cybernetics, automata theory, and complex information processing. These indicate how different the ideas were on what such machines would be like.

In 1955 John McCarthy, then a young Assistant Professor of Mathematics at Dartmouth College, decided to organize a group to clarify and develop ideas about thinking machines. He picked the name 'Artificial Intelligence' for the new field. (Wikipedia). Det videnskabelige gennembrud var seminaret i Dartmouth i 1966, hvor en række af dem, der blev pionerer i AI deltog. (McCorduck 1979).

Når jeg sådan ekstrapolerede firsernes embryonale automatiseringsbølge ud i dens kommende samfunds- og kulturomvæltende kraft, så jeg en hel række af for mig chokerende konsekvenser.

Med den fremtidige mere eller mindre totale automatisering af menneskeligt arbejde ville den klasse jeg var udrundet af og identificerede mig med, altså arbejderklassen, forsvinde ganske som tidligere bondestanden var blevet det.

Og dermed ville også denne klasses politiske og organisatoriske manifestationer blive undergravet og efterhånden forsvinde. Dvs. at arbejderpartierne, fagbevægelsen, og måske også de sociale fremskridt, der var skabt til sikring af arbejdernes reproduktion, ville blive undergravet.

Og i næste omgang ville på overbygningsplanet den socialistiske ideologi, som have været den åndelige motor i arbejderbevægelsen, blive svækket og dø.

Hvad det sidste punkt angår så jeg denne proces som en retrograd bevægelse, som en negativ spejling af den redegørelse, Engels gav af socialismens udvikling i bogen:

Socialismens udvikling fra utopi til videnskab, Friedrich Engels (1877).

Engels udfoldede her den storslåede dialektiske tanke, at selve den materialhistoriske skabelse af kapitalismen og den herved opståede arbejderklasse, var det som frembragte socialismen i dens forskellige faser fra de utopiske socialister til Marxismen.

Engels skildrer hvordan den socialistiske tanke udspringer af selve den klassekamp i det senfeudale samfund.

Den moderne socialisme er efter sit indhold først og fremmest et resultat af iagttagelsen, dels af de klasse modsætninger, der i det nuværende samfund hersker mellem besiddende og besiddelsesløse, mellem kapitalister og lønarbejdere, dels af det anarki, der hersker i produktionen. Men efter sin teoretiske form fremtræder den i begyndelsen som en videreførelse, et forsøg på en mere konsekvent fortsættelse af de grundsætninger, der blev opstillet af det 18. århundredes store franske oplysningsfilosoffer. Som enhver ny teori måtte den i begyndelsen bygge videre på det foreliggende tankemateriale, hvor meget den end bundede i de materielle økonomiske kendsgerninger.

De 3 pionerer i udviklingen af socialismen er Saint Simon, Fourier og Owen. De har, på trods af deres ofte rammende kritik af kapitalismen og deres visionære idéer om et alternativt samfund, i deres utopiske tænkning den begrænsning, at de opfatter deres egen tænkning ud fra en idealistisk forestilling om sig selv som fremskridtets agent:

Alle tre har det tilfælles, at de ikke optræder som talsmænd for det proletariats interesser, historien i mellem-tiden havde frembragt. Ligesom oplysningsfilosofferne vil de ikke først befri en enkelt klasse, men vil straks befri hele menneskeheden. Ligesom disse vil de indføre fornufdens og den evige retfærdigheds rige; men deres rige er himmelvidt forskelligt fra oplysningsfilosoffer-

nes. Også den borgerlige verden, som er indrettet efter disse oplysningsfilosoffers grundsætninger, er ufornuftig og uretfærdig og vandrer derfor ligeså vel i brokkassen som feudalismen og alle tidligere samfundstilstande. At den virkelige fornuft og retfærdighed ikke tidligere har hersket i verden, kommer kun af, at man ikke havde erkendt den rigtigt. Der manglede netop den enkelte, geniale mand, som nu er fremstået og har erkendt sandheden; og at han er fremstået nu, at sandheden er blevet erkendt netop nu, det er ikke en uundgåelig begivenhed, som med nødvendighed følger af den historiske udviklings sammenhæng, men er et rent lykketraf. Han kunne ligeså godt være født 500 år tidligere og havde da sparet menneskeheden for 500 års fejltagelser, kampe og lidelser. (ibid).

Først med Marx og Engels selv udvikles ikke blot den korrekte analyse af kapitalismen, men også den rette forståelse af deres egen idéudvikling, nemlig at den er udtryk for en dialektisk materialistisk bevægelse.

Det var hvad Engels kom frem til 1877, kort efter Marx' død, da Engels var tilbage som eksekutor af deres værk.

Nu så jeg filmen rulle baglæns.

I de forløbne 30 år har jeg haft den mareridtsagtige *Deja vu-* oplevelse, at det trin for trin er gået ganske som i min fremtidsvision.

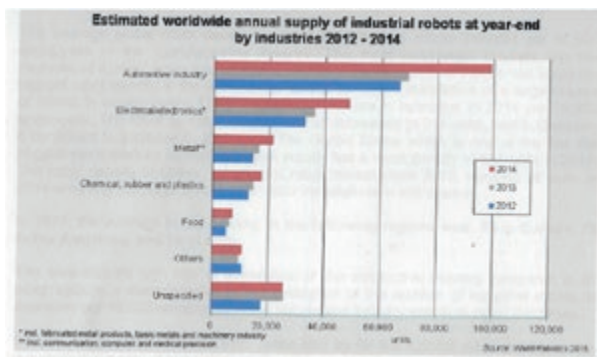
Men lad os som sande materialister vende os mod denne foruroligende virkelighed, som nu er indtruffet.

Den igangværende automatisering er især kendetegning ved to ting:

1. Industrirobotternes udbredelse
2. De hastige fremskridt inden for AI – Artificial Intelligence

Lad os først se på punkt 1. Robotterne.

Nedenstående graf viser den igangværende udbredelse af industrirobotter i de senere år.

(Wold Robotics 2015)

Ja, robotterne er sandelig over os. Ikke mindst i den automobil-industri, hvor John Ford i tyverne indvarslede automationens tidsalder med indførslen af samlebåndet, dengang altså mest en rationalisering og ikke en fuldautomatisering.

Det er også i selvsamme automobil-industri, at nogle af de mest opsigtsvækkende anvendelser af AI har manifesteret sig. Næmlig den selvkørende bil. Endnu mangler den godkendelse til at overtage vejene, men eksperter siger, at den allerede er langt sikrere end den, der har et menneske bag rattet.

Som nr. 2 kommer elektronikindustrien. Vi ville umuligt kunne erhverve vore Ipads og mobiltelefoner, hvis ikke de i vid udstrækning var samlet af robotternes flittige hænder.

Og vi kommer nu til den afgørende faktor i den igangværende automatiseringsbølge: Den kunstige intelligens. De let bevægelige gemytter inden for dette felt er ofte tilbøjelige til at forudse udviklingen af kunstig hyperintelligens, der vil overgå den menneskelige. Dette har jeg selv skrevet flere kritiske artikler om (Karpatschhof 1984)..

Men uanset naive computereksperterers dilettantiske spekulationer om en kunstig intelligens, der har samme eller højere åndsevner end os, så er der i de senere år sket nogle bemærkelsesværdige fremskridt.

Det første alvorlige stød mod mennesket intellektuelle monopol kom for over 10 år side, da IBM's *Deep Blue* slog stormestren Kasparov, og dermed

reducerede menneskelige skakspillere til 2. division. Endnu mere eklatant var den nylige kamp mellem AlphaGO og verdens førende GO-spiller, den koreanske Lee Sedol. GO blev ellers i modsætning til skak anset for at være så komplekst et spil, at det umuligt kunne gøres tilgængeligt for en computer.

Noget afgørende bag sådanne datalogiske triumfer har været den udvikling inden AI, som beror på de såkaldte *neurale netværk*. I modsætning til de tidligere algoritmiske programmer, er det neurale netværk modelleret over arkitekturen og processerne i de synapser i den menneske hjerne, som er grundlaget for vores indlæring. Her forstærkes forbindelsen mellem de aktive neuroner, hver gang en opgave lykkes.

Et område hvor der er udviklet sådanne systemer er indenfor *computational diagnostics*, hvor de bedste eksemplarer til diagnostisering af fx Alzheimer har en «hit rate» på over 90 %. Det er således ikke kun industriarbejdere og bankfolk, der har den ny teknologi lige i hælene. Det gælder også lægerne.

Nedgangen i selve rygraden i den traditionelle arbejderklasse viser sig i statistikken fra organisationen Dansk Metal over antallet af beskæftigede i industrien:

Antal beskæftigede i industrien – 1966–2013

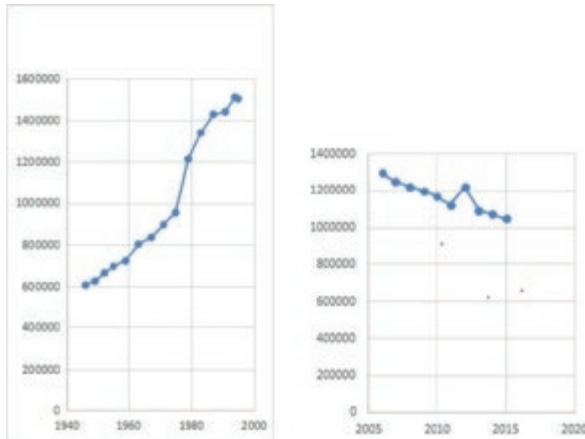

(Dansk Metal 2014)

Denne tilbagegang af beskæftigede i industrien, kommer til udtryk i LO's medlemstal:

Når vi ser på LO's medlemstal i efterkrigstiden er der således en voldsom fremgang indtil århundredskiftet, og derefter et støt fald fra omkring 2.3 million ned til lidt over en million.

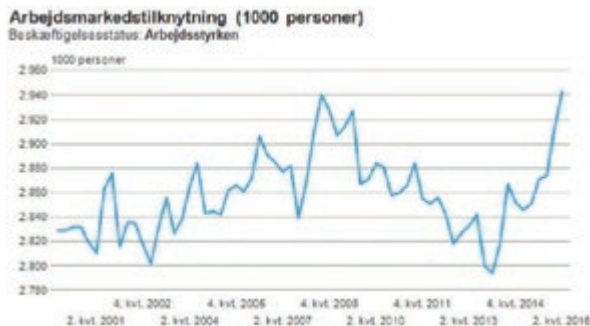
Medlemstal LO 1940–2015

(LO 2015)

At tilbagegangen i LO's medlemstal ikke skyldes et fald i arbejdsstyrken fremgår af diagrammet nedenfor:

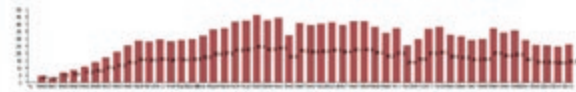
Arbejdsmarkedstilknytning (1000 personer)

Beskæftigelsesstatus: Arbejdsstyrken

Nedgangen i LO's medlemstal er en af de faktorer der afspejler sig i Socialdemokratiets styrke ved folketingsvalgene:

Stemmer på Socialdemokratiet ved Folketingsvalg 1884–2015

(Wikipedia artikel om Socialdemokratiet)

Diagrammet viser partiets vækst indtil 2. verdenskrig så en stagnationsperiode på et højt niveau indtil slutningen af tresserne, hvor tilbagegangen starter.

Et andet udtryk herfor er at der siden den politiske jordrystelse i 1972 er der opstået partier, der har spist en stor del af det glørværdige arbejderpartis stemmer. Først Fremskridtspartiet, siden dette partis efterfølger, Dansk Folkeparti.

Det er ikke et særtræk for Danmark, men det har vist sig over hele Europa, hvor de traditionelle arbejderpartier næsten overalt er i dyb krise.

En væsentlig analytiker af denne krise er økonomen og arbejdssociologen Guy Standing, der er professor i *Development Studies at the School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London*.

I bogen *The Precariat, The New Dangerous Class* udvikler han en teori om prekariatet som en ny klasse under dannelse. Begrebet *precariat* er konstrueret ud fra ordet *precarious*, der betyder usikker, afhængig af at bønfalde andre om mulighed for livets opretholdelse. Guy Standing er blevet kritiseret for at mangle en teoretisk funderet og kohærent definition af prekariatet som klasse, en kritik der især er kommet fra traditionelle marxistiske teoretikere. fx (Choonara, 2011). Standing erkender, at der kun er tale om klasse under dannelse, og den er under alle omstændigheder endnu ikke en selvbevidst klasse, altså ikke *für sich*.

Standing er så tidligt ude, at han udforsker et umodent og flimrende fænomen, hvilket gør hans arbejde til nærmest et proces-studium, men det er på den anden side klart, at der tale om centralt, bogstaveligt talt jordrystende fænomen.

Og hvad er det så for en gruppe mennesker, det drejer sig om?

Der er tale om alle dem, der er kastet ud i den randedeksistens, hvor en ny type af *kapitalismens reserve-armé* befinder sig. Alle dem der er eller er ved at blive stødt ud at den stabile lønarbejder- og funktionærklasse, hvor de, hvis de da overhovedet har en beskæftigelse, må tage til takke (bogstaveligt talt, *precarious* er dannet af det latinske ord for bøn) med tidsbegrænset og/eller deltids-ansættelse.

Der er som sagt tale om en uhyre heterogen gruppe. Nogle er ældre arbejdere, hvis job er forsvundet, andre er unge, ofte veluddannede unge, som fortvivlet søger en ansættelse.

Standing konstaterer med tilfredsstillelse at der blandt de unge precatiater allerede har vist sig protester i form af fx *Occupy Wall Street* bevægelsen, men påviser at selve heterogeniteten gør det meget svært at samle precatiater, og han argumenterer for, at gruppens manglende forbindelse med fagforeninger og dens egen usammenhængende karakter, gør den til et labilt fænomen, som kan blive et let redskab for demagoger og populistere.

Standing sammenfatter sin analyse i begyndelse af sin bog:

In the 1970s, a group of ideologically inspired economists captured the ears and minds of politicians. The central plank of their 'neoliberal' model was that growth and development depends on market competitiveness; everything should be done to maximize competition and competitiveness, and to allow market principles to permeate all aspects of life. One theme was that countries should increase labour market flexibility, which came to mean an agenda for transferring risks and insecurity onto workers and their families. The result has been the creation of a global 'precarariat', consisting of many millions around the world without an anchor of stability. They are becoming a new dangerous class. They are prone to listen to ugly voices, and

to use their votes and money to give their voices a political platform of increasing influence. The very success of the 'neo-liberal' agenda, embraces to a greater or lesser extent by governments of all complexions, has created an incipient political monster. Action is needed before that monster comes to life. (Guy Standing, 2011, p1).

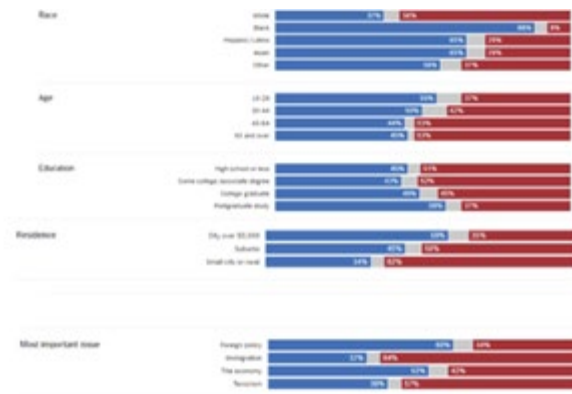
Standings frygt for den ny farlige klasse bekræftes af, at der i over hele Europa og nu også i USA, i arbejderpartierne og de progressive partiers sted er opstået populistiske partidannelser, som vinder tilslutning ved at give indvandrerne skylden for arbejder-klassens og middelklassens kvaler. Til erstatning for klassesolidaritet markedsfører populisterne nationalkonservative værdier.

I forbindelse med den aktuelle præsidentvalgkamp i USA har en tilsvarende udvikling vist sig i det amerikanske prekariat, hvor de forarmede og arbejdsløse arbejdere i Rustbæltet har kastet deres kærlighed på den mest ryggesløse demagog siden tyverne og trediverne,

Med disse stemmer oven i de privilegerede amerikaneres velforståede opbakning er Donald Trump nu til alle os pæne menneskers bestyrtelse blevet USA's præsident..

Denne forestilling om et oprør fra især frustrerede hvide som ofre fra afindustrialiseringen i det såkaldte rustbælte, bliver understøttet af nedenstående statistik fra en exitpoll publiceret i New York Times:

Election 2016: Exit Polls

Produced by JON HUANG, SAMUEL JACOBY, MICHAEL STRICKLAND and K.K. REBECCA LAI NOV. 8, 2016

Kernetropperne er hvide dårligt uddannede fra små byer og landdistrikter, og deres hovedtema er den immigration, som mange oplever som årsag til deres forringede livssituation.

Her har den performativt overlegne og samvittighedsløse Trump løbet åbne døre ind med sit budskab om en tilbagevenden til de gode gamle dage, før de udstødte blev tromlet ned af globalisering og den ny teknologi.

Lige som i sin tid Mussolini og Hitler proklamerer Trump og hans kolleger blandt nutidens populistere det forjættende feltråb:

Tilbage til Fortiden!

Og hvem kunne ikke som Woody Allen i filmen *Springtime in Paris* være fristet til *det*, når man befinder sig i en ukendt og mere eller mindre uforståelig nutid?

Selv om der er en beskeden modvægt af venstrefløjspopulister på begge sider af Atlanten; fx Bernie Sanders i USA., *Podemos* i Spanien, *Syriza* i Grækenland, og *Five Star Movement*, *Movimento 5 Stelle*, i Italien, så er spektret gående fra nationalkonservative til autoritære partier af fascistisk tilsnit mere omfattende.

Og nu melder sig spørgsmålet.

Hvad stiller vi op?

Personligt oplever jeg udviklingen i disse år som en ufrivillig tidsrejse tilbage til førkrigstiden. Jeg har altid tumlet med spørgsmålet, om hvad der egentlig skete i tyverne og trediverne, da fascismen overtog så store dele af Vesteuropa, og endte med at starte Anden verdenskrig. Nu oplever man, hvordan den usikkerhed og frustration, som skabes af kapitalismens hensynsløse makrobevægelser mod automatisering og globalisering med prekariatisering af arbejderklassen i sit kølvand, har ført til en desillusionering af denne klasse, der søger åndeligt talt tilbage til verden før den gik af lave.

Hvordan undgår vi at få genopført trediverne og fyrrernes katastrofe? Det har jeg tænkt over siden min mareridtsvision i firsernes

Men jeg tænker åbenbart alt for langsomt.

Kære venner
Kan I hjælpe mig?

Ref.

Choonara, E. «Is there a precariat?», *Socialist Review*, October 2011.

Engels, F. *Socialismens udvikling fra utopi til videnskab*, (1877) I: *Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, bind 2*, Forlaget Tiden, København 1973.

Karpatschof, B. «Grænser for automatisering», *Psyke & Logos* 1984, 5, p201–230.

---... *Human Activity*, Dansk Psykologisk forlag, København 2000.

Leontiev, A. N. & Panov, D. J. Berlin: Volk uns Wissen, 1963),

McCorduck, P., *Machines Who Think*, A.K. W. H. Freeman. 1979.

Standing. G. *The Precariat – The New Dangerous Class*, Bloomsbury New York, 2011,

Livsvarig fanget av fengselsvesenet

Av Ragnar Kristoffersen
Forsker, Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

And it's never been explained, since it first was created.

Frank Zappa

«It's always been prison with me». Utsagnet kom spontant fra en utenlandsk kollega en gang vi spasserte nedover en gågate i Haag. Han hadde brukt mesteparten av sitt yrkesliv til å jobbe i kriminalomsorgen, men så vidt jeg forsto, begynte interessen hans med hans far og hans erfaring med kriminalomsorgen. Interessen hadde på en måte gått i arv. Det fikk meg til å tenke litt over at det ikke bare er noen innsatte som ender opp som «gjengangere», men at det ikke minst også gjelder mange som har jobbet eller jobber i kriminalomsorgen. Ikke sjelden viser det seg at ansatte i kriminalomsorgen har en familiehistorie eller annen historisk tilknytning til kriminalomsorgen. Jeg har møtt kolleger både i inn- og utland som, når man blir litt bedre kjent med dem, kan fortelle at deres møte med og ofte livslange interesse for kriminalomsorgen gjerne begynte med en far eller mor som jobbet i et fengsel eller en slektning som sonet.

Slik var det også for meg.

Broder'n

Høsten 1969 ble min bror etterlyst på TV for et overfallsran han ikke hadde begått. Noen «dårlige» kamerater hadde «lånt» hans bil til å gjennomføre et ran, visstnok uten min brors vitende. Han var imidlertid allerede i politiets søkelys for uopklarte skapsprenginger. Det var mest sannsynlig grunnen til at han ikke umiddelbart meldte seg for politiet. Det gjorde et sterkt inntrykk på en fjortenåring å oppleve alt oppstyret rundt politiets jakt etter de antatte gjerningsmennene bak det grove eldreranet. Politiet beskrev min bror som en av Norges farligste menn. Han ble etterlyst på TV med fullt navn og bilde. Politiet kom hjem til oss for å ransake huset. Snart ble hjemmet vårt blant enkelte naboer omtalt som et «gangsterrede». Pågripelsen av min bror var førstesidestoff i avisene den gang. Han ble etterhvert dømt for blant annet skapsprenging og andre lovbrudd, men ikke for det brutale eldreranet. Få fikk imidlertid med seg at min bror ikke hadde noe med eldreranet å gjøre. Politiet dementerer så å si aldri sine tidlige oppfatninger i straffesaker. Mange tror derfor fortsatt at min bror hadde noe med dette ranet å gjøre. Hendelsen ble uansett ganske avgjørende for min interesse for politi og rettsvesen, som har fulgt meg siden. En tidlig lærdom av denne hendelsen var i hvert fall at man ikke uten videre kan stole på politiet, rettsvesenet og media.

Senere besøker jeg min bror på «Bayern» – Oslo kretsfengsel avd. B i Åkebergveien, som det het den gang. Det var ikke noe jeg så fram til. Nedslitte, gamle lokaler, tunge fengselsdører som slamret, raslende nøkkelknipper og bryske og mistenksomme tjenestemenn gjorde besøkene til alt annet enn en hyggelig opplevelse. Besøket ble avvirket i et trangt besøksrom på kanskje tre – fire kvadratmeter med en åpen luke mellom oss. En dag sier min bror: «Du burde ta deg en jobb her som ekstrabetjent. Det er godt betalt, og du gjør nesten ingenting. Du har dessuten godt av å se hvordan det er her inne.»

Nykommeren

Etter hvert tar jeg mot til meg og søker jobb som ekstrabetjent. Nysgjerrigheten drev meg, selv om jeg ante at dette kunne bli utfordrende. Søknaden ble innvilget. En sommerdag i siste halvdel av syttitallet ringer jeg på fengselsporten og melder meg som nyansatt ekstrabetjent. Etter en kort samtale med inspektøren blir jeg ledsaget til uniformslageret. En eldre tjenestemann ser avmålt på meg, snur seg og rekker meg en slitt uniformsjakke uten skulderklaffer. Skulderklaffer er forbeholdt fast ansatte. Da jeg kommenterer at jakken er altfor stor, grynter han et eller annet om at den er den eneste han har. Uniformsbuksa jeg fikk utlevert var i tillegg meget kort og trang, såkalt «høyvannsbukse» som viste naken hud over sokkekanten. Jeg var ikke særlig høy i hatten der jeg gikk bortover gallerigangen og følte at «alle så på meg». Det vanket skjeve smil og skrå blikk fra både innsatte og ansatte. Snart skjønnte jeg at dette bare var begynnelsen på et lengre og uformelt initiasjonsrituale, der det mest av alt handlet om å ydmyke nykommeren og «mørne» ham såpass at han stilltiende ville finne sin plass i ansatt-hierarkiet og fengselskulturen. Eldre tjenestemann nærte den gang stor skepsis til såkalte «radikale studenter», og de omtalte meg nokså konsekvent som «*studd*»-enten – med trykk på «d».

Kaos og krav i varetektsavdelingen

Som eneste vakt i varetektsavdelingen med over 20 innsatte fikk jeg virkelig kjørt meg. Med ingen opplæring og utilstrekkelig kollegaveiledning måtte jeg håndtere fengslede narkomane med sterke abstinenser i varetektsavdelingen. Flere av dem skrek, slo og sparket i celledørene. En abstinensplaget innsatt var meget oppbrakt og forlangte legetilsyn. Jeg ba ham skrive en samtalelapp. Det aksepterte han ikke, og atferden hans ble mer og mer utagerende. Usikker på hvordan jeg skulle håndtere dette, gikk jeg til førstebetjenten og ba om råd. Hans lakoniske svar var: «La'n sitta på cella».

Innlåsing og utlåsing av innsatte skjedde så ofte i varetektsavdelingen i løpet av en lang alenevakt på elleve timer, at det var lett å miste oversikten over hvem som var ute og hvem som var inne. Politiet hentet og leverte varetektsinnsatte etter avhør hele dagen. Jeg husker jeg hadde en splitt-notatblokk på en hylle utenfor vaktkontoret, der jeg krysset ut og inn innsatte som var ute av avdelingen med blyant og romertall. Normalt dreide det seg om fengslingskjennelser som måtte fornyes, politiavhør eller rettsmøter. Telefonen ringte konstant, så jeg hadde liten evne til å følge med på hvem som gikk ut og hvem som kom tilbake til avdelingen. Det hele ble overvåket av flere betjenter på det nederste golvet i fengselsfløyen, som fulgte nøye med på hva jeg foretok meg. Når vakten var omme, visste jeg at jeg ville bli utsatt for en «test» på førstebetjentkontoret. Da måtte jeg gå inn på førstebetjentkontoret for å henge opp nøklene og rapportere hvor mange innsatte jeg hadde på avdelingen. Førstebetjenten hadde som vanlig et stort hoff av eldre eller aspirerende tjenestemenn stående rundt seg, som så fram til og gledet seg over «dommen» over denne uvitende studenten, som snart skulle vise sin tilkortkommenhet. «Hvor mange innsatte har du på avdelingen!», spør førstebetjenten fast og høyt. Jeg var fullstendig klar over at jeg hadde mistet oversikten, og jeg forsto instinktivt at alt sto og falt på at jeg denne første gangen måtte svare riktig, ellers ville jeg trolig få enda mer trøbbel i løpet av resten av min tjenestetid den sommeren. Jeg visste jo at studenter som jobbet som ferievikarer tilhørte den absolutt

laveste statusen, og dersom jeg sviktet denne gang, ville min arbeidssituasjon bli ytterligere forverret med hensyn til kontroll og uttidig innblanding fra overvåkende kolleger. Jeg tok en rå sjanse og svarte «16». Jeg kommer aldri til å glemme skuffelsen i førstebetjentens og de andre ansattes øyne fordi mitt svar var rett. Etter å ha bestått denne prøven fikk jeg som oftest gå i fred og slapp tilfeldige og småspydige kommentarer om min tjenesteutførelse fra andre ansatte.

Blyanten og de brune konvoluttene

To hendelser er kanskje mitt sterkeste minne fra denne tida. Den første handler om da jeg måtte oppsøke forvalteren for å få en ny blyant. Blyanten jeg brukte på vaktrommet for å kunne notere alle som kom og gikk, ble etter hvert så kort at jeg måtte be om en ny. Den gang fantes ikke rom der ansatte fritt kunne forsyne seg med nødvendig rekvisita, og kulepennene ble åpenbart betraktet som en unødvendig luksus. Jeg fikk vite at jeg måtte oppsøke forvalteren for å få en ny blyant. Da jeg oppsøkte forvalteren, tok han et lite blick på min nedslitte blyant før han med fast røst uttalte at «den holder en stund till!». Jeg fikk likevel med meg en ny ettersom han forsto at jeg snart ville trenge en ny, uansett. Jeg tror den brukte blyanten neppe var særlig større enn tre centimeter.

Den andre historien handler om de brune konvoluttene og maset om å føre innsattes korrespondanse inn i en brevjournal som ingen leste. Hver morgen dukket en betjent opp foran vaktrommet cirka klokka åtte og nærmest ropte «er du ferdig med brevene!?» Stemmen hans ga gjenlyd i den åpne fengselsfløyen, antakelig for å vekke nysgjerrigheten til de andre erfarne betjentene på «plata», slik at de oppfattet at «her er nok en sinke på ferde (!)». Min jobb var nemlig å føre brevene de innsatte hadde skrevet til sine pårørende inn i en brevjournal med opplysninger om dato, avsender og mottaker. Disse brevjournalene ble aldri brukt til noe som helst. Det forekom aldri at jeg fikk spørsmål om hvem den innsatte hadde sendt brev til og når. I tillegg måtte jeg kikke gjennom innholdet i de åpne, hvite

konvoluttene som de innsatte hadde lagt brevene i, selv om jeg egentlig ikke ante hva jeg skulle kontrollere dem for. Det lå jo aldri noe i dem ettersom de innsatte selvsagt var fullt klar over at de ikke fikk lov til å lime dem igjen. Dernest måtte jeg putte de hvite konvoluttene inn i en åpen, brun konvolutt, signere og levere dem til sentralen. Sentralen skulle da ifølge gjeldende instruks kontrollere korrespondansen en gang til. I realiteten gjorde de ikke noe annet enn å ta de hvite konvoluttene ut av de brune konvoluttene, lukke de hvite og deretter kaste de brune konvoluttene rett i søppelkassen.

Da jeg senere spurte inspektøren hvorfor rutinen krevde at de allerede kontrollerte brevene måtte legges i en brun konvolutt, for deretter å bli kastet, var hans første svar at «slik hadde de gjort det i mange år». Da jeg repliserte at de brune konvoluttene representerte en helt unødvendig tidsbruk og papirsløseri og heller ikke hadde noen som helst betydning for kontrollen, måtte han medgi at jeg hadde et poeng. Noen dager senere ble ordningen opphevet etter instruks fra inspektøren, slik at de innsatte ikke lenger behøvde å legge de hvite, åpne brevkonvoluttene med deres håndskrevne brev i en brun konvolutt.

Bagatellenes tyranni

Denne og lignende hendelser åpnet øynene mine for at fengselet hadde mange unødvendige og inngrrodde rutiner, som i realiteten var en plage for både ansatte og innsatte, og som ikke minst bidro til å gjøre forholdet mellom ansatte og innsatte mer anstrengt og av og til konfliktfylt. Å nekte en innsatt å sende et brev til sine kjære fordi han hadde glemt å legge brevet i en brun konvolutt, er å tyrannisere folk med bagateller, og da er veien kort til mer trøbbel.

Da jeg senere valgte å skrive en hovedoppgave om samhandlingsstrukturen i fengselet, måtte den naturlig nok hete «Bagatellenes tyranni» (Kristoffersen, 1986). Tyranniet er ikke nødvendigvis villet eller utpønsket av vond vilje. Men i et fengsel, der det meste må reguleres av fastlagte rutiner, kan

disse reglene og rutinene lett på en ubønnhørlig måte styre dagsorden i en stresset fengselshverdag, og på en slik måte at ingen orker eller har tid til å stille spørsmål ved dem. Det er min overbevisning at dette tyranniet har utgjort en ikke uvesentlig hindring gjennom årene når det gjelder muligheten for å etablere og lykkes med mer terapeutiske samhandlingsformer i fengslene, og så vidt jeg vet finnes det knapt forskning som belyser denne sammenhengen.⁵⁰

Tyranniet tvinger paradoksalt nok også fram en uformell improvisasjonskultur blant betjentene, der disse forstår at dersom de ikke viser evne til fleksibilitet og i noen grad klarer å avvike fra regel- og rutinetyranniet og tilpasse seg samhandlingssituasjonen, vil samhandlingen bryte sammen i trivialkonflikter, som ødelegger dagen for både innsatt og betjent, og med potensielle skadevirkninger for relasjonen mellom disse. De ansatte og innsatte vil imidlertid som regel etterhvert finne hverandre i en uuttalt og uformell enighet om når og hvor langt spillereglene kan «strekkes», uten at det formelle regelverket trues, og på en slik måte at ledelsen fortsatt kan leve i troen på at «her foregår alt etter boka».

Ganggutten – en reddende engel

Som nyansatt uten særlig kjennskap til rutinene og med ingen rettleder, var jeg ganske hjelpeløs overfor de mange forventningene som fengselsrutinene og de innsatte krevde at du levde opp til. Ganggutten – en eldre innsatt med lang soningserfaring – skjønnte åpenbart at nå var tiden kommet til at han kunne ta over og øve etterlenget innflytelse. Det passet meg egentlig utmerket. Ganggutten hadde vesentlig bedre innsikt i fengslets rutiner enn jeg, og han hadde en myndig fremtoning, som ganske raskt sat-

te kravstore innsatte på plass dersom de forsøkte å tilrane seg små privilegier i hverdagen. Jakten på små og uformelle privilegier i fengselshverdagen er de innsattes fremste forsvar mot fengslingens konsekvenser, og i sum kan de utgjøre et ganske stort press på tjenestemannen (Kristoffersen, 1989). Jeg forsto ganske snart at det enkleste og tryggeste for meg, var å overlate det meste til ganggutten når det gjaldt den praktiske driften av avdelingen, som å bestemme når vi skulle hente tøy til de innsatte, skifte sengetøy, dele ut mat og kaffe og vaske celler og vaktrommet. Jeg tror ganggutten følte litt medynk over min forvirring, samtidig som han antakelig var litt stolt og fornøyd over at jeg viste ham en nærmest uforbeholden tillit. Og ikke minst sørget han for at jeg slapp kritikk eller misbilligende kommentarer fra andre ansatte over at jeg ikke klarte å innrette meg etter rutinene.

Han ble min reddende engel.

Fangene som fanger ditt sinn

De mange underlige fangeskjebnene og den fremmedartede samhandlingsdynamikken jeg møtte i fengselet den gang fanget mitt sinn for resten av livet. På en måte avgjorde de mitt yrkesvalg. Da jeg var ferdig med min hovedoppgave, fikk jeg en telefon fra Justisdepartementet, som ønsket at jeg skulle komme til en samtale. Samtalen førte til et jobbtillbud, som jeg uten særlig betenkningstid takket ja til, og siden har jeg jobbet i kriminalomsorgen.

Kriminalomsorgen har endret seg på mange måter siden den gang. Men jeg er nokså sikker på at flere av samhandlingsmønstrene jeg opplevde den gang, fortsatt forekommer. Imidlertid håper og tror jeg at fangesynet og kollegakulturen jeg møtte den gang, er lite representativt for dagens fengsler. Men de mange menneskeskjebnene og den underlige samhandlingen er der fortsatt, og de fortsetter å fascinere. Og har de først fanget deg, kan du bli fanget for livet.

Mange innsatte har kommet og gått gjennom årene, og det er allment akseptert at fengsler «gjør noe»

⁵⁰ Programvirksomheten i fengslene er antakelig et godt eksempel. I de første årene etter innføringen av slike tiltak økte bruken av programmer i fengslene, men i de senere årene har omfanget av slike tiltak sunket jevnt. I 2016 deltok 471 i et program i fengslene. I 2008 var antallet 1271, nesten det tredobbelte. Vanskelighetene med å opprettholde et støttende miljø rundt slike tiltak i fengsler blir ansett som en mulig forklaring på nedgangen.

med innsatte. Men det store flertallet soner imidlertid korte dommer, og ingen innsatte har sonet livstidsstraff i moderne tid. Derimot er det en lite påaktet realitet at det er mange ansatte som har blitt livsvarig fanget av fengselsvesenet – ikke nødvendigvis bokstavelig talt i form av mange år i tjeneste, selv om det også gjelder mange⁵¹ – men mentalt og følelsesmessig på måter som vi ikke snakker om, og som fortsatt er lite belyst.

Litteratur:

Kristoffersen, R. (1986). *Bagatellenes tyranni: samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*. Oslo: Hovedoppgave ved Institutt for sosialantropologi.

Kan lastes ned fra <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/283808>

Kristoffersen, R. (1989). Sic creatur homo querens. Fangeopposisjon og betjentmotstand: to kritiske faktorer i utviklingen av fengselsvesenet. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, 76(4), 266 – 275.

Kan lastes ned fra <https://tidsskrift.dk/index.php/NTfK/article/view/75984/133110>

---

51 Pr. 1.3.2017 viser data fra kriminalomsorgens lønn- og personalregister SAT at totalt 542 ansatte i sikkerheten har en samlet tjenestetid i kriminalomsorgen på 25 år eller mer.

Tiltaket som var så effektivt at det blei stoppa

Av Torfinn Langelid
Tidligere seniorrådgiver, Fylkesmann i Hordaland

Vi har høyrte mange lovnader om å tette «glippsonen», overgangen frå fengsel tilbake til samfunnet. Men politikarane følgjer ikkje opp sine egne lovnader. Dette kostar samfunnet milliardar.

Tidlegare justisminister Anundsen tok i samarbeid med fire andre statsrådar, initiativ til å styrkje innsatsen for tilbakeføring til samfunnet etter avslutta soning. Det er sett ned ei arbeidsgruppe som skal utarbeide framlegg til gode samarbeidsmodellar, der målet er å koma fram til fungerande løysingar for dette arbeidet.

Kriminaliteten kostar samfunnet svimlende 88 milliardar kroner kvart år⁵². Då skulle vi tru at styresmaktene vil setje alle krefter inn på å førebyggje kriminalitet og ha ei god oppfølging av straffedømte etter avslutta soning. Alt i 1841 sa Strafanstaltskommisjonen at når det galdt oppfølging etter avslutta soning *maa man ikke forlade Fangen i det kri-*

*tiske Øieblik, han derfra løslades*⁵³. Dette er framleis god kriminologisk vitskap. Gjennom mange år har vi sett manglande politisk handlekraft, dårleg byråkratisk arbeid, og korleis viktige forskingsrapportar ikkje blir tatt på alvor. I haust fekk det gode oppfølgingstiltaket TAFU i Rogaland melding om at på grunn av dårleg økonomi måtte det i verste fall leggjast ned.

TAFU – ein glimrande modell

Norske TAFU – Tilbakeføring gjennom arbeid, fritid og utdanning – byggjer på same tankegangen som svenske KrAmi; eit samarbeid mellom kommunar og fylkeskommunar, arbeids- og velferdsetaten og kriminalomsorga. Det er modellar for tett og godt samarbeid mellom ansvarlege partar og fungerer såleis som ein tiltaksmodell for å hindre tilbakefall, gje støtte til rus- og busituasjonen, hjelpe til med å utvikle gode sosiale nettverk og leggje til rette for konstruktive fritidsaktivitetar. TAFU er ein glimrande modell for å tette glippsonen, overgan-

52 Bakke, J. (2015). *Kriminalitetens årsaker. En undersøkelse om tyverikriminalitetens kostnader og et anslag over kriminalitetens kostnader*. Oslo: Politihøgskolen

53 Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie. (1841). *Beretning om Beskaffenheden af Norges Strafanstalter og Fangepleie samt Betænkning og Indstilling om en Reform i begge, efter fremmede Staters Mønster*. Christiania: Chr. Grøndahl.

gen frå fengsel tilbake til samfunnet. Evalueringa av KrAmi viser at for kvar investert krone får samfunnet tilbake mellom 13 og 18 kroner⁵⁴.

TAFU kom i gang i Rogaland i 2009⁵⁵. Eit nasjonalt prosjekt må ha god oppfølging av dei aktuelle departementa og direktorata som har det overordna ansvaret. Tiltaka stiller krav til tverretatleg samarbeid lokalt, regionalt og nasjonalt.

Lokalt går det veldig bra i Rogaland. I 2016 fekk 36 deltakarar arbeidstreningsplassar, 13 fekk løna arbeid/fast jobb, to tok fagbrev og fire fekk læreplass. Ein elev kalla TAFU Rogaland *tilbakeføring til livet*. Han hadde vore narkoman i 20 år og seier sjølv at han har vore på dei fleste sentra som finst i Noregs land. TAFU er det einaste tiltaket som har klart å hjelpe han til eit anna liv.

Positiv forskningsbasert evaluering

Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) som har evaluert TAFU gir tiltaket god omtale, men når det gjeld nasjonal forankring, meiner AFI at det har svikta. Tilbakeføring til samfunnet er eit felles ansvar for fleire departement, men departementa klarar ikkje å samordne sin eigen innsats.

Arbeidsforskningsinstituttet vurderte også dei samfunnsøkonomiske konsekvensane av TAFU⁵⁶. Resultatet viser at over ein 20-års periode får samfunnet ei avkasting på 6,4 kroner for kvar investert krone. Dermed er det vel berre etablere TAFU-tiltak over heile landet? Det skjer ikkje.

54 Jess, Kari (2005) *Att räkna med nytta – samhällsekonomisk utvärdering av socialt arbete*. Stockholm: Stockholms universitet Institutionen för socialt arbete. Socialhögskolan.

55 Langelid, Torfinn (2015). *BOT OG BETRING? Fengselsundervisninga si historie i Noreg*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk

56 Neumann Basberg, Cecilie og Pettersen, Karen-Sofie (2013) *Tilbakeføringsgarantien i praksis. Evaluering av prosjektet TAFU – Tilbakeføring gjennom arbeid, fritid og utdanning*. Oslo:Arbeidsforskningsinstituttet AFI-rapport 11/2013

Kven blir straffa? Det er vi sjølve. Samfunnet blir mindre trygt fordi dei politiske styresmaktene og byråkratiet ikkje tek kunnskap, utgreingar og forskning på alvor. Den tidlegare straffedømde går tilbake til nye år i rus og kriminalitet.

Sluttrapport frå Fylkesmannen i Hordaland

Sluttrapport (2013)⁵⁷ frå Fylkesmannen i Hordaland, som var nasjonal leiar i prosjektperioden, viser til at det er stor interesse for å starte opp TAFU tiltak fleire stader i landet. Ei arbeidsgruppe sett saman av representantar frå Arbeids- og velferdsdirektoratet, Fylkesmannen i Hordaland, Kriminalomsorgsdirektoratet og TAFU Rogaland kom i 2014 med ein rapport om framtida til TAFU⁵⁸. Arbeidsgruppa rår til at TAFU Rogaland skal vidareførast i ordinær drift. Dette blei støtta av dei ansvarlege statssekretærene. Det går ut brev frå Arbeids- og Velferdsdirektoratet til Oslo, Bergen og Trondheim kommunar om invitasjon til etablering av TAFU⁵⁹. Ingen av dei inviterte kommunane tør å satse på modellen, dei opplever at det er for uklare sentrale føringar med omsyn til mellom anna økonomi.

Det hjelper ikkje med gode politiske visjonar dersom det ikkje heile tida er eit trykk på at dei ulike aktørane gjennomfører det som er vedteke. Det tverrpolitiske initiativet til tidlegare justisminister Anundsen har vi ikkje sett noko til. Men eit oppfølgingstiltak som TAFU Rogaland som har fått god

57 TAFU – tilbakeføring gjennom arbeid, fritid og utdanning (2013). *Sluttrapport frå Fylkesmannen i Hordaland*. Bergen: Fylkesmannen i Hordaland

58 TAFU – tilbakeføring gjennom arbeid, fritid og utdanning (2014). *Rapport fra arbeidsgruppe med representantar frå Fylkeskommunen, NAI, Kriminalomsorgsdirektoratet og TAFU Rogaland*

59 <http://www.oppikrim.no/Documents/Oppikrim/Bilete/Illustrasjonar/Initasjon%20til%203%20kommuner%20om%20etablering%20av%20TAFU.pdf> (Hentet 12.02.1917) Forfattaren er tidlegare seniorrådgjevar hos Fylkesmannen i Hordaland og forfattar av boka *BOT OG BETRING? Fengselsundervisninga si historie i Noreg*.

evaluering på det lokale plan, har fått lovnader om sikker drift og i tillegg skulle det etablerast fleire stader i landet, fekk melding om at no er det kroken på døra. I siste liten er det gjennom lokale initiativ sikra finansiering i eitt år til. Men kva vil så skje? Kor lenge vil medarbeidarane i TAFU Rogaland orke å bruke sin dyrebare kompetanse på usikre til-

tak? Usikker framtid blir det også for dei som opplever at TAFU Rogaland har gitt dei ei ny plattform å byggje livet vidare på. Og kva med dei mange rundt i landet som ikkje får tilbod om TAFU? Dette må i sanning karakteriserast som kriminalitet i offentleg regi.

Utvikling hos straffedømte

Av Egil Larsen
Tidligere dekanus ved Kriminalomsorgens høyskole og
utdanningscenter

Hei Yngve, det er hyggelig å kunne utveksle noen idéer med en kollega gjennom mange år. I den kriminalpolitiske, kriminologiske, sosiologiske, pedagogiske og psykologiske verden har det skjedd mye gjennom vårt lange yrkesliv, og det kommer hele tiden nye innspill. I denne artikkelen skal jeg ta et lite, faglig skritt «tilbake» og se på om ikke også tidligere ideer, innspill og erfaringer har bærekraft i dagens virkelighet når det gjelder tilbakeføringsarbeid i norsk kriminalomsorg. Vi har jo mang en gang i våre diskusjoner konkludert med at dagens grunnleggende utfordringer for kriminalomsorgen er ganske like de man hadde for hundre år siden. Likeledes at man svært lenge har visst mye om hvordan mange av utfordringene kunne løses på grunnlag av forskning. Ofte de samme løsningene man finner fram til i kunnskapsutviklingen rundt rehabilitering i dagens kriminalomsorg. Det som har stått i veien for å ta i bruk kunnskapen har vært politisk uvilje, ideologier, uvilje til utprøvinger, spørsmål om rett kompetanse, kompetanseheving og økonomi. Vi kjenner også dette igjen i dagens debatter og prioriteringer.

Det er svært komplisert å lykkes med rehabilitering i kriminalomsorgen. Men vi vet at økt kompetanse hos involverte fagpersoner øker mulighetene. I grunnskolen er det tydelig at man vektlegger kompetanse når man nå utvider lærerutdanningen til fem år. Ansvarlige myndigheter bør stille seg spørsmålet om hvorfor det ikke kreves mer enn to års utdanning på høyskolenivå for å lykkes bedre

mer arbeidet med straffedømte i fengsel. Jobben er annerledes enn for andre profesjoner, men ikke mindre krevende, og svært viktig for samfunnet. I denne artikkelen vil jeg antyde hva som kunne vært en del av innholdet i en utvidet utdanning, der man kan bruke kompetansen fra de to første årene til å øke forståelsen av helhetstenkning i straffegjennomføringen.

Et lite tilbakeblikk

Faglige ord og begreper har gyldighet både kort og i lang tid. Noen blir også omstridte og får merkelapper som ideologisk forkastelige. Andre faglige ord og begreper lever lenge og blir nærmest evigvarende og en del av dagligspråket, som f.eks. noen diagnosebegreper. I denne artikkelen skal jeg ta for meg begrepene oppdragelse og gruppeoppdragelse. Dette er jo begreper som har blitt kritisert, men jeg velger likevel å se på innholdet i en faglig kriminalpolitisk kontekst ut fra tidligere tiders erfaring og forskning.

Etter den russiske revolusjonen var det svært mange foreldreløse barn og ungdommer som var uten nær familie og som levde av kriminalitet i gjenger. For å kunne stabilisere samfunnet, minke kriminaliteten og møte ungdommenes behov på en annen måte, måtte det settes inn kollektive tiltak. I og med at det var barn og ungdom, var det mange pedagoger og psykologer som ønsket å ta del i dette arbeidet.

En av dem som fikk i oppdrag å ta seg av en slik barnekoloni av kriminelle var Anton Makarenko. Han sier i et forord til en av sine bøker at han ikke hadde noen vitenskapelig løsning på utfordringen, men at han måtte ty til sine allmenne oppfatninger om mennesket og bruke litteratur om emnet.

Bøkene om Gorki-kolonien har seinere inspirert mange fagpersoner til å skrive om emnet oppdragelse og gruppeoppdragelse. Først og fremst har dette dreiet seg om barn og ungdom, spesielt i institusjoner. Vi har i våre samtaler om konsekvenspedagogikk og virksomhetsteori snakket om mulig overføringsverdi fra erfaringene med ungdom til voksne i institusjoner. Vi har vel konkludert med at det er mange av de samme faglige begrunnelsene som er bærekraftige også i totale institusjoner i kriminalomsorgen. Ikke minst har vi sett dette i institusjoner som har tuftet sitt faglige teoretiske ståsted på virksomhetsteorien og konsekvenspedagogikken. Jens Bay har fortalt oss begge at han blant annet var inspirert av gruppeoppdagelse når han utviklet sin teori og praksis for institusjoner for voksne.

Levegruppe og oppdragelse

I denne artikkelen vil jeg kun forholde meg til fellesskapsavdelinger når jeg referer til fengsel eller totale institusjoner.

Harald Rasmussen (1983) bruker begrepet «levegruppe» når han snakker om deltakelse i gruppelivet på en døgninstitusjon for ungdom som har blitt tatt hånd om av samfunnet. Begrepet levegruppe beskrives som alle ungdommene på en avdeling. I vår sammenheng vil det være en fengselsavdeling eller en boenhet. I kriminalomsorgssammenheng vil den straffedømte også ta del i grupper som arbeidsgrupper, skolegrupper og eventuelt grupper knyttet til behandling og fritidsaktiviteter. Alle disse gruppene vil være undergrupper av den såkalte levegruppa all den tid de er virksomheter som i sitt mangfold påvirker den enkelte og dermed fellesskapet. Men slike undergrupper kan ha stor betydning for den enkeltes utvikling og trivsel. Det er derfor

viktig for de ansatte å se disse sammenhengene og støtte den enkelte i hverdagen både i forhold til fellesskapet og på et individuelt plan.

Målsettingen om et kriminalitetsfritt liv etter soning stiller krav til personlighetsutvikling for de fleste straffedømte. Levegruppa er den viktigste faktoren i en slik utvikling fordi menneskets utviklingsmuligheter ligger i møtet med andre mennesker, miljøet og de utfordringene som ligger i den felles virksomheten. De straffedømte på en total institusjon har avdelingen og institusjonens tilbud som levearena og utviklingsarena. Gjennomføringen og tilretteleggingen blir derfor av avgjørende betydning for mulighetene til utvikling og stiller store krav til ansatte når det gjelder tilbud, tilrettelegging og helheten i alle de virksomheter som de straffedømte deltar i.

En av grunnholdningene i kriminalomsorgen er at også voksne mennesker kan endre seg, både via tilrettelegging av miljø, tilbud og egen innsats. Oppdragelse innebærer at holdninger påvirkes og endres, at både sosial og faglig kompetanse påvirkes og endres, at egenforståelse og empati påvirkes og endres, og at behov og motiver påvirkes og endres. Dermed kan vi også si at oppdragelse finner sted hos voksne. Men for at man faglig skal legge til rette for en positiv retning på oppdragelsen må dette være en bevisst oppdragelse fra fagpersonenes side. I et fengsel vil det bety at avdelingsledelse og avdelingsbetjenter må vite hvorfor de velger som de gjør. Det må foretas sosialpedagogiske valg med begrunnelse i teori, erfaring og forskning. Da har man ikke bare et planleggingsverktøy, men også et faglig bakteppe man kan analysere virksomheten mot og eventuelt skape endringer og ny forståelse og praksis. For kriminalomsorgen er de overordnede målene klare, men delmålene må man selv skape for å nå hovedmålet. I en sosialpedagogisk praksis er det avgjørende at man kan koble og forklare praksis til delmål og hovedmål. Disse målene er like viktige for begge parter i virksomheten – straffedømte og ansatte. Men hovedansvaret for virksomheten, innhold og tilbud, i en total institusjon er lagt på de ansatte.

Oppdragelsesbegrepet er kritisert for å inneholde noe autoritært. Det er noen som styrer andre, som foretar valg, som påvirker og setter grenser. Altså et subjekt-objekt-forhold. Dette er gjenkjennbart i forholdet mellom voksne og barn i en familie og mellom voksne og barn og ungdom i en skole-sammenheng. Men samtidig vet vi at en vellykket oppdragelse innebærer at man må legge til rette for at det skjer en utvikling mot mer og mer selvstendighet, og dermed et økende subjekt-subjekt-fokus. Med økende alder skjer dette nærmest automatisk i de fleste familier.

Mennesket er et samfunnsmessig vesen, men personlighetsutviklingen preges ikke alene av de samfunnsmessige forhold. Menneskene er også individuelt forskjellige fra fødselen av. Personlighetsutviklingen vil likevel være avhengig av de miljømessige og sosiale forholdene man lever under. Marx mente at det er de samfunnsmessige forholdene som utvikler menneskets bevissthet. Det innebærer at levegrupper, med undergrupper, og dets materielle og sosiale innhold er grunnlaget for personlighetsendringen hos straffedømte. Men den enkelte er ikke kun et produkt av omgivelsene. Individet utvikler seg i en vekselvirkning med omverdenen og forandrer dermed både seg selv og påvirker den forandringen som skjer i omverdenen/levegruppa.

Utviklingen av personligheten er dermed en kontinuerlig spenning mellom det ytre og det indre. Det vil hele tiden være en «kamp» mellom hva man kan eller får til og hva man ønsker å mestre. Altså dialektiske forhold mellom det ytre og det indre. Dette gjelder også utvikling av holdninger og verdier. Det er avhengig av aktiviteter både på det ytre og det indre plan.

Vygotsky betegnet denne utviklingen som forholdet mellom det aktuelle prestasjonsnivå og den nærmeste utviklingszone hos den enkelte. Alle mennesker kan noe, men ønsker samtidig å utvikle seg. Mennesker som har mistet sin frihet pga et uakseptabelt levesett er avhengig av å skaffe seg ny kompetanse på flere områder for å kunne leve et kriminalitetsfritt liv. Da må innholdet i soningen og

tilbudene kunne referere til dette dialektiske forholdet når man veileder innsatte i deres utvikling.

I et fengsel er det voksne mennesker som styres. Deres hverdag er en styrt virksomhet, tilbudene som kan velges er begrensede og menneskene man kan omgås med er få. Man kan heller ikke selv velge hvem de skal være. Det er ikke mulig å velge bort noen, som man jo kan utenfor institusjon. Hvordan man skal skape en personlighetsutvikling under slike omstendigheter er derfor utfordrende. En tilleggsutfordring for den totale institusjonen som skal legge til rette for en måloppnående tilbakeføring, er kunnskap om de samfunnsforhold som den straffedømte skal tilbake til. Ingen oppdragelse er uavhengig av de samfunnsforhold den inngår i. Med andre ord er det ikke nok med en levegruppe som kun har fokus på livet i institusjonen. Mål og delmål er avhengige av forståelse av sammenhengen mellom institusjonsliv og samfunnsstrukturer. Det sosialpedagogiske arbeidet må ta høyde for å se på hvilke drivkrefter i samfunnet som vil påvirke den enkelte straffedømte etter løslatelse og ta dette med i betraktning når man legger planer sammen med den enkelte innsatte. Man må vite noe om hva som kreves for et kriminalitetsfritt liv der den innsatte skal leve etter soning.

Disse kravene kan virke for omfattende og samtidig kreve for mange detaljer på det individuelle plan. Det er selvsagt ikke mulig å klare alt i en total institusjon, men ved å gjennomgå det idéelle, er det mulig å finne fram til det individuelt nødvendige og i tillegg det som er allment for levegruppa på avdelingen. Det vil si at det er mulig å skape tilbud og aktiviteter som alle eller de fleste vil ha nytte av og som de ser nytten av.

Den straffedømte må først og fremst oppleve trygghet og respekt for å kunne oppleve seg som noe annet enn et objekt under slike omstendigheter. Oppdragelse innebærer både et subjekt-objekt-forhold og et subjekt-subjekt-forhold. Det er derfor viktig at man skaper et avdelings- og anstaltmiljø som kan styrke det siste forholdet. De straffedømte må oppleve at de lever et liv som faktisk innebærer at de tar aktivt del i virksomheter som oppleves som

meningsfylte, både for dem selv og levegruppa, og at tilbud og tiltak inneholder utviklingsmuligheter som har overlevelsesverdi etter løslatelse.

Alle innsatte må tilpasse seg avdelingen og fengslet for å kunne dra nytte av mulighetene. Men de fagansvarlige må ha fokus på at det ikke blir bare sted- og situasjonsbundet læring som ikke har noen generaliserende effekt ut over anstaltlivet. Da vil ikke de innsatte ha noe motiv for sin deltakelse ut over selve livet i fengselet.

Et vesentlig argument mot totale institusjoner, er at de aldri vil kunne gjenskape den samme virkeligheten og de samme kravene til selvstendighet som et fritt liv i samfunnet ellers vil inneholde. Dette er selvsagt riktig, men det innebærer ikke at man ikke kan gjenskape viktige aspekter som kan ha overføringsverdi til livet etter soning. Likevel betyr det at det skaper begrensninger. Dette må fagpersonene ha med i sine faglige drøftinger når man skal lage delmål og tilbud.

Når man ikke kan imøtekomme alt, blir det nødvendig at tilbakeføringsarbeidet inneholder nødvendig kjernekompetanse for livet etter soning. Og det må skje ut fra individuelle behov. Det innebærer at man både må ha fellestiltak og individuell tilrettelegging når det gjelder støtte og tidsbruk. I helsesektoren gjøres dette, f.eks. når en person etter en operasjon skal inn i en rehabilitering – noe er felles og noe er individuelt. For noen går det raskt, for andre tar det lang tid. Denne tankegangen er like aktuell på andre samfunnsfaglige områder. Dette gjelder ikke minst for innsatte som har svært ulke behov i sine utviklingsprosesser. Uten at dette er planlagt og tilrettelagt i utviklingsløpet, vil vellykket tilbakeføring bli tilfeldig. Dette arbeidet er ikke noe kriminalomsorgen kan klare på egenhånd. Når man hører at politikere ønsker å standardisere rehabilitering for ulike grupper med ulike behov, er det nok et bevis på kunnskapsløshet, og at den hjelpetrengende nærmest er sin egen lykkes smed.

Eksempel på aktiviteter

Arbeidsevirsomheten i fengslene er noe som har pågått i flere mannsaldre. Det er ansett at deltakelse i en slik styrt virksomhet inneholder mange aspekter som er nyttige for alle samfunnsborgere. Men selv om den er faglig forankret i både produksjonsplaner og opplæringsplaner har den ikke lik betydning for alle deltakere. For noen er krav om aktivitet rein «tidtrøyte», for andre er samme virksomhet et ønske om å lære seg ferdigheter og fagkunnskap. Men for samtlige inneholder det både bevisst og ubevisst læring i tilegnelsen av kompetanse for å kunne delta i produksjonen. Samfunnet mener at et strukturert liv med daglige krav vil ha betydning for livet etter soning. Det man har hatt mindre fokus på, er sammenhengen denne formen for deltakelse har for totaliteten i soningsgjennomføringen – sammenhengen mellom arbeidsgruppe og levegruppe og personlighetsutviklingen.

Helt avgjørende for en vellykket rehabilitering er prosessen som skjer i den enkelte straffedømte. Det må finne sted en egenoppdragelse som en bevisst virksomhet der den enkelte etter hvert planmessig og systematisk arbeider med seg selv for å styrke egne personlighetsstrukturer og egen kompetanse. Grunnlaget for slike prosesser finnes i veiledningssamtaler, arbeidsevirsomheten, skolevirsomheten, behandling, gruppesamtaler og i livet på avdelingen/levegruppa.

Jeg mener at det er helt nødvendig å vektlegge forståelse av egen situasjon og deltakelse i ulike virksomheter. Stort sett blir det ikke lagt vekt på annet enn ren deltakelse og eventuelt noen tilfeldige individuelle samtaler. Det er av avgjørende betydning at den enkelte straffedømte får anledning til å forstå seg selv og andre i felles virksomheter, høre andres erfaringer og opplevelser og reflektere rundt egne opplevelser sammen med andre. Dette bør skje i en konsentrert og styrt gruppevirsomhet der man sitter sammen i grupper og samtaler om faglige og sosiale utfordringer og erfaringer. Slike grupper bør være i tillegg til arbeidsevirsomhet, skolevirsomhet og eventuell behandling. De innsatte skal både bli klar over hva de andre opplever og hva de anser

som utfordringer. Gruppearbeidet skal også skape åpenhet og trygghet for alle på avdelingen. I slike samtalegrupper kan de straffedømte øke sin konsekvensbevissthet og utvikle ansvarsfølelse for både handlinger og konsekvenser. Likeledes vil det skape forståelse for andre og egen bevissthet på hvordan man selv virker på omgivelsene. Slike grupper er ikke behandlingsvirksomhet, men kan drives av avdelingsansatte med spesialtrening i samtale rundt dagligdagse emner. Brukermedvirkning er sentralt når man utvikler innholdet i slik gruppevirksomhet.

Utfordringer og planlegging – avslutning

Selv om det er mulig å skape endring i samspillet mellom tilrettelegging og egeninnsats, er det «skjær i sjøen» når rehabilitering foregår på et sted der deltakerne ikke ønsker å være, et sted de aller fleste vil le forlatt øyeblikkelig om de fikk muligheten, selv om de var i en god egenutvikling.

En av utfordringene er hvordan man skal organisere hele institusjonen, og hvordan avdelingene, verkstedene, skolen og andre tilbud skal bli en del av en helhet som henger sammen for måloppnåelse om tilbakeføring til et kriminalitetsfritt liv.

Begrensninger for måloppnåelse for alle domfelte er også knyttet til at alle innsatte må kunne velge noe annet enn det fengselet tilbyr når det gjelder spesifikke målrettede tiltak. Noen vil også foretrekke å si nei til alle målrettede tilbud og kun sone i mest mulig fred.

I forhold til styrking av subjekt-subjekt-forholdet er det rimelig at friheten til å velge må vektlegges. Riktignok kan ikke de innsatte bestemme hva slags arbeidstilbud og hva slags skoletilbud institusjonen skal ha. Heller ikke hva slags lover og regler som styrer institusjonen og de innsattes hverdag, men det er av avgjørende betydning for personlighetsutviklingen at de har noen reelle valgmuligheter. Likeledes at de både kan velge og endre valg i tråd med egne motiv og behov. Uten slike muligheter

blir det ofte ren sysselsetting for å få dagene til å gå, eller en institusjonalisering som innebærer at man ubevisst tilpasser seg institusjonen uten tanke på at prosessen har noe med livet etter soning å gjøre. Bevisste valg i soningsprosessen som ikke blir «lekevirksomhet» er avgjørende for å mestre nye utfordringer i «et nytt liv» etter soning.

Knud Illeris (1983) brukte et begrep som «eksemplarisk indlæring» når man skulle velge tilbud. Altså noe som hadde overføringsverdi til noe mer generelt ut over opplæringsinstitusjonen. Dette er viktig når man ikke kan drive med noe som er heldekkende for alle framtidseventualiteter. Et fengsel har ikke muligheter for slik heldekkende virksomhet og må derfor fokusere på hva som kan være eksemplarisk.

Hvordan man skal kunne nærme seg slike muligheter i en total institusjon er komplisert. Hovedårsaken til at man er innsatt, er kriminelle handlinger, ofte utført i hjelpeløshet og rus. De kriminelle handlingene er svært ulike og har ofte svært ulik alvorlighetsgrad på samme avdeling. Noen skal sone kort tid og andre har lange dommer. Noen har mange fysiske plager, mange er rusavhengige og noen har alvorlige psykiske plager. Bildet er derfor svært sammensatt når man ser på sammensetningen av innsatte i en avdeling og i et fengsel. Levegruppa kan derfor ha negative effekter for enkelte. Man må derfor se på både det særskilte og det som forener når man skal skape en institusjon som har en mest mulig hensiktsmessig organisering.

Samtidig vet man at økonomi, bemanningsfaktor, materielle forhold og fagkompetanse blant personalet er avgjørende faktorer. Med andre ord en svært utfordrende hverdag med svært høye offentlige mål. Det man vet er at man ikke kan lykkes med alle målsettinger. Realistiske delmål er derfor avgjørende for den enkelte hvis den innsatte skal oppleve at soningen har meningsfylte sider. Kun da kan man håpe på bevisst egeninnsats. Før man setter seg ned med faglige drøftinger om mål og delmål kreves det derfor noen avklaringer. Både fengslet og avdelingene inngår som regel i større enheter.

Følgende spørsmål er aktuelle å drøfte på institusjonen med tanke på mulig måloppnåelse:

1. Hvordan skal man ivareta subjekt-subjekt-dimensjonen på en mest mulig hensiktsmessig måte?
2. Skal man ha egne avdelinger inndelt etter særskilte behov hos innsatte?
3. Skal man ha avdelinger inndelt etter kultur- bakgrunn og den ulike virkeligheten man skal møte etter soning?
4. Skal man ha avdelinger som utgjør et trappe- trinnsystem fra innsettelse til løslatelse der man underveis har individtilpassede tilbud som innebærer at ikke alle innsatte går gjennom de samme «portalene»?
5. Skal man ha fengsler som først og fremst tar seg av korte dommer, der det først og fremst er gjennomføring av soning på en fredelig måte uten fokus på de ambisiøse målene om rehabilitering?
6. Skal man ha egne fengsler som spesialiserer seg på enkelte områder og som i samarbeid med andre fengsler i regionen kan ivareta behovene i en soningstrapp?

Svarene og konklusjonene på disse og andre spørsmål får betydning for hva man skal gjøre og hva man skal/kan tilby på egen anstalt og egen avdeling og oppnå sammen med de innsatte.

Kompetanseutvikling

Kompetanseutvikling via forskning og erfaringer, både gammel og ny kunnskap, med fokus på helhet i fellesløsninger og tilbud knyttet til individuelle behov, kan forhåpentligvis både styrke utdanningen og den enkelte kriminalomsorgsansattes kompetanse i rehabiliterings- og tilbakeføringsarbeidet.

En utvidet utdanning av fengselsbetjenter bør ha som mål å utdanne personer til å kunne jobbe i alle deler av kriminalomsorgen både når det gjelder sikkerhet og tilbakeføring. Erfarings- og teorikompetansen fra de to første årene må smeltes sammen i et nytt «kriminalomsorgsfag» i et tredje år der alle får en reell praktiskeoretisk kompetanse til å gjen-

nomføre det ønskede endringsarbeidet innenfor sikkerhetskravene. Et slikt tredje år er ikke avhengig av tilstedeværelse på KRUS i et helt studieår. Sannsynligvis er det gunstig med en felles start for alle som både kan inneholde teori og praktiske øvelser, f.eks. å kunne lede samtalegrupper. Teorien, som må være en utvidelse og en syntese av teorien fra tidligere teori, bør kobles sammen med skriving av en oppgave som utfordrer forståelsen av å kunne planlegge, gjennomføre og evaluere praktisk arbeid på organisasjonsplanet, gruppeplanet og det individuelle planet. Andre del av et slikt studieår kan være en «fjernstudium» der den enkelte knytter seg til en institusjon i kriminalomsorgen eller friomsorgen og gjennomfører et studium, med diskusjoner med ansatte og observasjon, og skriver en (bachelor) oppgave om en spesifikk sak/utfordring/gjennomføring. Det skal være KRUS som både styrer og veileder denne prosessen. «Praksisstedet» skal kun være en arena som gir aspiranten/studenten observasjonsmuligheter samtale-/diskusjonsmuligheter og deltakermuligheter. «Praksisstedet» skal ikke ha ansvaret for hverken prosess eller person, kun være en mulighetsarena.

Litteratur:

Bay, Jens: Avvikene og ansvaret. Cappelen Forlag A.S. Oslo 1982

Enerstvedt, Regi: Mennesket som virksomhet. Tiden Norsk Forlag Oslo 1986.

Enerstvedt, Regi: Hva er læring? A/S Falken Forlag, Oslo 1986.

Illeris, Knud: Modkvalifiseringens pædagogik. Unge Pædagoger København 1981.

Larsen, Egil: Gruppevirksomhet ved Trondheim fengsel avdeling Leira: Småskrift nr. 1/2001 Kriminalomsorgen.

Makarenko, Anton: Gorkikolonien. Forlaget Ny Dag Oslo.

Rasmussen, Harald: Marxistisk pædagogik og psykologi 6. Forlaget Tiden. København 1983.

Vinklubben på KRUS: Brodahl, Hammerlin, Steffensen og Larsen

Humanisering av rettsstaten

Av Paul Leer-Salvesen
Professor ved Universitetet i Agder

«Skal du lære et samfunn å kjenne, skal du dra til dets fengsler», skrev Fjodor Dostojevski og utforsket nettopp dette temaet i romaner som *Opptegnelser fra det døde hus* (1862), *Forbrytelse og straff* (1866) og *De besatte* (1872). Dostojevski visste mer om forholdene i russiske fengsler midt på 1800-tallet enn de fleste av samtidens intellektuelle og samfunnsdebattanter. I perioden fra 1849 til 1854 sonde han en dom for medvirkning til revolusjonær aktivitet mot tsaren. Han ble dømt til døden, benådet i siste sekund og sendt til tukthus i Sibir. De sterke inntrykkene brukte han først og fremst i *Opptegnelser fra det døde hus* som inneholder en nitid, realistisk skildring av det sosiale liv i fangeleiren og tegninger av persongalleriet blant innsatte og ansatte. Det er ikke merkelig at nettopp denne 150 år gamle boken er blitt en kultbok for all senere fengselsforskning og fengsels sosiologi. Det er heller ikke underlig at dette var en av de første bøkene Yngve og jeg snakket om da vi møttes som unge fengselsforskere og elever av professor Nils Christie for mer enn 30 år siden. Siden har Yngve fortsatt i det samme sporet der han i arbeid etter arbeid har utforsket hvordan det står til i fengslene og i kriminalomsorgen, og hva vi kan lære om det samfunnet vi lever i ved å utforske hvordan vi gjennomfører straff og omsorg for dømte. Hør bare hva han skriver i sitt doktorarbeid:

«At en gruppe mennesker som har begått alvorlige lovbrudd også i framtida må regne med å komme under en eller annen form for samfunnskontroll, er åpenbart,

men hvis så må det utvikles hjelpeinnsatser, sanksjons- og forsoningsformer med et innhold og en form som sikrer den enkeltes personlige integritet ut fra humanistiske prinsipper. Disse må også muliggjøre betingelser der den enkelte lovbryster opplever «å kunne gjøre opp for seg» både i forhold til offer og samfunn. Også den som utsettes for kriminalitet må få adekvat og omsorgsfull støtte og hjelp.⁶⁰»

Dette skrev Yngve Hammerlin på slutten av sitt dr. philos arbeid fra 2008: «Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007.» Sitatet inneholder et humanistisk program, ikke bare for Yngves murstein av en doktoravhandling der han gjennomfører en kritisk og konstruktiv gjennomgang av ideologi og praksis i norsk fengselsvesen de siste 40 årene, men også for Yngves omfattende forskningsmessige og praktiske innsats på det samme feltet i tiår etter tiår. I sitatet sjonglerer han så forskjellige størrelser som «kontroll», «sanksjoner», «oppgjør», «personlig integritet», «omsorgsfull støtte og hjelp», «offer og samfunn», «humanistiske prinsipper». Han gjør seg dermed til talsperson for en stolt tradisjon i europeisk kriminologi og kriminalomsorg, en tradisjon der humanistisk tenkning om straff og oppgjør får konsekvenser for behandlingen av innsatte. I 2017 er det all mulig grunn til å minne om denne tradisjonen, og til å spørre om det fortsatt er vilje til å gjennomføre en humanisering av straffene i europeiske land. Det er

⁶⁰ Hammerlin 2008 s. 651

mørke skyer i horisonten. Ikke minst på grunn av terrorfrykten og det denne frykten gjør med måtene vi bygger våre samfunnsinstitusjoner på.

Sitatet fra Dostojevski kan utvides, noe Nationaltheatret i Oslo gjorde da de satte opp stykket *Demoner 2014* som er bygget over Dostojevskis roman *De besatte*. I denne romanen skildrer Dostojevski hvordan unge menn går over en grense fra anarkistisk samfunnskritikk til terrorisme. Han skildrer på skarpsindig vis et fenomen som vi i vår tid temmelig upresist kaller «radikalisering». Karl Kristian Rådahl Kirchoff omtaler teaterstykket og skriver: «Dostojevski kunne kanskje like gjerne sagt: «Skal du lære et samfunn å kjenne, bør du kjenne dets terrorister.»⁶¹ Hvem krysser grensen, og hva gjør et samfunn for å forhindre mennesker i å krysse grensen mellom samfunnskritikk og voldelig opprør? Dette er spørsmål Dostojevski arbeidet med for 150 år siden, blant annet fordi han selv muligens hadde befunnet seg i det vi med et moderne uttrykk kaller «risikogruppen», og det er spørsmål som dukker opp på nytt i moderne kriminologi og rettsfilosofi: Hvordan kan vi bygge rettsinstitusjoner som bidrar til fredsskaping i stedet for konflikteskalering?

Norge bestod langt på vei prøven i oppgjøret med terror og terroristen fra 2011, noe Yngve og jeg skriver om i boken *Voldens ansikter – en dialog om ondskap, ansvar og håp*.⁶² Spørsmålet er om Norge og andre demokratiske rettsstater fortsatt vil bestå som humanistiske rettssamfunn i møte med fremtidens trusselbilder. Det er et alvorlig spørsmål, som kaller på flere kunstnere som kan skrive i tradisjonen etter Dostojevski, og flere samfunnsvitere som kan forske i den tradisjonen Yngve Hammerlin er blitt formet i. Vi trenger både visjoner og kunnskap for å bevare og videreutvikle en humanistisk rettsstat.

Er staten god?

To av de mest særpregete humanistene i europeisk kriminologi, døde i 2015: Norske Nils Christie og

nederlandske Herman Bianchi. Yngve og jeg hadde begge Nils Christie som vår veileder i doktorarbeidet i kriminologi og rettsfilosofi, og vi har lest Herman Bianchi. De to hadde mye felles. Blant annet har begge vært kritiske til bruk av fengselsstraff og de har vært kreative i sin tenkning om alternative oppgjørsformer. Begge er blitt beskyldt for å være «abandolister», hvilket innebærer en posisjon der man primært ikke vil ha noen offentlig straff i det hele tatt, og i hvert fall ikke fengselsstraff. Begge har kommet med uttalelser som kunne tolkes i denne retningen, kanskje særlig Herman Bianchi, men først og fremst har begge bidratt til en humanisering av straffeteori og straffep praksis. Og ingen av dem var så blåøyde at de argumenterte for at rettsstatens institusjoner helt skulle avløses av ulike sivile og private initiativ. La meg minne om hvordan Nils Christie nærmet seg disse temaene i sin tenkning om konflikter:

Nils Christie opplevde å bli en provoserende dagsordensetter da han for 40 år siden skrev artikkelen *Konflikt som eiendom*⁶³. Artikkelen begynner selvkritisk, på kriminologifagets vegne: «Kanskje burde vi ikke ha noen kriminologi. Kanskje burde vi heller avskaffe institutter, enn å åpne dem. Kanskje er de sosiale konsekvensene av kriminologien mer tvilsomme enn det vi ønsker å tro. Jeg tror det. Og jeg tror det henger sammen med mitt emne her. Konflikter som eiendom. Min mistanke er at kriminologien i noen grad har forsterket en prosess hvor konflikter har vært tatt bort fra de direkte involverte parter og på den måten er blitt borte eller er blitt andres eiendom.»

Christies radikale tanke er at det offentlige på mange felter, ikke minst staten i det strafferettslige feltet, har stjålet folks konflikter. Innbakt i dette resonnementet er en tanke om at konflikter ikke bare er av det onde. Konflikter kan også brukes til noe positivt, til å komme videre i livet, til endring. Og hvis vi holder oss med en altfor stor og svulmende stat som overtar konfliktene våre og gjør dem til sine egne, kan noe verdifullt gå tapt. Christie er

61 *Vårt samfunns demoner* publisert i Minerva 06.03.2014.

62 Hammerlin og Leer-Salvesen 2014 Cappelen Damm

63 Sosiologi i dag 1976, også trykket i boken *Som folk flest* 1978.

ikke blind for at konflikter også kan inneholde mye vondt. Han skriver: «Konflikter *kan* skade mennesker så vel som sosiale systemer. Det har vi lært på skolen. Det er derfor vi har offentlige tjenestemenn. Uten dem ville den private hevn og offentlige vendettaer blomstre. Vi har lært dette så grundig at vi har mistet av syne den annen side av saken: Vårt industrialiserte storsamfunn er ikke et samfunn med for mange indre konflikter. Det er et samfunn med for få konflikter. Konflikter kan drepe, men alt for lite konflikter kan lamme.»

Jeg hører stemmen hans, den milde og snille, men også ertende og kritiske. Jeg hører hvor provoserende denne talen er etter massakrene på Utøya og i regjeringskvartalet i Norge i 2011, og etter terrorren som har rammet Danmark, Frankrike, Tyskland, Tyrkia og så mange andre land i årene som fulgte. Er det virkelig mulig å sitte stille og lytte til Nils Christies tale om konflikter i 2017? Har ikke disse tankene fra 1970-tallet og hele konfliktmegler-prosjektet gått ut på dato slik at vi nå må satse på terrorbekjempelse og «tough on crime» tiltak i stedet for oppgjør og menneskelig vekst? Jeg kommer noe tilbake til dette, men vil bare minne om at Nils Christies store styrke var å pirke borti paradigmer som de fleste av oss har holdt som selvfølgelige og invitere oss inn i alternative måter å se saken på. Er ikke staten vår grunnleggende god, og er det ikke en selvfølge at den gode, humane stat skal ta hånd om de viktigste konfliktene i samfunnet, slik vi også lærte på skolen?

Her er Nils Christie dypt i slekt med Dostojevski når han hevder at det er selve statens vesen som står på spill når vi spør hvor staten skal være i forhold til borgernes konflikter. Det er lett å gi Christie rett når det gjelder hverdagskonfliktene og fortredelighetene og alt det brysomme som skjer mellom parter i konflikt i nabolag og på arbeidsplasser. Det blir mer krevende jo større forbrytelsen er, og jo mer vi nærmer oss de fenomenene Hannah Arendt kalte «radical evil»⁶⁴. Min overbevisning er at her trenger vi mer enn noensinne statlige og overstatlige institusjoner og rettslige oppgjør, og at det er fullt mulig

å være varm tilhenger av konfliktrådsbevegelsen og av rettsstaten på en og samme tid.

Straffens etikk

Herman Bianchi skrev en viktig bok som kom ut i 1966 under tittelen *Ethik des Strafens*⁶⁵. Her argumenterer han for at et samfunn alltid må kunne levere en holdbar etisk begrunnelse for sin bruk av rettsinstitusjoner og straffesystemer. Han setter opp imot hverandre de to klassiske måtene å begrunne straff på: Enten er det gjengjeldelse, og gjengjeldelsen får sjelden annen type etisk begrunnelse enn at den er nødvendig av hensyn til prinsipper om balanse, proporsjonalitet og rettferdighet. Alternativt begrunnes straffen som et oppgjør eller en form for bot, og da hentes den etiske begrunnelsen i hensynet så vel til offeret og gjerningspersonen som til samfunnet rundt dem. Da er straffens innerste hensikt å skape fred. Bianchi er opptatt av at så mange plasserer gjengjeldelsens opprinnelse i Moseloven fra det gamle Israel, i det såkalte «talionske prinsipp» om «øye for øye, tann for tann» (2. Mos 20). Det kan være gode grunner for å lese denne teksten annerledes enn man har gjort tradisjonelt. Herman Bianchi argumenterer for at dette snarere er rettshistoriens første store kriminalpolitiske reform. Han mener det er proporsjonalitetsprinsippet som er det viktigste i teksten, en oppfordring om å vise måtehold når en straffer: Det er nok med én tann for én tann, ett øye for ett øye! Slik avløste gjengjeldelsesprinsippet fra Moseloven den eldre blodhevnpraksisen som kunne føre til at ett drap resulterte i mange nye, og dermed innebærer denne loven en humanisering av straffen.

Bianchi selv avviser en straffens etikk som bygger på forestillinger om straff som gjengjeldelse. Han er opptatt av at man også i den gamle israelske rettskulturen finner alternativer, nemlig den såkalte «portretten»⁶⁶ der man ser en praksis til forveksling lik de moderne konfliktrådene: Landsbyen valgte en dommer som tok sete i byporten, og der kunne

64 Hannah Arendt: *The Origins of Totalitarianism* 1951

65 Herman Bianchi: *Ethik des Strafens*, Berlin 1966

66 Paul Leer-Salvesen: *Menneske og straff*, Oslo 1991

borgere med en konflikt komme og legge saken sin frem slik at dommeren kunne forelå en løsning. Her er straffens hensikt å bidra til å gjenopprette freden i landsbyen. Hvorfor er Bianchi så opptatt av dette, jo nettopp fordi disse gamle tekstene har hatt en så sterk virkningshistorie i senere rettskulturer og lovsamlinger. Vi finner «bibelske begrunnelser» for forestillinger om straff som statlig gjengjeldelse, og for forestillinger om straff som oppgjør og omsorg. Så sammensatt er dette materialet ifølge Bianchi.

Straff som vold eller omsorg

Jeg gir ham rett. Ikke minst i dagens verden med mange koblinger mellom religion og vold, men også mellom religion og ikkevold, religion og fredsarbeid. Den ene tradisjonen for tenkning om staten som utøver av Guds vrede gjennom de statlige straffene, bruker gjerne de berømte Paulus ordene som begrunnelse:

«Enhver skal være lydige mot de myndigheter han har over seg. For det finnes ingen myndigheter som ikke er fra Gud, og de som finnes, er innsatt av Gud. Den som setter seg opp mot dem, står derfor imot det Gud har bestemt, og de som gjør det, skal få sin dom. . . . . Styremakten er en Guds tjener, til beste for deg. Men gjør du det onde, har du grunn til å være redd. For styremakten bærer ikke sverd uten grunn, men er Guds tjener som skal fullbyrde hans straff over den som gjør det onde» (Rom 13, 1–4).

Disse ordene brukte for eksempel den norske teologen Ole Hallesby i sitt intense forsvar for dødsstraffen i en etikkbok fra 1928⁶⁷ og i debatten om straffene i rettsoppgjøret etter 1945. Det dukker opp lignende resonnementer i høyreorienterte kristne kretser i USA som forsvarer dødsstraffen ved å henvise til at det er Gud selv som har gitt staten sverdet. Men dette er ikke den eneste fortellingen om kristen tenkning om stat og straff. Pave Frans var nok vel så oppdatert da han gjorde en teologisk kritikk av dødsstraffen til et hovedtema under sitt besøk i USA i 2016. Pave Frans har gjennom en rekke sym-

bolhandlinger vist hvordan kirken skal og bør vise omsorg både for utøvere av og ofre for kriminalitet. Han oppfordrer til å vise dem kjærlighet.

Den jødiske teologen Maimonides (1135–1204) gjorde seg til talsmann for en lignende tanke da han skrev: «Når du straffer et menneske, gjør du ham dermed til din bror»⁶⁸. Maimonides skrev også: «Straffens hensikt er å vinne den tapte bror tilbake.» Denne tenkningen er båret av en kobling mellom omsorg og straff: «Den man elsker, tukter man.» (Salme 94,12, Hebr 12,6). Den jødisk-kristne omsorgslinjen i strafferettspleien har vært til stede siden senjødedom og tidlig kristen tid: Rabbier, munk, nonner, diakoner og prester har til alle tider vist straffedømte omsorg og har forstått denne tjenesten som et uttrykk for *Imitatio Christe* – Kristi etterfølgelse. De har ikke bare heiet på repressive stater og utstyrt dem med teologiske begrunnelser for sverdet de bærer.

Lære å bli god

«Også den som utsettes for kriminalitet må få adekvat og omsorgsfull støtte og hjelp,⁶⁹» skrev Yngve i sitt doktorarbeid når han nærmere skulle utnynte hva en straff bygget på humanistiske prinsipper skal innebære. Det er en optimisme i Yngves program, en optimisme som bunner i et grunnleggende menneskesyn som innebærer en tro på at endring, vekst og utvikling er mulig. Dette er et vesentlig element i en straffens etikk som vil videreføre en humanistisk arv: Dersom man ser straff som oppgjør og muligheter for nytt liv, fører man videre arven fra Maimonides som kaller den innsatte en bror eller en søster. Dette er et annet univers enn gjengjeldelsens univers der målet er å skape balanse mellom ulike former for lidelse.

Institusjonssosiologien har gitt bidrag til å forstå hvordan mennesker kan legge fra seg det de har lært om godt og ondt i garderoben og gå inn i en profesjonell rolle der de foretar handlinger de kanskje

67 Ole Hallesby: *Den kristelige sedelære* Oslo 1928

68 Sitert etter Bianchi 1966 s. 67

69 Hammerlin 2008 s. 651

aldri har kunnet forestille seg å utføre. Forsknin-
gen på fangeleirer og totalitære institusjoner har
gitt viktig kunnskap: Det er mulig å lære å utfø-
re onde handlinger. Dette var en av Nils Christies
viktige innsikter etter hans intervjuer med norske
menn som tjenestegjorde som fangevoktere i leire-
ne under 2. verdenskrig⁷⁰ Den mest effektive skole
som finnes når man skal trenes opp til ondskap, er
en institusjon eller organisasjon som gjennomføres
av et menneskesyn som forteller at «de andre» ikke
er «som oss». Da senkes terskelen for vold drama-
tisk. Hvis denne «skolen» samtidig er preget av en
instrumentalistisk etikk, en formålsetikk som for-
teller at volden som skjer nå, medfører nødvendige
ofre i et større og mer langsiktig regnskap, blir dette
en effektiv anstalt for å uteksaminere voldsutøvere.
Dette skjedde under Holocaust. Dette skjer i dagens
totalitære bevegelser som rettfærdiggjør massedrap
og etnisk rensing. De iscenesetter en ondskapens
pedagogikk.

Men dette er ikke hele sannheten, det er i beste fall
halve, for på samme måte som ondskap kan læres,
kan også godhet læres. Dette er et viktig perspek-
tiv i dydsetikken, en arv fra antikken som har fått
en renessanse i dag. Aristoteles (*Den nichomakiske
etik*) skrev at dyden godhet kan læres. Han bruker
tre kjente forståelser av ordet «god» i sin analyse:
En snekkersvenn kan lære å bli god i sitt håndverk
gjennom å etterligne mesteren og la seg korrige-
re av ham. På lignende vis lærer en kunstner å bli
god i kunstnerisk forstand gjennom å øve og la seg
instruere av sine forbilder. Slik kan også et men-
neske lære å bli god i moralsk forstand gjennom å
omgås gode mennesker som lever gode liv, mente
antikkens store pedagog, Aristoteles. Godhet kan
læres, og en må øve og trene for å bli moralsk god.

Den store forskjellen mellom de som mener at
forbrytelser skal møtes med effektiv gjengjeldelse,
og de som mener at forbrytelser skal møtes med
oppgjørformer og konfliktløsning, handler om
menneskesyn og om håp. Hvis du oppriktig tror
at ingen ending er mulig og at en person eller en
gruppe er håpløs, gir det mening å svare med gjen-
gjeldelse og inkapasitering. Hvis du derimot tror at
endring er mulig og at det er håp for selv de mest
fastlåste konflikter og skrekkinngydende gjernings-
personer, gir det mening å lete etter oppgjørfor-
mer der vekst og godhetslæring blir mulig.

Håpets etikk

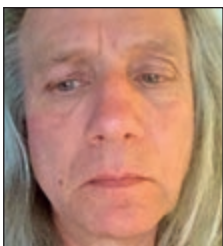
God kriminalomsorg er ikke mulig uten at denne
håpsdimensjonen er til stede. Kriminalomsorg kan
imidtildri være et viktig forsoningsprosjekt hvis
det gjennomføres med respekt for partene og tro
på forandringens mulighet. Min ungdoms helt fra
teologien, Jürgen Moltmann, håpets teolog, kom
for få år siden med en ny bok i en alder av 87 år:
*Håpets etikk*⁷¹, heter den og beskriver håpets betyd-
ning både på mikronivå og makronivå. Forkynner
en at alt går rett til helvete i økoetikken eller i kri-
minologien, øker mulighetene for at fremtiden blir
dyster. Beholder en håpet om at endring er mulig,
gir dette håpet energi til å fortsette kampen for et
mer humant samfunn.

I dette perspektivet ser jeg rettsinstitusjonene og
kriminalomsorgen. Det er viktig at de befolkes av
mennesker som ikke har gitt opp håpet, og som ser
sitt arbeid som i forsoningens og humaniseringens
tjeneste.

70 Nils Christie: *Fangevoktere i konsentrasjonsleire* 1972 Oslo

71 Jürgen Moltmann: *Ethics of Hope* 2012 Minneapolis

Når angsten tar fanger

Av Stein Lillevolden
Sosialarbeider i København, aktivist og skribent

For 35 år siden var jeg så heldig å møte Yngve Hammerlin på Blindern. Et lykketreff for meg, selv om jeg neppe så det slik den gang. I møtet med Yngve fulgte det nemlig med noen besværlige utfordringer og sammenstøt mellom mine til tider ureflekterte påstander om dette og hint, og Yngves langt mer solid funderte faglighet og suverene teoretiske oversikt. Der ved inngangen til Reagan-verdensorden med den tiltagende kaldkrig og atomopprustning internasjonalt, eskalerte også kaldkrigen mot samfunnets sårbare og utstøtte, gjennom en omfattende rasering av velferdsstaten. Yngve og jeg hadde uavhengig av hverandre meldt oss på et hovedfagskurs i konfliktologi. Men der, midt i jappetidens blomstring, var vi av tidstypiske årsaker de eneste sosiologistudentene som tok denne uhippe fagdelen. I dagens store utdannelsesfabrikker ville helt sikkert et firemåneders semesterkurs med bare to studenter bli avlyst på grunn av manglende kostnadseffektivitet. For meg ble dette semesteret en grensesprengende og fruktbar læringsperiode, selv om jeg skulle kjempe hardt i forsøket på å holde tritt med Yngve, samtidig som jeg bodde i og ble kastet ut av tre okkuperte hus i løpet av semesteret, arbeide fulltid på Blitz og ellers forsøkte å drive politisk aktivisme på gateplan.

Det er ikke mye revolusjonsromantikk i å sitte i et barrikadert hus uten strøm og vann, og stove seg gjennom *Grundribe* i et desperat forsøk på å matche Yngve, samtidig som man venter på politistorming. For Yngve har alltid vært en fagmann som kan sin

filosofi på fingerspissene; Den historiske materialisme, Hegel, Marx, men også Foucault, virksomhetsteori og hele resten av filosofiensemblet, og Yngve er misunnelsesverdig like sterk innenfor den empiriske kriminologen, straffens historie og fremtredelsesformer. Men helt grunnleggende i alt han har skrevet og forsket på, ligger innsikten i og medfølelsen med de som både svartmales og males i stykker av et urettferdig samfunnsmaskineri og et fremmedgjørende straffesystem. Med fare for å fremstå pinlig psykologiserende og melodramatisk, er jeg ikke i tvil at Yngve drives av et rettferdighetsprinsipp med direkte kobling til hans egne erfaringer fra fysisk og psykisk vold og undertrykkelse.

Gratispassasjer i Yngves viten

Jeg fikk for en periode bli gratispassasjer i Yngves enorme viten, men i slutten av semesteret havnet jeg nok en gang bak murene og kontakten til Yngve ble dessverre brutt i noen år. Jeg ble aldri sosiolog, men mer en halvstudert røver i fengselsfag, mens Yngve ble forsker i Justisdepartementet og deretter i KRUS. Med mine dårlige erfaringer med fengselsvesenet føltes det ikke lenger naturlig å ha kontakt med en jeg, svært så fordomsfullt og totalt feilaktig nå oppfattet som en av systemets menn. På min noe utrygge avstand kunne jeg likevel følge hvordan han utviklet seg og vokste som fengselsforsker og selvmordsforsker i disse årene, og langt om lenge fikk vi atter kontakt. Typisk nok etter initiativ fra

Yngve! Jeg hadde håndskrevet en aviskronikk under noen hårreisende sanitære forhold i den primitive, lukkede delen av Hamar kretsfengsel og hadde nok i samme slengen vært helt urimelig kritisk til noe Yngve hadde sagt i et intervju. Det sier litt om Yngves storhet at han tar kontakt da jeg langt om lenge er løslatt. Ikke for å rettferdiggjøre seg selv, men for å diskutere noe han var i ferd med å skrive om fengsel, og derfor gjerne ville lytte til mine erfaringer. Den gang og mange ganger etter dette har han evnet å sette de forholdsvis banale ting jeg kunne si om fengsel inn i en større sammenheng, slik at det, ganske overraskende for avsenderen, fremstod som noen kloke refleksjoner. Men det er Yngve som er den kloke og har lært meg å sette mange av mine særdeles ufrivillig påtvungne erfaringer og observasjoner inn i større sammenheng.

Strået som knekker ryggen

Yngves største fortjeneste ved siden av hans nitide forskning rundt fengselsvesenets moderne historie, er hans kartlegging av de tause fanger, de som ikke ropte opp over uretten, men bare forsvinner. Selvmord i fengsel! Kan noe bli mer ensomt enn selvmord i isolasjon?

Yngve Hammerlins tapsliste for fanger er ikke bare en lang oppramsing av verkende og medvirkende årsaker til økt risiko for selvmord og selvskading, men i en solide tradisjon fra Jens Bjørneboes Den onde hyrde og Fjodor Dostojevskijs Opptegnelser fra det døde hus, er tapslisten uttrykk for hvordan samfunnet behandler sine fanger. Yngves tapsliste er historien om strået som brenner kamelens rygg. I et samfunn og fengselsvesen hvor man mener at krig mot narkotika og dennes stadig nye restriksjoner og inngrep er veien frem til rehabilitering av lovbrøttere og utstøtte. Hver ekstra belastning som pålegges samfunnets uartige ses isolert og fremstår kanskje lett som strå, men ingen andre enn fangene erfarer den samlede vekt. Klarer du isolasjon og avsnitt, så klarer du sikkert også neste omdreining på tomteskruen. De inngripende urinprøver presser deg selv når du ikke har noe å frykte, men avmakten topper seg når du både før og etter besøk må du

kle deg naken foran to fangevoktere mens gummi-hanskehender gjennomgår tøyet ditt. Stemningen fra besøket og varmen fra avskjedsklemmen blir effektivt tørket av deg sammen med smilet, og du føler deg som verdens ensomste menneske tilbake på cella. Til slutt velger du vekk besøk for å beskytte siste rest av integritet og blir enda mer isolert i din egen maktesløshet. Fengsel er i dag summen av overlast fra uendelige kontrolltiltak som hver for seg fremstår som små, men som i sum trenger vekk all menneskelighet. Yngves tapsliste gir, om ikke fasiten til denne summen, så hvert fall en tilnærming til å forstå det samlede trykk mot den enkelte fange, og det ekstra lille strå som til slutt knekker ryggen.

Uvisshetens dødsdans

Varetektsfengsling er det mest manifeste uttrykk for samfunnsrett vi kan finne, der en mistenkt isoleres for å lette politiets etterforskning. Det er sjelden maktbruk fremstår så klart i den vestlige verden – bokstavelig talt støpt i betong. Hvor selvmord i varetekt blir presset frem av den totale avmakten. Uvissheten er det som gjør varetektsituasjonen så uutholdelig, og dette spekulerer politiet bevisst i. En nå avdød medfange fortalte en gang hvordan knuten på stump rep som fortsatt hang i taket etter at den forrige fangen ble kuttet ned, ble hans fokuspunkt og «fjernsyn», som til fulle dokumenterte menneskesynet i norsk justispolitikk. En annen medfange og cellenabo av meg på Ullersmo forsøkte også å henge seg, men ble oppdaget i tide. Ved å lytte ved gitteret kunne jeg overheøre samtalen mellom fangevoktere som ryddet opp på cellen hans, og ble rystet over hvordan de mistenkeliggjorde noe så absolutt som et selvmordsforsøk. De snakket om at måten knuten på repet var knyttet, nok viste at han ikke mente alvor, og at dette bare var et forsøk på å bli forflyttet til en mindre restriktiv anstalt. De mente også å ha hørt at han hadde stukket seg selv med kniv i et annet fengsel bare for å bli forflyttet til et mildere regime, og at det derfor burde være en lærepenging at han nå var kommet på Ullersmo i stedet. Fordommer får urovekkende plass i totale institusjoner, når det ikke er tid til å se menneskene bak celledørene, men i stedet beskylder fanger

for strategisk bruk av selvmordstrusler for å få oppmerksomhet og bedre soningsforhold.

Jeg har truffet mange overleverer i fengsel, men dessverre sett andre dø, men skal begrense min egen beskrivelse og heller overlate til en varetektsfengslets egne ord fra da han var isolert: «Det finnes ikke sterke nok verb til å beskrive den totale hjelpeløshet og håpløshet et menneske i en slik situasjon befinner seg i. De første ukene satt jeg på «fullt forbud», det vil si brev-, besøks- og medieforbud: Ingen TV, ingen aviser, ingen radio, ingen besøk, ingen telefon og ingen brev. Én time luft om dagen, alene i en bunge på ca. 8 ganger 4 meter med mur omkring. De resterende 23 timer tilbrakte jeg på cellen. Etter en total psykisk kollaps som holdt på ende med at jeg hengte meg på cellen, ble jeg innlagt på Blakstad psykiatriske sykehus, der jeg fikk noen dager til å komme til hektene igjen. Men da overlegen på Blakstad konkluderte med at jeg ikke var psykotisk, ble jeg tilbakeført til fengselet. Førsteprioritet for politiet er å sikre spor, bevis og indisier. Jeg skjønner at det er viktig at den siktede forklarer seg så tett innpå hendelsen som mulig, men at dette går så til de grader utover den siktedes behov for krisehjelp er vanskelig å forstå.»

Tysterfellen

Det mest livstruende krysspreset oppstår når politiet driver så hard utpressing i etterforskningen av et allerede knust menneske, at vedkommende kolliderer og trekker andre mennesker med i fallet. Det er ikke lett å komme tilbake i isolasjon med vissheten om at du har satt andre mennesker i samme håpløshet. Andre sitter i saker der vi alle blir dratt med i heksejakten, og jeg har selv opplevd fengselsansatte som «helt tilfeldig» kommer til å rope hvem som er dømt for pedofili, voldtekt og andre overgrep fanger forakter. Det er mange måter å knuse de mennesker ingen liker, uten selv å pådra seg skitne hender.

Politiets makt over den varetektsfengslede er også total. Dommeren i forhørsretten kan ilegge «kun» kontroll av brev og besøk så mye de vil, for i praksis betyr dette fullt brev- og besøksforbud hvis ikke

arrestanten samarbeider. I isolasjonsvaretekt under oppviglersaken mot meg, opplevde jeg at jeg kun fikk inn trusselbrev utenfra, fordi disse brevene vurderte politiet som saken uvedkommende, mens brev fra venner, familie og samboer systematisk ble tilbakeholdt fordi de kunne inneholde meldinger med betydning for saken. Dødstruslene ble overbrakt meg mens jeg satt 23 timer i døgnet isolert på celle, kun avbrutt av én times ene-lufting i et bur på taket av Bayern. Særlig en fangevokter var nøye med å opplyse meg om at det var mange andre fanger som gjerne ville «ta meg», noe som viste seg å være en helt uriktig opplysning da jeg senere kom ut i fellesskapet. For folk i større klemme enn jeg har vært i, er slik behandling direkte livstruende. Over måneder i isolasjon er dette en mental tortur som bryter ned de fleste. Hvordan kan du forklare hva som virkelig har skjedd når du er isolert med din angst for hva fremtiden vil bringe. Livet utenfor blir uvirkelig og uforståelig, og ved neste fengslingsmøte fremstår du som kald og upåvirket, fordi fengselet ikke har plass til følelser. Du må koble ut ditt vanlige følelsesregister for å klare isolasjonen, men på et eller annet tidspunkt vender følelseløsheten innover og bryter ned barrierene mot selvmord.

Den politisk onde hyrde

Yngves insistering på at selvmordsforskningen er viktig har alltid vært en utfordring for den norske kriminalpolitikken trosartikler og dogmer om omsorg, rehabilitering og humanisme. Her i over et halvt århundre etter Bjørneboes «Den onde hyrde» og skuespillet «Til lykke med dagen» er vi blitt så fattige og følelsesmessig avstumpede i dagens diskusjon rundt fengsel og kriminalpolitikk, at vi ikke ser hva som skjer med altfor mange fanger. Da jeg for noen år siden skrev en kronikk om selvmord i fengsel, ble jeg som vanlig møtt med trusler i sosiale medier, men også beskyldninger om å ha oppdiktet de tallene for selvmord jeg hadde hentet fra fengselsvesenets egen statistikk. Historiene om dagens Tonnie og Rødtopps vei ut og deretter tilbake i fengsel kjenner alle til kjedsomhet, men ingen vil vite av bipersonen Alfred, fange 613. Alfred som er erklært soningsdyktig likevel holdes på grunn av

samfunnets og mediens moralske panikk, som til slutt begår selvmord i angstens fangenskap. Vi vet at selve arketyperen for straffens menneskeforakt; «Lemmen» i kjelleren, hvor de besværligste fangene ble lenket fast er vekk, delvis etter Bjørneboes fortjeneste. Men i dagens straffemessige istid tror vi at alt er i orden i straffesystemet fordi det ikke finnes fyrtårn som Bjørneboe, og resten er en sak for den deilige taushetsplikten, som det heter i fengselsdirektørens sang «Respekt for loven» i teaterstykket «Til lykke med dagen»: «Den som Gud har gitt en fange / Gir Han også taushetsplikt». Det er Yngve til ære at han ufortrødent har arbeidet mot og dokumentert selvmord i fengsel i en periode hvor det er politisk opportunt å si at fangene får som fortjent.

Den statistiske død

Økningen i antall selvmord i fengslene siden Tonnie og Rødtopps tid er faktisk omtrent en dobling. En så enkel opptelling av det norske fengselsvesenets *Corpus delicti* avslører at det dør langt flere fanger på cellen nå enn i Lemmens mørkeste tidsalder, men det er upassende å regne på denne måten i den humanistiske kriminalomsorgs tidsalder. Likene på bordet, det vil si selve bevisfremleggelsen er kjernepunktet i all domstolsbehandling, men når man kommer til likene i lasten i straffeavsoningen er ikke dette en samfunnsbekymring. Men Lemmens bortskaffelse var likevel ikke det symbolske brudd med fortidens straffemetoder. Selvfølgelig kan antall selvmord i fengsel med enkelthet bortregnes rent statistisk med at det nå er så mange flere fanger og derfor en minimal økning i antall selvmord i fengsel, men hver enkelt død er en hel verdens bortgang, der det brutte livsløp aldri må bli bare statistikk. Yngves fengselsforskning og selvmordsforskning representerer derfor noen av de altfor små sprekke i fengselsmuren som kan kaste lys over straffen som problem. Det er Yngves fortjeneste at selvmord i fengsel får oppmerksomhet i det hele tatt, men det er dessverre langt igjen til at Yngves forskning får den fortjente, livsnødvendige oppmerksomhet den skal ha i fengselsystemet. Samfunnets angst og menneskeforakt krever lengre

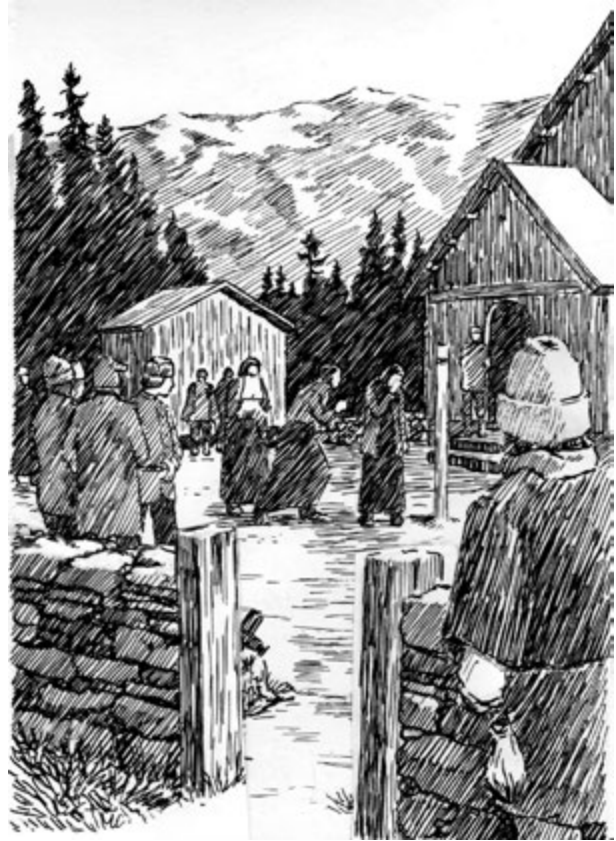
straffer og stadig hardere soning. Fengsel blir stadig oftere det eneste svaret på samfunnets angst, mens den angsten som gjennomtrenger og tar fangen som gissel er det ingen forståelse for.

Dr.philos. Yngve Hammerlins doktoravhandling fra 2008 er et sentralt verk i norsk kriminologi og fengselshistorie, men har dessverre ikke fått den oppmerksomheten dette store enmanns forskningsprosjekt fortjener. I en fragmentert tid er det en lise å lese en forfatter og forsker som tør å utfordre de populistiske rammene den politiske ledelse i Norge påfører fengselsvesenet, men jeg gleder meg likevel til pensjonisten og «løsgjengeren» Yngve blir helt løslatt og befridd for dilemmaer ved å forske på egne sjefer og rammebetingelser. Jeg er så fortrøstningsfull og sikker på Yngve at jeg tror vi har det beste av hans forskning til gode, og det sier ikke så litt når man ser på hans faglige produksjon til nå.

Yngves glass

Det har utviklet seg en helt liten seremoni rundt hver gang Yngve besøker oss her i København. Først skal jeg i butikken og kjøpe rødvin, noe som i seg selv er litt av en utfordring for en avholdsmann. Selv om jeg har kjent Yngve i mange år, har jeg fortsatt ikke klart å lære meg hva slags rødvin han foretrekker, bare at han er glad for det røde. Deretter skal det som her i huset benevnes som Yngves glass finnes frem, for vår ringe husholdning eier kun dette vinglasset. Det brukes ikke av oss og heller ikke av andre, og skal derfor støves av for disse altfor sjeldne gangene han kommer forbi Nørrebro. Antagelig har jeg mishandlet Yngves vin-smaksløk gjennom mange år, men som den høflige mann han er, har han godtatt det han får. Og heldigvis blir vår snakk om kriminalpolitikk ofte så intens at han helt glemmer å smake på vinen, så jeg har med tiden bygget opp et rikelig lager med rødvin-seddik i mitt kjøkken. Selv om Yngve nå blir løslatt fra arbeidsplassen, er jeg sikker på at han fremover vil bruke sin store viten til å kaste mer lys over de svakeste og glemte fangene i dette monstrum som kalles omsorg. Et besøk av Yngve er på alle måter en kontrast til straffesystemet. Hvis ikke KRUS eller

Dersom vi ikke skal gå glipp av Yngves livreddende viten, må det straks opprettes en «emeritus-stilling» til ham på KRUS. Inntil da hever jeg med dette Yngves glass for jubилanten.

Illustrasjon: Y. Hammerlin. Til Nattens brød, An-Magritt, av Johan Falkberget

Engagement, livsnydelse og frihedstrang

Av Charlotte Mathiassen
Universitetslektor, København Universitet

Kære Yngve

I dette skrift skal vi hylde dig og markere, at du runder 70 år. Imens jeg har overvejet, hvordan jeg skulle skrive dette indlæg, der er formet som en tale, er det blevet mig mere og mere klart, at tiden opleves ganske forskelligt alt efter hvor jeg vælger at gøre ophold i den historie, jeg kan fortælle om dig og om vores bekendtskab; om vores venskab.

Hurtigt flyver tankerne tilbage til en af de første konferencer i regi af Dansk Virksomhedsteori, som jeg deltog i. Vi er begge rundet af virksomhedsteori, men der er ingen tvivl om, at du har stået stærkt for din sociologiske udgave af denne tilgang – godt inspireret af Regi Enerstvedt. Og du har tordnet mod psykologiseringer og tanke-slaphed, når lejlighed har budt sig.

I 1998 havde jeg deltaget i ISCAR i Århus. Og umiddelbart derefter skulle jeg deltage i vores danske afdeling på Røsnæs, hvor også du og Egil Larsen deltog. Det var oplysende at møde jer. Du tog scenen ret tydeligt og sådan har det været lige siden. I fortalte om interessante projekter i Norsk Kriminalomsorg på en forfriskende måde, som det var inspirerende for mig at lytte på. Jeg var netop i gang med at overveje et jobskifte til at fungere som psykolog i det lukkede fængsel Anstalten ved Her-

stedvester. Men netop som psykolog – slet ikke som kriminolog eller sociolog. At møde en så engageret fængselsforsker lige ved indgangen til en ny periode i mit faglige virke, ja det var motiverende og opløftende. Det er sådan jeg husker vore første møde og det er sådan, jeg har mødt dig, i mange af de faglige sammenhænge vi har delt og som vi mødtes i.

Det gik snart op for mig, at du er et generøst menneske og at du gerne deler din viden. Det gik også snart op for mig, at jeg skulle argumentere ret insisterende, hvis jeg skulle overbevise dig om, at der kunne være noget positivt og ikke undertrykkende i at 'behandle' i et fængsel. Nu er pointen egentlig ikke, at skulle overbevise nogen – heller ikke dig – om, at jeg har ret og den anden tager fejl. Men det var inspirerende og afklarende for mig, at skulle vedblive med at argumentere for det jeg så som rimeligt at gøre med og for fanger i et fængsel.

Efter nogle år som kollegaer på afstand fik jeg mulighed for at forske lidt i regi af KRUS. Det var en givende og lærerig periode. Her mødte jeg dig på hjemmebane og det blev ganske klart, at du ikke er sådan lige at styre, da jeg fik det privilegium at skulle (forsøge) at lede to projekter, som KSF dengang havde bedt os forestå. Du havde også her stærke meninger. Du havde stor erfaring og du havde

historisk og aktuelt kendskab til og viden om Norsk Kriminalforsorg, som jeg nød godt af. Blot var det sådan, at du jo havde ganske mange engagementer og det var ikke altid så helt enkelt at få en aftale i hus med dig. Men, men,- det lykkedes selvfølgelig, når det skulle og det var en oplevelse.

Jeg husker eksempelvis vores besøg i Oslo fængsel. Vi havde drøftet ret intenst, hvordan dette skulle gribes an og jeg kom med på rundvisning i fængslet, hvor vi blev taget godt imod. Du insisterede på, at vi i vores samtaler med fangerne om livet i fængslet og deres relation til betjentene, skrev noter i en blå notesbog med de sorte stiftblyanter. Jeg var vant til at optage samtaler på bånd, men *nej*, det skulle vi ikke. Vi noterede. Og ja, så gjorde jeg det jo blot på min måde, når jeg var alene afsted. Du åbnede døre og skabte kontakter for mig på vores besøg i fængslerne dengang. Det var så sjovt at se, hvordan alle sagde 'hej' og 'goddag', når vi kom rundt. Det var som at være med en 'institution' rundt i institutionerne. Stor var din harme, da vi i Ringerike Fængsel ikke kunne få lov at bevæge os rundt så frit, som du var vant til. Og der var ingen i tvivl om, at du var fortørnet over denne ekstra sikkerhed, der medførte en yderligere begrænsning på vores færder rundt i fængslet.

Og netop harme og indignation har præget mange af de drøftelser og dialoger vi har haft gennem tiden: Om samfundsforhold generelt, om politik, hvor du har lært mig en del om venstresiden i Norge og helt gennemgående, når vi har drøftet forhold for fanger i vore fængsler. Temaer som samfundets lidelsesproduktion og retten til eksistentiel frihed; selvmord og vold – alle disse temaer har fyldt mange, mange diskussioner

Noget af historien om din barndom fik jeg det privilegium at læse mig ind på, imens du skrev bogen om vold. Det var og er ikke nogen enkel historie og det var ikke enkle samtaler, vi havde om dette tema. Det lå og det ligger dig meget på sinde ikke at være determineret af fortiden. På samme tid viser du i dine skrivelser, at selv om dit liv på nogle måder er ekstraordinært, så er det også et liv, der, nøjagtig

som andre menneskers liv, gør indtryk, præger og former.

Du reagerer med og mod de voldsomme og negative oplevelser – i både dit eget og dit professionelle liv-, men du søger samtidig altid de steder, hvor viljen, det mulige, det positive -, det menneskelige findes. Et standpunkt jeg deler med dig, men som jeg ind imellem har udfordret, når jeg har lyttet på de fortællinger du har delagtiggjort mig i; såvel fra det personlige som det professionelle liv. Vi har haft mange livlige og livfulde diskussioner, hvor jeg har insisteret på, at vi alle kan have blinde vinkler og steder hos os selv vi ikke ønsker at se hen. Diskussioner, hvor du har argumenteret insisterende for at adskille vurderingen af mennesket og handlingerne, i det vi møder og det vi ser. Man kunne sige, at vi har krydset klinger i drøftelserne af, hvordan mennesker kunne beholde en værdig rettethed både mod andre og mod sig selv; også når det var tunge temaer, vi drøftede og hvor den moralske fordømmelse lå lige for.

Da jeg arbejdede på KRUS, var jeg stadig 'ung'. Der var meget jeg ikke vidste, der var mange stier jeg ikke havde trådt. Du bidrog på flere måder til, at jeg blev mere afklaret med, hvor min professionelle tyngde skulle være. Jeg så dig ikke vældig meget i den tid, men når vi havde møder med Thomas, eller når vi var på fængselsbesøg, så var der tænding på.

Du kunne begejstre og så kunne du gøre mig 'stik tosset', når du ikke overholdt deadlines eller når du for '20'ende gang' fortalte os 'unge', at der skulle være tid til at skrive og at vi ikke skulle underlægge os et tidstyranni, der ikke havde respekt for den frie tanke og den tid det tager at producere. Det var forfriskende at møde en forsker, der stadig bar arven videre fra en nu svunden tid. Men det var også nødvendigt at finde mine egne ben.

Både i vores forskning og venskab har du udfordret, provokeret og belært mig og jeg har lært meget om livets mangfoldighed og om nødvendigheden af at vælge til, vælge fra og så stå fast.

Alle der kender dig ved, at du udover dit faglige, dit samfundsmæssige og dit politiske engagement er optaget af at nyde livet, af skønhed, af kunst, af vin, af kvinder, af musik, af litteratur, af fodbold og helt altoverskyggende, er du meget optaget din families ve og vel. Jeg ønsker dig meget mere af det hele og jeg ser frem til at læse flere inspirerende tekster fra din hånd i fremtiden.

Illustrasjon: Y. Hammerlin. Til Nattens brød, An-Magritt, av Johan Falkberget

Om å stå imot presset til taushet

Av Thomas Mathiesen

Dr. philos, professor emeritus i rettsosnologi, Universitetet i Oslo

Yngve Hammerlin er en av det modigste menn jeg kjenner. Han står for det å tale der andre folk forblir i taushet. Ikke minst er dette et kjennetegn og en egenskap ved hans doktoravhandling, som han leverte for noen år siden. Den skapte brudulje. Også ved hans andre arbeider gjør dette seg gjeldende som et grunnleggende kjennetegn.

Det finnes noen andre personer som er av samme støpning som Yngve Hammerlin. Jeg skal nevne noen av dem, som forteller noe av hva slags person vi her har med å gjøre.

For en del år siden sto de såkalte treningsskolene – ungdomsfengslene i staten Massachusetts i USA – i sentrum for kriminologers oppmerksomhet. En del kritikk ble reist mot dem, og i første rekke prøvde direktøren å rette på forholdene. Men det gikk dårlig, og så besluttet han simpelthen å nedlegge treningsskolene i staten. Dette ble gjort meget resolutt, og direktøren inngikk allianser med utenforstående personer for å få det til. Treningsskolenes skjebne i Massachusetts er et kardinaleksempel på hva man kan gjøre innenfor et kriminalpolitisk system hvis man står imot presset til å forbli taus om kriminalomsorgen.

Et annet eksempel er noe av det som skjedde med ungdomsfengslet i Norge. Ungdomsfengslet ble,

mens det enda var arbeidsskole, tidlig utsatt for kritikk, og reformer ble forsøkt. De hjalp lite. Kåre Bødal var den gangen direktør for ungdomsfengslet, og etter noen tid med en viss tvil satte han seg simpelthen ned og skrev to meget sterkt kritiske bøker om ungdomsfengslet. Tilbakefallet var blant annet skyhøyt. At Bødal på denne måten gikk så sterkt ut, var i høy grad med på at ungdomsfengslet til slutt ble nedlagt og er en del av vår kriminalpolitiske historie.

Et tredje eksempel er også fra Norge, men fra nyere tid. For kort tid siden foreslo regjeringen, som også har Fremskrittspartiet i sin midte, en 40 års lengste-straff i Norge. I praksis var lengste-straffen i Norge på dette tidspunkt 21 år. Regjeringen mente imidlertid at det var et behov for en 40 års lengste-straff. Protestene mot forslaget kom raskt og var harde, og kom – vel og merke – innenfra det kriminalpolitiske systemet: Riksadvokaten, Høyesterett, en rekke eksperter ved Universitetet i Bergen, forskjellige organisasjoner osv. var sterke motstandere; dette gikk imot vår humanorienterte kriminalpolitiske tradisjon. Forslaget ble da også trukket tilbake. I stedet foreslo man en lengste-straff på 26 år, som riktignok var en stigning men som i alle fall ikke på langt nær så lang en straff som 40 år.

Slike kunne man fortsette. Riktignok finnes det eksempler også på det motsatte og at folk har gitt seg overfor presset til taushet, eller at folk har fått gjennomslag for forslag som ligger langt fra den humanorienterte kriminalpolitikken. Men de eksempler jeg har vist til her viser betydningen av å stå imot presset til taushet nettopp innenfor kriminalomsorgen.

Viktigheten at dette bør ikke undervurderes. Mennesker som taler høyt innenfra om behovet for

radikale endringer er for det første viktige for kriminalpolitikken i et samfunn. For det andre er de meget viktige for selve ytringsfriheten hos oss og internasjonalt. Vi lever i en tid som langt fra er god for den frie ytring.

På dette punkt står Yngve Hammerlin i aller første rekke, og minner oss stadig om vår plikt til å stå imot presset til å forholde oss tause.

Gratulerer med dagen, Yngve!

Selvfremsstillingens generøsitet

Av Morten Nissen
Professor emeritus, Aarhus Universitet

Da nogle af dem gik i gang med – i tankerne – at indrette alternative læringsværksteder, måtte jeg forlade klassen. Bagefter skrev de et kort brev til mig med denne klage: «Det var alt for kort. Du må komme igen». Det kunne jeg ikke, og jeg kunne heller ikke gå til andre klasser og/eller diskutere med lærerne. Derfor er projektet stadig ved sin begyndelse. Nogen må føre det videre. [1], 160

Yngve Hammerlin er ikke bare en mand af sin tid og sin verden, men også for den – og i spidsen for den. Det kan man let se på den universelle belæsthed i filosofi og samfundsvidenskab, som hans mange tekster og hans hjem fyldt til bristepunktet med bogreoler vidner om. Eller på, hvordan man som dansker skal kridte skoene gevaldigt for at følge så godt med i den danske kulturelle og politiske debat som han. At tage fra København til det lille hus ved Skedsmokorset er at rejse ud i verden.

Mit bidrag til fortællingen om Yngves verden skal handle om selvfremsstilling. Også hvad det angår er han i frontlinjen og gør en vigtig forskel, som har almene perspektiver. Dem prøver jeg at lære af med dette essay – bl.a. ved at inddrage Frigga Haugs overvejelser, som indledningscitater ovenfor giver en lille smagsprøve på.

Selvfremsstilling er en kulturel megatrend. Det er der masser af eksempler på. Vi så fornylig, hvordan amerikanske præsidentkandidater præsenterer deres sundhedstilstand og deres forhold til det modsatte

køn, mere end den politik, de vil føre. Vi har hyldet Karl-Ove Knausgårds kamp for at blive forfatter og Marina Abramovitch' tilstedeværelse som kunstner. Og vi ser David Bowie ligge på dødslejet og synge om, at han er i himlen – hvis nutidige udgave et det cyberspace, som vi streamer videoen fra.

Ifølge kunstteoretikeren Boris Groys [2] bliver vi faktisk alle engageret i en selvets æstetiske anerkendelseskamp, som føres med nye tekniske midler og danner nye slags fællesskaber og magtforhold. Det, der for Groys udmærker kunstneren frem for politikerne, er at hun fremstiller og opnår anerkendelse for sin skrøbelighed, sin svaghed, sin irrationalitet – i sidste instans sin dødelighed – og derigennem skaber nye former for socialitet og etik. Her drejer det sig ikke kun om symbolske identitetsbegravelser, som vi kender fra musikerne Prince eller performance kunstneren Das Beckwerk; disse viser snarere deres vitalitet ved at overleve et offentligt image, som derved afsløres som falsk og ydre. Knausgård og Abramovitch viser derimod ærlighed og autenticitet ved at bruge deres offentlige selv billede som kunstnerisk udtryk. Bowie får hårene til at rejse sig på os ved at han, også denne sidste gang, gør os usikre på grænsen mellem persona og virkelig eksistens.

Og vi kan let pege på endnu mere hudløse selv biler i kunsten. Det mest anerkendte enkeltværk i graphic novel genren er nok Maus, Art Spiegelmans metarefleksion af Holocausts aktualitet gennem sin

fars survivor's tale; Holocaust er særdeles virkeligt for os alle – men hovedpersonen i Maus er reelt Spiegelman selv og de dybe sår i ham, som hans forældres traumer stadig holdt åbne i 80'ernes New York. Jeg kunne også henvise til Van Goghs selvportræt med sit manglende øre, Hamsun's udstilling i Sult af den megalomane arrogance, han senere blev offer (og gerningsmand) for, eller afhængigheds-beretningerne hos Tove Ditlevsen eller Charles Bukowski.

Boris Groys har fat i, at kunstnere ikke bare kan udstille kulturens alt for snævre identitetsformater, men også nyfremstille dem på et dybere plan, ikke mindst ved at afsøge tilværelsens afgrunde.

Man kan dog her spørge, med Zizek [3], om ikke også netop styrken og faren ved Donald Trumps persona er dens brug af 'menneskelig' svaghed som magtens maske, ligesom hos George W. og Reagan før ham. I hvert fald er det langt fra kun dem, der er kendt som kunstnere, som offentligt fremstiller egen sygdom, svaghed eller moralske brister; og det gøres langt fra altid selvudslettende. Visse reality-stjerner lever af at spille sig selv som dumme eller kyniske. Vi genfinder aktuelt i 12-trins-fællesskaberne den gamle kristne skik at fremvise (og måske fastholde) sin fromhed ved at kalde sig en synder. Og en af de mærkeligste udgaver af selvfremsstilling ses i dokumentarfilmen *The Act of Killing*, hvor indonesiske masse-mordere genopfører deres forbrydelser for rullende kamera, for det meste uden antydning af anger.

Der er i det hele taget tale om en modsigelsesfyldt og mangesidet problematik, som findes i mange udgaver. Om den enkelte udgave er hyklerisk eller katharsisk, kvælende eller frigørende, lærerig eller fordummende, kan ikke afgøres abstrakt, og i mange tilfælde er det alle de ting på én gang. Det er vigtigt at fremhæve, fordi tendensen ellers let overentydiggøres. Psykologi-kritiske analyser af fx Nikolas Rose [4] eller Ole Jacob Madsen [5] skildrer – trods intentioner om en kompleks og heterogen historisk-skrivning – en fremvoksende terapeutisk kultur, hvis koordinater er kendte og gør sig bredt gældende: Individualisme, patologisering, psykologisk

essentialisme og nyliberalisme. Det er altid disse diskursive former, forstår man, der taler gennem munden på folk, som fremstiller sig selv offentligt med deres personlige smerte, svaghed og kamp.

Her er det, at Yngve tilbyder et frugtbart korrektiv. Ikke med en afvisning af de psykologikritiske analyser – som i mangt og meget er relevante og lærerige – men ved at vise, at der også er andre former, som rummer andre perspektiver. Som det vil være mange af denne bogs læsere bekendt, udgav han i 2000 bogen *I Fars Vold* under pseudonymet Mogens Møller [6]. Her udforsker han voldens problematik gennem en omfattende analyse af sin egen opvækst og familie, som var dybt præget af hans fars mangeårige voldsherredømme. Efter farens død aflagde Yngve pseudonymet, som han havde brugt for at respektere og beskytte det nye liv, som faren forsøgte at etablere, efter at det endelig var lykkedes for Yngve og hans mor og søskende at slippe ud af hans fængsel. Bogen kan ikke – lige så lidt som de senere tekster hvor Yngve i eget navn fremstiller sin families historie – placeres i nogen af den terapeutiske kulturs skabeloner.

Den første og enkleste grund er, at selvfremsstillingen her er forskning. Uanset om eller hvordan den også var et vigtigt udviklingsskridt for Yngve selv, så var den underlagt videnskabens kvalitetskriterier og forskningslitteraturens genrekrav. Den almen-gørelse og objektivitet, som følger heraf, rummer netop helt andre mulige implikationer end dem, der knæsettes fx med selvhjælpsfortællinger populariseret gennem Oprah Winfreys socio-tekno-kulturelle maskineri [7]. Derfor er det afgørende at fastholde dens primat: at det er de kollektive kulturformer – her forskningens – som den individuelle selvfremsstilling må forstås igennem. Det var formentlig af samme grund, forfatteren Siri Hustvedt kategorisk afviste, at hendes selvbiografiske *The Shaking Woman or a History of My Nerves* skulle være egenerapeutisk, som psykoanalytikerens Judy Gammelgård foreslog ved et debatarrangement om bogen i Helsingør. Da det først var fastslået, at der her var tale om et klassisk litterært essay – Hustvedt fik faktisk hele salen til at bue ad Gammelgård – kunne hun imidlertid glædeligt acceptere, at Allan

Holmgren påpegede hvordan processen lignede 'eksternalisering' og 'genforfatning' i narrativ terapi [8]. Hvis selvbiografisk litteratur virker selvterapeutisk, er det altså netop ved ikke at være terapi, men litteratur. Og mere generelt: Før vi evt. når frem til en personlig gevinst ved selvfremsstillingen, må vi forstå de praktiske og kollektive, sociokulturelle processer, den indgår i, og de standarder, som den her er underlagt – og bidrager til at udvikle.

En anden og tæt forbundet grund til, at Yngves selvfremsstilling viser andre perspektiver end den terapeutiske kultur, er netop også, at denne forskning udvikles som forskning gennem sin brug af subjekt-perspektivet. Hermed forfægter jeg ikke en naiv fænomenologisk forestilling om, at et 'første-person-perspektiv' pr. definition er rigtigere eller mere autentisk som forskningsmetode. Enhver autenticitet er selv fremsstillet og diskutabel, ikke mindst i forskningen. Og det er faktisk også derfor, vi kan lære af Yngves selvfremsstilling.

I en række tidligere tekster forfulgte Yngve et overordnet mål om at overvinde modstillingen mellem individ og samfund, subjekt og struktur, i forståelsen af sociale forhold som selvmord, kriminalitet, behandling og straf. Her viser han den teoretiske dybde og bredde, som det projekt faktisk kræver; men det er ofte som om de beskrevne teorier, trods deres velbegrundede relevans, står leksikalsk refereret, som abstrakte muligheder. Først med I Fars Vold kommer de rigtigt til live. Det tror jeg, de gør, fordi de her forankres i en konkret og personlig fortælling, med en rigdom af stadig nye facetter, som forfatteren står inde for med sin forskerposition og sit liv på én gang. Gennem de troværdige konkrete sammenhænge hjælpes vi til at forstå det fortvivlende traumatiske ved forhold, der ellers ville fremstå som sekundære, og måske som postulater – fx tesen om herredømmets 'totalitære' karakter. Og gennem forfatterpositionen knyttes forbindelsen mellem form og indhold: Modsigelsen mellem den suverænt vidende og analyserende akademiker, og det bange og vrede barn med et virvar af følelser og erindringer, bliver her forenet i én person, men aldrig helt forløst. Dette æstetiske virkemiddel rører og bevæger læseren til igen og igen, ligesom med

et slag, at forstå dybden i voldens mange ansigter, og dens nære og fjerne grobunde – og igen og igen undre sig.

Yngves selvfremsstilling er som nævnt ikke opstået af den blå luft. Den må ses som udtryk for en kulturhistorisk mega-trend, der fremhæver individualiteten på stadig nye måder. Trenden udtrykkes rigtignok oftest i tidens ideologiske former, som 'terapeutisk kultur'. Men vi må søge andre og bredere baggrunde og traditioner, hvis vi skal værdsætte Yngves arbejde og bruge det til at pege fremad – hvis, med Ernst Blochs begreber [10], vi vil finde de tendenser, der har næret de håb, som også ligger latent i dette arbejde.

Vi kan jo trække referencer ind fra hele den moderne kulturhistorie som udtryk for det, Hegel kaldte den 'subjektive ånd'; men for mig er det nærliggende at fremhæve forskningstraditionen 'den kritiske psykologi'. I Skandinavien i dag læses den oftest som en slags hverdagslivets praktiske socialfænomenologi, som Ole Dreier udviklede fra Klaus Holzkamps absolutering af subjektperspektivet. Men den udsprang af en bredere kritisk samfundsteoretisk strømning, der afsøgte måder at arbejde med subjektivitet og samfund – og selvfølgelig var Yngve fortrolig med denne større sammenhæng. Læser vi 'den kritiske psykologi' i denne mere omfattende kontekst – som også viser dens slægtskab med andre slags kritisk psykologi (ikke bare den kulturhistoriske tradition, men også poststrukturalisme og kritisk teori) – så rager Frigga Haugs tekster op i landskabet.

Jeg fremhæver her Haug fordi hun analyserede den selvfremsstilling, som hun bedrev, kulturhistorisk (mens Holzkamp og Dreier ironisk nok stort set kun stipulerede et immaterielt og ahistorisk første-person-perspektiv på et materielt og historisk hverdagsliv). Haug er i dag nok mest kendt for sit 'erindringsarbejde' om dannelsen af kvindelig subjektivitet. Metoden udgjorde et bidrag til den feministiske bevægelses arbejde med at forstå det personlige politisk, og som sådan er den taget op af nyere feminister som fx Bronwyn Davis [11], Jo Krøjer [12] og Lilliana Del Busso [13]. Erindrings-

arbejdets afgørende metodegreb er den kollektive ideologikritiske analyse af selvet som fremstillet – som gengivet, udført og disciplineret – i tekst og tale. Det sker dels ved, at common sense begreber og forståelser identificeres og problematiseres i erindringsstekster, som forskerne selv har skrevet; men dels også ved, at denne kritiske proces selv udgør en ny fremstilling og diskussion af subjektivitet, i en kollektiv almengørelse.

Haug var fra starten opmærksom på det, som i den marxistiske tradition blev kaldt formindholdet [14], og det førte ikke kun til anvendelse af litteraturvidenskabelige metoder, men også til, at kunstneriske fremstillinger blev inddraget i alle faser. Jeg tænker her ikke i første omgang på de krimier, som hun også skrev [15]. Men når hun og hendes medforskere studerede fx 'kvindelig angst', læste de ikke kun psykologer som Freud og Osterkamp, men også Doris Lessing og Virginia Woolf. I den teoretiske diskussion af erindring og selv fremstilling henvises ikke kun til Gramsci og Lefebvre, men også Bertolt Brecht og Christa Wolf. Og i den klassiske Frauenformen fra 1980 (den første omfattende fremstilling af erindringsarbejdet) indgik skønlitterære essays som fremstillingsform [16].

Haug's konkrete æstetiske udtryk har været forskellige. Erindringsarbejdet blev publiceret som enten fiktive essays eller i en slags slags første person flertal narrativ, som også bringer læseren i tvivl om den videnskabelige forfatterposition. Subjektet for erindringsarbejdet er fremstillet som et 'vi', et kollektiv, der begiver sig ud på en erkendelsesrejse (i øvrigt i en slående og mærkelig lighed med 12-trins-fællesskabernes grundtekster). I Haug's oprindelige udgave af metoden skrives datamaterialet, erindringsstekerne, i tredje person, fordi det letter den dekonstruktion af dem, som så senere fremstilles i vi-form. Vi (?) kan her spore hendes inspiration fra Brechts Verfremdungseffekt, og omvendt se dens kontinuitet til af-selvfølgegørelse i poststrukturalisme [17] og eksternalisering i narrative terapi [8]. Ved sin æresdoktorforelæsning på Roskilde Universitet i 2016 citerede hun Brechts udsagn om, at man også kan leve i tredje person ([18] 134–6). Hermed menes ikke simpelthen det kantianske kategoriske

imperativ, men snarere refleksionen af selvet som et objekt der hele tiden fremstilles og forandres i kollektive processer (sml. [19], 57–8).

Men grundpointen om selvets praktiske og kulturelle formidlethed kan fremstilles med flere forskellige grammatikker. Haug henviser således ofte til Christa Wolf, som var en central figur i både det østtyske selvopgør og den bredere tyske 'Vergangenheitsbewältigung'. Wolf skrev sine erindringer [20] i anden person, måske for at tydeliggjorde erindringens dialogiske karakter: Hun minder sig selv om sit liv og sine handlinger, så både det erindrede og det nutidige selv træder frem som fortællerstemmens Anden, spændt ud mellem årtier, og måske også sådan, at dette 'sig selv', altså tekstens du, synligt kan, og endda bør, lære af dem i fremtiden.

Haug har også skrevet mere direkte selvbiografiske tekster, bl.a. om sin kræftsygdom [21]; men intetsteds hos Haug træder en personligt traumatisk problematik læseren i møde, sådan som den gør hos Woolf, Lessing, Wolf – og Hammerlin. Heri ligner hun mere Brecht, som også holdt sine personlige traumer på afstand af sine tekster. Kontinuiteten til Yngves selv fremstilling kan derfor synes mindre oplagt. Men jeg insisterer på denne – måske uselvfølge – kontinuitet, for at fremhæve det produktive, det generøse ved selv fremstillingens formindhold.

I Fars Vold slutter med en 'monologisk dialog', som sammenfatter bogens analyser henvendt til faren. Dialogen er monologisk, fordi faren aldrig tog imod Yngves forsøg på at strække hånden frem; men monologen er også dialogisk, fordi du-formen også bliver en måde at fremstille hans mangeårige arbejde med at forstå voldsudøvelse teoretisk og praktisk. Du'et er personligt, men samtidig alment; det er ikke skrevet i et brev, men i en bog til et kriminologisk felt. Jeg foreslår, at vi læser du'et som en fremstilling af den fængselspopulation, som Yngve gennem mange år bidrog til en mere dialogisk praksis med – ikke kun ved at samtale, men som her ved at analysere, forstå og fremstille.

Det bliver måske mest tydeligt, når han eksplicit søger at fremstille sin far som et menneske, der var mere end voldsmand. I en senere formidlende tekst skriver han:

Jeg har mange gange forsøgt at hente nogle gode oplevelser med ham frem fra opvæksten. Jeg har svært ved at finde dem; (...) Men der findes nogle, som er dukket op efter samlivsbruddet. (...) Jeg tænkte: Hvorfor præsenterede du ikke disse sider, i stedet for alle de onde handlinger som du påførte os? (2011; 39)

Yngve fortæller, at han ofte i forelæsninger spørger provokerende, om voldsmanden overhovedet findes, og da mange nikker, svarer han selv benægtende:

«... Voldsmanden findes ikke, men derimod mennesker, som også har begået vold – nogle endda ekstremt mange onde handlinger – så mange og djævelske, at det er ubegribeligt». Mange gange kan det være svært vanskeligt at se andet end voldsmanden og monstret. Alligevel har jeg indset, både gennem egne erfaringer og som fængselsforsker, at et menneske som personlighed er mere end sine grusomme handlinger. Et sådant menneskesyn rummer en mulighed for forandring. Uden det ville håbet om ændring smuldre. (ibid.)

Det er håbet om ændring, der skabes med tekstens «du». Faren fremstilles i teksterne som voldskritikens objekt, der med du'et nærmest tvinges til at træde frem som subjekt, i en dialog. Denne tekstens magtudøvelse bliver måske stærkest dramatiseret i Voldens Ansikter, hvor Yngve beskriver hvordan han ved farens dødsleje bogstaveligt rækker hånden frem og taler om sin glæde ved at have set glimt af ham som menneske; men faren er selv næsten lam og kan kun svare med et uudgrundeligt smil, inden han vender ansigtet bort (2014; 15 ff.).

Når jeg her skriver om 'tekstens magtudøvelse', er det for at markere, at der ikke er tale om tilgivelse i religiøs forstand. Dette er for alvorlige sager til at de kan overlades til Vorherre; og det er for passivt blot at konstatere den andens menneskelighed abstrakt. Tilgivelsens transcendens er derimod her konkreti-

seret som et krav om deltagelse i en almengørende, kollektiv selvforståelse – ligesom vi kender det fra de sydafrikanske sandheds- og forsonings-praksisser.

Far-figurens dunkle, men næsten fuldstændige, afvisning af invitationerne bliver da en stærk fremstilling af den uforløste modsigelse mellem Yngve selv som lidende menneske og som akademisk talsmand for kollektivet og dets krav. Dette uforløste er ikke kun et menneskeligt grundvilkår, en Heideggersk Geworfenheit, men først og fremmest et uafsluttet politisk-etisk projekt. Det er visionen om en kriminalpolitik, som udvikler og ophæver statsmagten i en humanisme, der er stærk nok til at tvinge enhver, selv en voldsmand, en morder, en Breivik, til at blive et (ordentligt) menneske.

Til denne humanisme hører netop ikke kun fængselspersonalets dialoger ansigt til ansigt, men også videnskabelige analyser, der, på en måde, som igen kan sammenlignes med Haugs erindringsarbejde og Brecht's episke teater, skiller handlingen ad i sine dele og samler dem på ny.

Den æstetiske autonomiseringsproces, dette at handlingen brydes op i sine mindste dele, har således symbolsk så vel som epistemologisk betydning: Den viser uden tvivl hvad handlingen 'egentlig' er, men selve den aktivitet at bryde den op og analysere den er i sig selv en glædesfyldt proces, en slags kreativ leg, i hvilken nye handlinger dannes af de gamles brudstykker; i hvilke hele den tingslig $\neg$ gjorte overflade af en periode, som synes at være hinsides historie og hinsides forandring, nu underkastes en første legende af-bygning [un-building], før den når frem til en virkelig social og revolutionær kollektiv rekonstruktion. ([19], 47, min oversættelse)

Jameson artikulerer her Brechts Lehrtheater som en pædagogisk fremstilling af handlingens 'egentlighed', dvs. de uselvfølgerlige formidlinger, hvormed traumatiske begivenheder kan brydes op og forstås – men også samtidig som en legende og skabende proces, en symbolsk fremstilling af nye handlinger – som en slags forløbere, prototyper på mere almene og gennemgribende forandringer.

Og jeg tror, at det er sådan, vi bedst kan lære af Yngves selvfremsstilling. Som en glædesfyldt og kreativ proces, der medskaber et projekt, der endnu er ved sin begyndelse – og som nogen må føre videre, ligesom Haugs alternative læringsværksteder.

Litteratur

Haug, F. and U. Gschwandtner, *Sternschnuppen. Zukunftserwartungen von Schuljugend*. 2006, Hamburg: Argument Verlag.

Groys, B., *In the Flow*. 2016: Verso Books.

Zizek, S., *The Spectre of Ideology*, in *Mapping Ideology*, S. Zizek, Editor. 1994, Verso: London / New York. p. 1–33.

Rose, N., *Inventing Our Selves. Psychology, Power, and Personhood* 1996, Cambridge: Cambridge University Press.

Madsen, O.J., *The therapeutic turn: How psychology altered Western culture*. 2014: Routledge.

Møller, M., *I fars vold*. 2000, Oslo: Kommuneforlaget.

Illouz, E., *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery. An Essay on Popular Culture*. 2003, New York: Columbia University Press.

White, M., *Maps of Narrative Practice*. 2007, New York: W.W.Norton.

Vygotsky, L., *The psychology of art (Scripta Technica, Inc., Trans.)*. Cambridge, MA 8c London: MIT press. (Original work published 1925), 1971.

Bloch, E., *Das Prinzip Hoffnung*. 1967, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Davies, B. and S. Gannon, *Doing collective biography: Investigating the production of subjectivity*. 2006: McGraw-Hill Education (UK).

Krøjer, J. and C. Hutter, *Kollektivet som korrektiv–Fortælleværksteder som kritik af neoliberalt selvarbejde*. *Tidsskrift for arbejdsliv*, 2008. 10(1): p. 72–88.

Del Busso, L., *Embodying Emotions in Heterosexual Relationships: A Participant-Researcher's Reflections on doing memory work with a group of feminist women*. *The Psychology of Women Section Review*, 2007. 9(2): p. 35–40.

Ruben, P., *Dialektik und Arbeit der Philosophie.*: PRV. 1978, Köln: Pahl-Rugenstein Verlag.

Haug, F., *Jedem nach seiner Leistung*. 1995, Hamburg: Argument Verlag.

Haug, F. and U. Blankenburg, *Frauenformen*. Vol. 1. 1980: Argument-Verlag.

Søndergaard, D.M., *Destabiliserende diskursanalyse, in Kjønn og fortolkende metode*. 2000, Gyldendal Akademisk.

Brecht, B., *Me-ti*. 1969: Suhrkamp.

Jameson, F., *Brecht and method*. 1998: Verso.

Wolf, C., *Kindheitsmuster*. 2012: Suhrkamp Verlag.

Haug, F., *Patientin im neoliberalen Krankenhaus*, in *Patient – Bürger – Kunde*, Graumann/Grüber, Editor. 2004: Münster. p. 9–48.

Fra behov og følelser til ideologisk handlingsberedskap

Av Pär Nygren
Professor ved Høgskolen i Innlandet, Lillehammer

I over 30 år har jeg hatt den glede og det privilegium av å være både venn og forskningskollega til Yngve Hammerlin. Yngve har ikke bare et sylskarpt intellekt, men er også et varmt og solidarisk følelsesmenneske. Temaer om følelser, verdier og menneskesyn har vært – og er – viktige i hans forskning og øvrige forfatterskap. Basert på min egen forskning vil jeg derfor dedikere denne spesielle teksten om følelser og ideologisk beredskap til ham.

I min forskning (se f. eks. Nygren 2004;2015) har jeg bl.a. arbeidet med å utvikle en empirisk basert teori om menneskelige handlingskompetanser, deres utvikling og deres dynamiske struktur bestående av fem hovedelementer:

1. Kunnskaper
2. Ferdigheter
3. Relevant kontroll over ytre betingelser
4. Identiteter
5. Handlingsberedskaper

Jeg skal her fokusere på det femte hovedelementet, dvs. på *handlingsberedskap i alminnelighet og de verdimeslige og ideologiske aspektene av denne beredskapen i særdeleshet* (Nygren & Fauske 2004; Nygren & Skårderud 2004). Verdier skapes i *samspeillet mellom den enkelte og omgivelsene*. De har både en subjektiv og en objektiv karakter. De er *subjektive* fordi de er produkter av menneskenes interesser og preferan-

ser i forhold til hva menneskene oppfatter som et gode. De er samtidig *objektive* fordi verdiene er og blir forankret utenfor det enkelte individ i sosiale fellesskap og samfunnets institusjoner. Like lite som verdier og ideologier kan ses som løsrevne fra samfunnsutviklingen, kan de ses som løsrevne fra individets behov og følelser.

En klok mann sa en gang at praksis bestemmer bevisstheten, herunder den ideologiske bevisstheten. Men hvordan skjer dette konkret?

I det følgende vil jeg fokusere på hvordan behov og følelser fungerer som psykologiske fødselshjelpere til de verdier og ideologier som utvikles og får sin handlingsveiledende og -legitimerende plass i menneskenes handlingsberedskaper. Fokus vil også være på hvordan menneskets behov og personlige verdier transformeres til ideologiske handlingsberedskaper i sosiale forhandlinger innenfor den sosiale praksisens maktstruktur og ideologiske disiplineringstendenser.

Handlingsberedskapen, som utvikles og «holdes vedlike» på grunnlag av de fire øvrige nevnte hovedelementene i menneskers handlingskompetanser, er utformet som en bestemt handlingstendens. Denne tendensen skal forstås som en integrert helhet av en *emosjonell, kognitiv og ideologisk beredskap*

til å utføre de handlingene som personen har grunn til å tro løser bestemte oppgaver eller problemer i en bestemt sosial praksis i tråd med bestemte *behov* og/eller *mål*. Når denne handlingsberedskapen blir utløst mobiliserer personen innholdet i handlingskompetansenes øvrige hovedelementer og tar i bruk de relevante kunnskapene, ferdighetene, identitetene og kontrollen over relevante ytre betingelser, og handler. (Nygren 2004; Nygren & Fauske 2004)

Menneskelige behov

Et grunnleggende utgangspunkt i den kulturhistoriske virksomhetsteoriens⁷² (Leontjev, Luria, Vygotsky) forståelse av behovsbegrepet, er at et behov alltid er et behov *for noe*. Abstrakte behov uten en biologisk eller sosialt forankret kobling til det som individet har behov for (behovsobjektet) eksisterer ikke.

Behov for samhørighet er et eksempel på et grunnleggende sosialt behov hos alle mennesker (Nygren 1995). Vi skal senere se at dette behovet spiller en avgjørende rolle for hvordan en persons deltakelse i forskjellige sosiale praksiser innvirker på hennes utvikling av handlingsveiledende verdier og ideologiske formasjoner i hennes handlingsberedskaper.

Tendensen til å utvikle dette behovet kan vi registrere meget tidlig i et barns utvikling. Den kommer til uttrykk som en streben etter å «høre til» og føle «samhørighet med» den voksne omsorgspersonen. Den kan også beskrives som en tendens til å etterstrebe *integrering* i en sosial sammenheng, en gruppe eller et sosialt nettverk. Grunnleggende behov for samhørighet og nærhet oppstår tidlig i en persons utvikling. Dette behovet utvikles som et resultat av de erfaringer som barnet får gjennom sine virksomheter, men det har som sin originale utgangspunkt en forankring i barnets biologiske konstruksjon: Å høre sammen med og være nær den omsorgspersonen som man er avhengig av for å overleve, oppleves (med rette!) som en livsnød-

vendighet. Snart vokser det hos det enkelte barn fram et mer allment samhørighetsbehov som veileder handlingene i retning av å integrere seg sosialt i den nærmeste omverdenens ulike praksisfellesskap (Nygren, 1995).

Følelser som funksjonelle vurderinger

Ifølge visse grener av den virksomhetsteoretiske forskningen har følelsene sin naturhistorie, og kan spores tilbake til dyrenes utviklingshistorie og overgangen fra dyr til menneske (Holzkamp-Osterkamp, 1979; 1991). Hos dyrene signaliserer 'følelsene' de *verdiane* som ulike behovsobjekter i omverdenen har. Her fyller 'følelsene' en enkel, men viktig funksjon ved dyrenes tilfredsstillelse av sine biologiske, instinktive behov.

Hos mennesket som art er følelsene etter hvert i løpet av evolusjonen blitt frigjort fra sine opprinnelige, umiddelbare, biologiske og instinktive eksistensformer. De er blitt videreutviklet i takt med utviklingen av den menneskeproduserte verden og dens artefakter og gjenstander. De menneskelige følelsene blir normalt sett ikke koblet ut når vi engasjerer oss i et bevisst, rasjonelt og planlagt handlingsmønster. Tvert imot inngår de som en integrert og funksjonell del av vår opplevelse og analysering av omverdenen. De fungerer som en vesentlig del av grunnlaget for vår bevisste (og ubevisste) regulering av handlinger vis-à-vis denne omverdenen.

Når vi prøver å tilfredsstille et behov, orienterer vi oss mot en eller annen form for objekt. Disse *behovsobjektene* blir 'undersøkt', analysert og vurdert med hensyn til sine muligheter for å bidra til behovstilfredsstillelsen. Resultatene av disse vurderingene blir det vi kaller våre 'følelser' for det aktuelle objektet – enten dette objektet er et menneske, et artefakt eller en naturlig materiell gjenstand. For det enkelte mennesket blir det aktuelle objektet derfor *følelsesmessig ladet* på en bestemt måte. Disse følelsesmessige vurderingene blir omdannet til *handlingsimpulser* som er en del av vår måte å styre og regulere våre handlinger på i forhold til omverdenen.

⁷² Begrepet virksomhetsteori brukes her i vid betydning, og inkluderer også den kritiske psykologien.

Den forståelse av menneskers behov, følelser og behovstilfredsstillelse som her er skissert, ligger til grunn for hvordan vi skal forstå utviklingen av verdier og ideologiske formasjoner som en del av menneskets handlingsberedskaper.

Verdier og personlig mening

I menneskers deltakelse i ulike sosiale praksiser skjer den enkelte deltakers behovstilfredsstillelse både på et bevisst og et mindre bevisst plan. Bestemte personer og deler av den sosiokulturelle og materielle handlingskonteksten kan enten virke *fremmende* eller *hindrende* for mulighetene til behovstilfredsstillelse. Andre personer og deler av handlingskonteksten kan framstå som følelsesmessig nøytrale. De nøytrale ytre betingelsene oppfattes ikke å ha noen innvirkning – verken positivt eller negativt – på mulighetene til behovstilfredsstillelse. Den prosessen som vi gjennomgår når vi prøver å tilfredsstille våre ulike behov, er derfor en prosess som forutsetter *fokusering* og *vurdering*.

De fenomenene som kommer *i fokus* i menneskelig behovstilfredsstillelse, kan være mange forskjellige ting: et fysisk redskap, et bestemt samspillmønster mellom mennesker, en annens personlige særtrekk, en gjenstand, bestemte handlinger, et intellektuelt redskap i form av en spesiell metode, økonomiske forhold, maktforhold etc. Noen av disse fenomenene framstår som mer relevante enn andre å rette sine handlinger mot for å oppnå behovstilfredsstillelse og realisere bestemte mål.

Jeg påpekte tidligere at behovsobjektene blir følelsesmessig ladet med ulik styrke, avhengig av hvor egnede de ser ut til å være som midler for å oppnå behovstilfredsstillelse. Forhold som hindrer eller letter behovstilfredsstillelsen blir selvfølgelig også følelsesmessig ladet.

La meg ta kriminalomsorgen som eksempel. Ut fra de behov som aktualiseres hos en fengselsbetjent – for eksempel et behov for yrkesmessig bekreftelse fra sine overordnede – vil betjenten fokusere på bestemte deler i sin yrkespraksis. Hun kan for eksem-

pel fokusere på bruken av en bestemt profesjonell metode i arbeidet med de innsatte. En slik fokusering farges av tidligere erfaringer med arbeidsmetoden. På grunnlag av subjektive vurderinger av denne metoden får den ikke bare en *personlig mening* for fengselsbetjenten, men den får også en bestemt følelsesmessig ladet *personlig verdi* for henne. Denne verdien er avhengig av hvor viktig hennes bruk av metoden oppleves å være for å fremme eller hindre tilfredsstillelsen av det behovet som er i fokus. Hvis en bestemt måte å arbeide med de innsatte på er viktig for å få de overordnede bekreftelse som en flink fengselsbetjent, så øker den personlige verdien av å mestre den aktuelle arbeidsmetoden. Her er vi ved en viktig fase i selve *transformasjonen av følelser til verdier*. Det som her vokser fram som verdier, blir etter hvert definert som verdier også på et intellektuelt plan. Dette gjør personen i stand til å italesette dem, reflektere over dem og «stå» for dem i samspill med andre. De blir etter hvert veiledende for hvordan handle i bestemte situasjoner og å rettferdiggjøre allerede utførte handlinger. De blir en integrert del av personens beredskap til både å handle på bestemte måter i bestemte situasjoner og å legitimere slike handlinger.

Når en framvoksende verdi for første gang begynner å spire, eller når en 'nyfødt' verdi får ytterligere næring, skjer dette alltid ved bekreftelse i en konkret sosial praksis der konkrete mål og behov hos den enkelte personen står på spill.

Selv om handlingsberedskapens verdier og ideologiske formasjoner alltid er mer eller mindre dypt *forankret i den enkelte personens individuelle behov og følelser*, får de alltid sin konkrete utforming i og gjennom *sosialt samspill* med andre deltakere i konkrete praksiser innenfor spesifikke kontekster. Verdier og de ideologiske formasjonene er *dobbelt situert*. De er situert så vel i individet som i individets sosiale praksis og kontekst, via den dynamiske prosess som forbinder den enkelte personens mentale strukturer med de sosiale strukturer innenfor hvilke hun er virksom.

Personlige verdier som viktige kort i sosiale forhandlinger

Resultatet av menneskets erfaringer, slik de kommer til uttrykk i personlige verdier, er i utgangspunktet knyttet til konkrete situasjoner. De er *situert* i de konkrete situasjoner som de i løpet av virksomhetens gjennomføring er vokst fram av. I denne konkrete formen er de enda ikke blitt til hva vi i hverdagspråket vanligvis kaller «verdier». De er så langt kun å se som mer eller mindre usammenhengende *situasjonsbestemte personlige verdier*. Utviklingen av det vi vanligvis kaller »verdier», begynner først når personen begynner å sette noen av de situasjonsbestemte personlige verdiene sammen til meningsfulle prinsipper eller påstander på et mer allment plan. Først i denne mer allmenne formen, hvor personen kan forstå og håndtere verdiene som løsrevet fra den konkrete situasjonen hvor de ble «født», kan de få funksjonen å veilede og rettferdiggjøre handlinger i og utenfor den praksisen de første gang ble utviklet i. En slik sammensetning til verdier i egentlig forstand skjer ikke i et sosialt og kulturelt vakuum, men i ulike sosiale praksiser som personen deltar i. Konstruksjonen av verdiene influeres også av allerede etablerte og sosialt omfattede verdier og ideologier som personen har lest eller hørt om, eller som hun møter som rettesnor for andres handlinger og praksis.

De situasjonsbestemte personlige verdiene danner konkrete utgangspunkter for personens *forhandlinger* med sin sosiale omverden. Gjennom disse forhandlingene blir de situasjonsbestemte verdiene til verdier i mer allmenn betydning. De blir til noe som mennesker i sitt sosiale samspill med hverandre forholder seg til. Når de på denne måten blir italesatt i en sosial praksis, forsvinner deres individuelle og «private» karakter; de får en *allmenn betydning*.

Forhandlingene handler samtidig om hvilke verdier som skal erkjennes som *gyldige* i en felles sosial praksis. I hvor stor grad omgivelsens ulike ytre forventninger eller krav om oppslutning om bestemte verdier får innvirkning på personens individuelle verdsett, avhenger altså av hvilke oppsamlede situasjonsbestemte personlige verdier som den aktuelle

personen har utviklet. Selv om vi gjennom vår deltakelse i ulike sosiale fellesskap påvirkes verdimesig og ideologisk, er det altså viktig å understreke viktigheten av det personlige og følelsesmessige erfaringsgrunnlaget for en persons utvikling av bestemte verdier. Uten dette erfaringsbaserte grunnlaget vil for eksempel vår fengselsbetjent kun ha et utvendig, formelt og abstrakt forhold til verdiene knyttet til en bestemt arbeidsmetode. I en slik abstrakt form vil verdiene ikke på en genuin og troverdig måte – verken for fengselsbetjenten eller i andres øyne – kunne fungere som en integrert del av handlingsberedskapen og som veiledning og legitimering av handlinger i fengslets aktuelle sosiale praksis.

På bakgrunn av det som er sagt ovenfor, kan man nå gi en *allmenn definisjon av begrepet verdi*, slik en verdi eksisterer som en del av et menneskes handlingsberedskap i en bestemt praksis: En persons verdier eksisterer i form av positivt eller negativt følelsesmessig ladede mentale representasjoner (kognitive-emosjonelle virksomhetsgjenspeilinger). Disse mentale representasjonene blir assosiert til naturgitte fenomener, mennesker, kulturelle artefakter og samfunnsforhold som ifølge personens subjektive opplevelse har, har hatt eller vil få stor relevans for den enkeltes og/eller andres muligheter til å tilfredsstille vesentlige behov og å oppnå bestemte mål.

Behov for samhörighet og ideologisk disiplinering

La meg fortsette med eksempler fra fengselsbetjentens arbeid og ta utgangspunkt i hva hun møter som nyansatt. I fengslet er de ansatte i sin daglige praksis avhengige av hverandre for å løse sine oppgaver. De må derfor også koordinere sine verdier, siden disse fungerer som veiledning og legitimering av deres handlinger i en felles praksis. Praksisens krav til koordinering av deltakernes *handling*er blir dermed samtidig indirekte til krav om å koordinere de *verdier* som skal veilede disse handlingene. Gjennom deltakelse i arbeidsplassens praksisfellesskap må den nyansatte derfor underkaste seg en eller annen

form for *koordinering* av de ulike verdier som medierer handlingene i fellesskapets praksis. Den enkelte personen må sette sammen sine enkelte verdier til en eller flere *ideologiske formasjoner* på en slik måte, at disse formasjonene helst ikke kommer i motsetning til de ideologiske formasjoner som er *dominerende* i det aktuelle praksisfellesskapet i fengselet.

Som vi ser, er sammensetningen av enkeltverdier, og de kontinuerlige rekonfigurasjonene av disse verdiene til enhetlige ideologiske formasjoner, altså ikke et individuelt, men et kollektivt prosjekt. For å bevege seg fra rollen som *legitim perifer deltaker* (Lave & Wenger, 1991) i et praksisfellesskap til å bli erkjent og anerkjent som et fullverdig medlem av praksisfellesskapet, må den enkelte til en viss grad underkaste seg det lokale fellesskapets *ideologiske disiplinering*. Denne underkastelsen gjenspeiles i den enkeltes utforming av sine ideologiske formasjoner i sin handlingsberedskap.

Hva er så drivkraften hos den enkelte bak en slik underkastelse? Mange av menneskets behov blir tilfredsstilt i sosialt samspill med andre mennesker, for eksempel i ulike typer praksisfellesskap. Et allment og meget sentralt behov i denne sammenheng er det tidligere beskrevne *behovet for samhörighet*. Den enkeltes viktigste motiv for å underkaste seg fellesskapets ideologiske disiplinering er ofte en bestrebelse etter å tilfredsstille dette grunnleggende menneskelige behovet.

Konkret innebærer en underkastelse under praksisfellesskapets ideologiske disiplinering en underkastelse under deler av de dominerende ideologiene som fungerer som eksplisitte og/eller implisitte *kollektive ideologiske retningslinjer for medlemmenes praksis*. Her snakker vi ikke om den typen kollektive retningslinjer som vi ofte ser i for eksempel fengselets skriftlige dokumenter med formuleringer av de mål og ideologier som de ansatte *formelt* har forpliktet seg til. Vi snakker om de «kollektive retningslinjer» som er *operative i praksis*, det vil si i form av dominerende ideologiske formasjoner med sete i konkrete handlende subjekter av kjøtt og blod.

Dette betyr imidlertid ikke at den enkelte nyan-satte helt og holdent må oppgi de verdier og ideologiske formasjoner som hun har med seg i sine handlingsberedskaper fra andre liknende profesjonelle praksisfellesskap. I de yrkespraksiser hvor profesjonene arbeider med relasjonsbaserte oppgaver som i fengselsbetjentens tilfelle, varierer kravene til ideologisk underkastelse. I noen typer praksis er de store, i andre praktiserer man en meget liberal politikk. En av flere viktige faktorer som bestemmer hvor sterk den ideologiske disiplineringen er i en bestemt praksis, er i hvor stor grad praksisfellesskapets medlemmer er *avhengige* av hverandre for å kunne løse oppgavene og tilfredsstille vesentlige personlige behov. Jo større avhengigheten er, desto sterkere ideologisk disiplineringstendens må man regne med. De sikkerhetsmessige utfordringene i et fengsel stiller spørsmålet om de ansattes avhengighet av hverandre på sin spiss. Praksisfellesskapets historie, utvikling av medierende artefakter, organisatoriske struktur og lederskap kan også ha mye å si for styrken i de ideologiske disiplineringstendensene.

Fange i praksisfellesskapets ideologiske disiplinering?

Behovet for samhörighet står sentralt i de sosiale forhandlingene om verdier og ideologiske formasjoner i et praksisfellesskap. Styrken i dette behovet, og de deler av praksisen som aktualiserer det, er derfor avgjørende for den enkelte persons muligheter til å håndtere fenomener som ideologisk disiplinering innenfor bestemte sosiale praksiser og kontekster med en bestemt maktstruktur. Vil da den enkelte alltid være dømt som fange i praksisfellesskapets ideologiske disiplinering? Selvfølgelig ikke. Vår fengselsbetjent kan for eksempel velge å slutte og søke seg til en annen arbeidsplass. Fluktstrategien er imidlertid ikke den eneste muligheten. Forandringsstrategier er også mulige. En utvikling av og eventuell *forandring* i verdiene og de ideologiske formasjonene i et praksisfellesskap foregår alltid i og gjennom eksplisitte og/eller implisitte *sosiale forhandlinger* mellom den sosiale praksisens deltakere.

Disse forhandlingene foregår med utgangspunkt i deltakernes *objektive posisjoner* i den formelle og/eller uformelle *maktstrukturen* som opprettholder de *dominerende ideologiske formasjonene*.

Verdiene og de ideologiske formasjonene i handlingskompetansenes handlingsberedskaper vil alltid ha et potensial for forandringer. En viktig grunn til dette er at de alltid står i et aktivt og dynamisk forhold til innholdet og forandringene i handlingskompetansens øvrige hovedkomponenter (kunnskaper, ferdigheter, identiteter og kontroll over relevante ytre betingelser). Slike forandringer initieres bl.a. som et resultat av ny kunnskap og deltakernes refleksjoner over praksis. Forandringer kommer også som resultat fra personenes deltakelser i andre praksisfelleskap som domineres av andre ideologiske formasjoner. De kommer også som et resultat av den enkelte personens forhandlinger med øvrige deltakere i den aktuelle praksisen innenfor og på tvers av forskjellige sosiokulturelle kontekster.

Referanser

Holzkamp–Osterkamp, U. (1979). Erkendelse, emosjonalitet, handleevne. I: Dreier, O. (red.) *Den kritiske psykologi*. København: Rhodos.

Holzkamp–Osterkamp, U. (1991). Emotion, Cognition and Action Potence. I: Tolman, C. and Mairers, W. (red.) *Critical Psychology. Contributions to an Historical Science of the Subject*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lave, J. og Wenger, E. (1991). *Situated Learning. Legitimate peripheral participation*. New York: Cambridge University Press.

Nygren, P. (1995). *Profesjonelt barnevern som barneomsorg. Fra teori til verktøy*. Oslo: Ad Notam Gyldendal (2. utg. 1997, 3. utg. 2002)

Nygren, P. (2004). *Handlingskompetanse. Om profesjonelle personer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Nygren, P. & Fauske, H. (2004). *Ideologisk beredskap. Om etikk og verdier i helse- og sosialfag*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Nygren, P. & Skårderud, F. (2008): Mentalisering som sosial kompetanse hos barn og unge. I Nygren, P. & Thuen, H. (red.) *Barns og unges kompetanseutvikling*. Oslo: Universitetsforlaget.

Nygren, P. (2015). Toward a theory of a personal metacompetence for children's conduct of their everyday life. *Nordic Psychology*, 67:3, 177–194.

Inspiratoren Yngve

Av Andreas Ribe
Filosof

Jeg må benytte sjansen til å takke Yngve Hammerlin for svært god veiledning og mange veldig inspirerende faglige samtaler. Jeg traff først Yngve for rundt fire år siden da jeg satt på lukket fengsel. Jeg holdt da på å lese hans svært omfattende, ambisiøse og imponerende doktorgradsarbeid. Og så plutselig dukket han opp og ville gjerne ha samtaler med en gruppe av oss selvstudenter som studerte på universitetsnivå (vi var en gruppe på fem-seks stykker) og fengselsleder. Denne gruppen møttes tre-fire ganger hvert semester til samtaler i noen timer. Det var veldig givende dager for oss alle, og satt i gang mye diskusjon blant oss fanger.

Og jeg tror særlig det at Yngve lyttet til oss og tok våre innspill og historier på alvor, hadde en svært positiv effekt på oss. Som fange er man jo ikke vant til å bli tatt på alvor eller lyttet til. Men Yngve ønsket oppriktig å høre våre erfaringer av å sitte i fengsel. I samtaler med ham ble det også veldig fort klart at han hadde svært god faglig oversikt. Både over fengselislitteratur og forskning, men også over svært mye av den filosofiske og sosiologiske litteraturen. Det var ofte veldig fruktbart når han kunne gi våre erfaringer faglig støtte og overbygning.

Allerede andre møte vi hadde med Yngve spurte jeg ham om han ønsket å være min biveileder til avhandlingen min. Jeg hadde da fått dette klarert på instituttet og med hovedveilederen min etter første møtet. For jeg forstod med en gang hva slags vesentlig ressurs han ville være for meg. Til alt hell

og lykke svarte Yngve ja til dette spørsmålet og han har siden vært min biveileder i et svært givende samarbeid som jeg har lært veldig mye av.

Teksten nedenfor er en mildt redigert versjon av en tekst jeg skrev på oppfordring av Yngve da jeg satt på lukket fengsel for tre år siden. Han foreslo ikke å skrive teksten som en faglig akademisk tekst med referanser og relatert til adekvat litteratur, men snarere som en eksistensiell tekst om hva erfaringen av å være fange handler om. I den forstand er dette min subjektive opplevelse og ikke noe forsøk på å generalisere over andre fangers erfaringer. Men jeg opplever fortsatt at teksten får frem noen vesentlige sider av fengselslivet som sjeldent kommer frem i debattene. Nedenfor følger teksten.

Hvordan er det å sitte i fengsel?

Jeg skal i denne teksten si litt om hvordan det er å sitte i fengsel, med fokus på fengsel som produsent av lidelse og smerte. Det er et perspektiv som ofte underkommuniseres i debatten om hva fengsel er. Men som innsatt på lukket fengsel i snart fire år, vet jeg veldig godt både hvor mye lidelse man utsettes for i fengsel og hva slags smerte det er snakk om. Jeg skal derfor forsøke å ta utgangspunkt i erfaringen av å være innsatt, for å få frem denne avgjørende dimensjonen ved å sitte i fengsel.

Noe av det mest slående med å sitte i fengsel, er hvor maktesløs man er når man er sperret inne og fratatt alle muligheter til kommunikasjon og fornuftig omgang med andre mennesker. I dette perspektiv er det å sitte i fengsel å være maktesløst utlevert til en rekke mennesker man aldri før har truffet hvor de til enhver tid skal vurdere hvor mye man skal lide. Noen av dem vil en vondt bare fordi man er fange, andre har personlige hevnprosjekter de lar gå ut over fanger, noen er mer eller mindre nøytrale, noen tror de gjør noe godt mot oss og noen ytterst få ganger opplever man også at noen reelt gjør noe godt mot oss.

Hvor mye lidelse vi til enhver tid påføres handler om disse konkrete maktmenneskenes eget skjønn og maktbruk. Liker de meg? Misliker de meg? Finner vi tonen eller ikke? Smisker jeg nok eller ikke? Dette makt/avmakt forholdet definerer i stor grad både erfaringen av å sitte i fengsel og hvor mye lidelse det handler om. Slik kan man si at et fengsel først og fremst er et uttrykk for hva som skjer når enkeltmennesker får mye makt; ja nær sagt allmakt over andre mennesker. Og at fengsel som lidelsesarena for oss innsatte, er summen av disse maktmenneskenes sine maktprosjekter, deres spill, deres måter å bruke sin makt på overfor oss.

Noe av det mest konkrete og primære ved å sitte i fengsel, er at man sperres inne på et lite rom alene mye av tiden. Ja det er vel god grunn til å si at nettopp det er selve straffen i sin essens, i alle fall slik det er tenkt. Å sitte innesperret på en celle helt alene, uten mulighet til å kommunisere med andre og ofte fratatt helt primære behov som mulighet for toalett eller frisk luft. Det er tidvis klaustrofobisk, ofte vanskelig fordi man ikke kan snakke med noen – fordi man nettopp må være helt alene. Andre ganger får man nesten ikke puste, eksempelvis fordi et lufteanlegg ikke virker og det ikke er vinduer med lufteluke. Noen får panikk av å sperres inne, andre går amok. De fleste passiviseres, resignerer og blir deprimerte. Å sitte i fengsel er slik sett å bli slappere og slappere på dette lille rommet uten å kunne gjøre noe med det. Til slutt er man bare et passivt kjøttstykke med øyne som ligger henslengt på en seng og vegeterende ser på TV. For kroppen vår

trenger bevegelse, og vi trenger luft, men alt dette fratas vi, sperres vi inne fra.

Men selv om vi sperres mye inne alene på en liten celle, så føles det likevel ikke som man virkelig har noe privat rom eller har noe som er ordentlig privat. Riktignok prøver man hele tiden å skape små lommer av noe privat, men disse invaderes konstant. Det er cellesjekker, kontroller, inspeksjoner og stadige problematiseringer av ens få eiendeler. Skriver man brev blir de alltid lest og tidvis tatt eller sensurert, og de få ringeminuttene vi har hver uke blir alltid behørig avlyttet. Fengsel er derfor også ofte å måtte legge hele sitt liv, alle sine mest private hemmeligheter i hendene på mennesker som enten er fullstendig likegyldig til en, eller som vil en vondt, og få det brettet ut og problematisert. Å sitte i fengsel er derfor ikke å ha noe privatliv.

Innenfor rammene av makt/avmaktforholdet utvikler flere tydelige tendenser seg. En hovedtendens er at man som fange blir sett ned på. Man blir et objekt i et fengselssystem, hvor de fleste som jobber i fengselet, og for så vidt de fleste andre også, ser ned på en. Å sitte i fengsel er slik erfaringen av å sees ned på. Det er å behandles som om man er en pariakaste, eller som om man er mindre enn et menneske. En måte dette kommer til uttrykk, er at vi må underkaste oss en rekke urimelige og irrasjonelle regler. Regler som ofte er helt uforståelige selv for dem som er satt til å vokte dem. Like fullt skal man fullstendig underkaste seg dem; for «regler er regler» (hva nå enn det egentlig må bety).

En annen måte dette kommer til uttrykk, er at det å sitte i fengsel er å leve uten rettigheter. Selv loven er tydelig nok på det punktet; vi har «muligheter» men ikke rettigheter. Og selv om vi visstnok skal ha våre sivile rettigheter i behold, finnes det ingen som helst praksis for det. Vi kan få det ene og det andre, men har ingen rettighet til noe som helst, og alt kan tas fra oss uten den minste reelle begrunnelse. Hvilket igjen åpenbart gjør oss svært sårbare for maktmennesker med dårlige hensikter. Dessverre er det også umulig å si ifra om noe som helst, for ingen ønsker å høre kritikk fra fanger, og konsensus er

at uansett så utøves fengselsmyndighet i Norge på beste måte.

Det er to holdninger som fører til at vi som fanger diskrimineres og sees ned på. Den ene kommer fra de som synes at fanger er verdens søppel og vel egentlig skulle ønske man bare kunne «låse dem inne og kaste nøkkelen». Fra denne gruppa kommer mobbing, plaging, eksesser osv. Den andre hovedmåten å se ned på oss, er de som mener at de hjelper fangene. De som mener at vi som fanger er så stakkarslige at vi ikke får til noe som helst, og så føler de seg riktig gode når de kan gjøre noe for å «hjelp» oss. Dette er egentlig en form for omsorgspaternalisme. For ikke alle fanger er stakkarslige og omsorgstrengende.

Nå er vel kanskje den første varianten av dette tross alt det verste, for der ligger åpenbar hat og avsky. Samtidig er denne andre varianten veldig vanskelig å forholde seg til. Det ligger jo en like stor nedvurdering av oss i denne, ja kanskje enda større; for i hatet og avskyen kan det også ligge frykt ja endog misunnelse – som jo er en form for pervertert anerkjennelse (har du noe jeg misunner deg, så betyr jo det at jeg anerkjenner dette som noe godt, noe verdt å ha). Mens hvis man utelukkende mener at man må hjelpes og ikke kan noe, impliserer det at en ikke har noen egenskaper av verdi, at man så å si er menneskelig verdiløs annet enn som objekt for hjelp av Den Gode Hjelper. Slik kan denne holdning innebære en større nedvurdering av oss som mennesker og individer.

Et annet uttrykk for at vi sees ned på er at i fengsel sees alle fanger på som like; som fanger, selv om ingen av oss er like. Og hvis noen av oss har positive egenskaper, later fengselssystemet som om disse ikke finnes. De eneste positive egenskaper som gødtas er de marginale egenskaper som skal til i de såkalte «tillitsjobbene her», for eksempel det å vaske og gjøre reint. Mens de negative egenskaper til en enkelt fange multipliseres og tillegges alle fanger. Vi blir aldri individer, alltid bare representanter for en gruppe vi helt ufrivillig har blitt en del av. Og som fange er man en stor skurk som er kapabel til å smugle dop, slå ned vakter, manipulere, true

med vold, som lyver konstant, som vil bruke enhver anledning til å rømme.

Vi blir på det viset konstant mistenkeliggjort; og sett som en som kan komme til å gjøre hva som helst – og derfor en som må tuktes og sperres inne. Og det er ingen måte å motbevise denne mistenksomhetens hermeneutikk på. For uansett hvor fint man oppfører seg, hvor hyggelig man er så tolkes det i verste mening. Er man hissig så sperres man mer inne og får rapport eller ekstra straff. Er man rolig og høflig så sees man på som en kynisk manipulator som har enda mer ondt i sinne. Det finnes ikke noen gyldige væremåter eller holdning som kan frita oss fra den totale mistenkeliggjøring av oss, ingen mulig empiri som kan motbevise noe. En fare ved denne kroniske mistenkeliggjøring er at man begynner å tro på den selv. At man begynner å tenke at man nok må ha de onde trekk man tilskrives, og begynner å identifisere seg med disse trekkene. Slik kan man miste sin menneskelighet, og gå i oppløsning som moralsk person.

Noe annet som blir slående smertefullt når man har sittet litt i fengsel, er hvordan det er fravær av de mennesker man er glad i. Hvordan man fysisk og konkret er stengt borte fra alle som virkelig betyr noe for en. Å sitte i fengsel er derfor å fratas relasjoner. Det er å fratas kontakt med kjæreste, venner, familie og barn, det er ikke å ha mulighet til å omgås de man liker men heller måtte være tvunget sammen med dem man ikke liker, mennesker som ikke vil en vel. Det er ikke å kunne stille opp for sine barn eller familie, ikke kunne være der for sin kjæreste, det er ikke å kunne være en god venn. En konsekvens av dette er ofte at man mister relasjonene. At en kjæreste ikke orker å vente så lenge, at siden man mister kontakten med venner så glir de etter hvert unna, og at man blir som en fremmed for sin familie. Derfor er det å sitte i fengsel både å leve uten kjærlighet, uten vennskap og uten de relasjoner som virkelig betyr noe for en, og ofte å miste disse relasjoner helt.

Fengsel er også fremmedgjøring. Det er å miste de sammenhenger man inngår i som gir livet mening. Det er tap av seg selv i forhold til helheten. Det er

ikke å bli fortalt det man trenger å vite for å forstå noe som helst. Det er ikke å få de beskjeder man trenger. Det er ikke å kommuniseres til som om man var et menneske. Eller ikke å kommuniseres til omtrent overhodet. Et aspekt av fremmedgjøringen er at vi aldri kan planlegge noe som helst. Hver gang man forsøker å se litt ut over det øyeblikket man er i, hvor man forsøker å projisere et prosjekt fremover i tid, så forpurres det. Har man avtaler brytes de. Loves man noe, holdes ikke ord. Forsøker man å forholde seg til noe som er sagt at skal skje om noen timer, eller dager; så vil det sannsynligvis ikke skje. Slik lærer vi oss at det er umulig å planlegge noe som helst ut over det øyeblikk man er i akkurat her og nå.

Det eneste reelle alternativ til denne smerten og fremmedgjøring er å identifisere seg med den store gruppen av kriminelle blant fangene. Altså bli en kriminell. Da får man en gruppetilhørighet, da blir man noen, da får man en identitet i fengselsmiljøet. Men ikke alle av oss ønsker en slik identitet. Hvis man ikke identifiserer seg med den kriminelle gruppen, kan smertene og fremmedgjøring bli så radikal at man til slutt bare kapsler seg rundt seg selv. At man forholder seg til verden som om man er en enslig satellitt uten tilknytning til noe eller noen. Som om verden utelukkende er en selv, og alt utenfor en er et mørkt og uformelig univers, uten mening, uten noe å forstå. Og så driver man, flyter gjennom dette mørke universet som likevel virker inn på en og rufser en, skriker til en, kjefter på en, uten at man forstår for hva eller hvorfor, for så å gli tilbake til denne satelitttilstanden hvor alt utenfor en selv er mørkt.

En annen side med makt/avmaktsforholdet til vaktene her er at i fengsel er kun underkastelse en legitim væremåte. All protest, motstand, ethvert forsøk på å si noe som helst slås hardt ned på, helt uavhengig av hvor rett man har. Gir man seg ikke kommer advarslene. Gir man seg ikke da får man rapporter. Og gir man seg ikke da igjen kommer volden. Slik lærer man seg fort å underkaste seg med en gang. Man lærer seg å lytte til det minste vink av vaktene. Å smiske med de vaktene som selv tror de gjør noe godt, men som ikke tåler å høre hva de egent-

lig gjør. Og man lærer seg de forskjellige luner og humørsvingninger hos de mer sadistisk anlagte av vaktene. Man lærer seg til alltid å smile selv om man har det jævlig.

Når vi må underkaste oss må vi også skjule vår lidelse, fordi ethvert uttrykk for hva vi virkelig føler blir sett på som motstand og kritikk. Siden det er viktig hele tiden å skjule lidelsen vår, blir det å sitte i fengsel også å lide uten å få lov å uttrykke at vi lider. Eller å påføres lidelse og samtidig måtte late som om man har det fint; late som om man ikke lider. Ja snarere enn at vi tillates å si det som det er, må man late som om man «rehabiliteres», eller at man behandles godt, eller at det er «bra for en» å sperres inne på dette viset. Siden det å sitte i fengsel er underkastelse, er det også en negativ moralsk dannelse. I stedet for å bygge opp en moralsk karakter, så bryter man den ned og ødelegger autonomi, autentisitet og evne til å ta moralsk ansvar. Fengsel blir også en radikal avlæring av de demokratiske dyder; en avlæring av evnen til å uttrykke oppriktige meninger på en sannferdig måte, og en avlæring av ideen om at det har en hensikt å si noe som helst av det man mener, føler og opplever.

Å sitte i fengsel er derfor til sammen erfaringen av at godhet, rasjonalitet og rettferdighet ikke finnes. For som fange erfarer man så uendelig mange ganger å behandles urimelig, irrasjonelt, urettferdig og ondt at til slutt synes det ikke mulig å trekke andre konklusjoner enn at ingen av disse verdier eksisterer i verden for oss mer, men at verden snarere er nettopp irrasjonell, urettferdig og ond. Etter å ha erfart djevleskap, urettferdighet, urimelighet, svik og løgn så konstant over så lang tid, så virker dette som selve verdens grunnstoff. Og enhver ide om noe godt, om at det faktisk skulle finnes noe godt, og at sannhet, rettferdighet og rasjonalitet skulle være faktiske verdier som har noe med verdens beskaffenhet å gjøre, blir livsfjern tankeflukt på linje med å tro på feer og enhjørninger.

Lidelsen ved å sitte i fengsel er i dette perspektivet stadig å erfare at verden er et ondt sted hvor de som har makten ønsker en ondt – en verden styrt av en ond vilje. En verden hvor godhet og kjærlighet ikke

eksisterer. Og denne erfaring setter seg i alle som sitter i fengsel og gjør noe radikalt med ens forhold til verden, til andre mennesker og ens selvforståelse. De fleste gir opp et lykkelig liv eller et moralsk liv,

de fleste gir opp å strebe etter noe godt og tenker at nå har jeg for alltid blitt ond, nå gjenstår kun ondskaper i mitt liv. For hvis verden er ond, kan jeg likegodt også bli ond. Eller?

Både og eller enten eller

«Ansatter» til en oppsummering av forskning om vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen»

Av Tore Rokkan
Førstelektor, avdeling for forskning, Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Dette er historien om et forskningsoppdrag som varte i mer enn ti år og som stadig leverte ny og oppdatert kunnskap. Yngve Hammerlin var sentral i dette arbeidet i hele perioden. Fra starten i samarbeid med Ragnar Kristoffersen om utvikling av et nytt kartleggingskjema om vold og trusler mot ansatte i 2001⁷³ til undersøkelse om mørketall i 2012⁷⁴. I denne perioden ble det utgitt et titalls rapporter. Resultatene ble presentert på enda flere konferanser og seminarer, og forelest for tusentalls av nye aspiranter. Jeg fikk samarbeide med Yngve siste halvdel av denne perioden og ønsker å fortelle noe om hvordan vi har jobbet og hva vi har funnet ut.

Forskjellige forståelsesformer

Vold kan forstås på mange måter avhengig av ståsted og perspektiv. Yngve startet derfor alltid våre presentasjoner med å vise til de ulike vitenskapelige perspektivene som påvirket hvordan volden ble

opplevd og forstått. *Det biologiske perspektivet, det juridiske, sosiologiske, psykologiske og det psykiatriske perspektivet, og ulike blandingsformer av forskjellige fagdisipliner og skoleretninger.* Yngve bidro på den måten til å utvide voldsbegrepet til å omfatte ulike former for vold. Det var viktig å studere hendelsen og den situasjonen de skjedde i, og ikke bare telle antall handlinger eller skader. Dette perspektivet støttet også tilsattes opplevelse av vold som sammensatt av ulike handlinger, og knyttet til ulike situasjoner. Det var denne felles forståelsen som førte frem til oppdraget fra det sentrale arbeidsmiljøutvalget i kriminalomsorgen (SAK) om forskning på vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen⁷⁵.

Vold kan forstås som noe objektivt som kan måles og telles. Hvor mange cm sår, hvor mange blåmerker, hvor mange sting måtte sys. Denne type data rapporteres årlig til bruk i nasjonale og internasjonale statistikker for å sammenligne fengsler og land. Tall kan gi en oversikt over om volden øker eller minker. Trusler om vold er også noe som oppleves,

73 Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (2001). Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen. Oslo: KRUS.

74 Hammerlin, Y., Rokkan, T. & Orban, F. Sluttrapport 2004 – 2010. Mørketall. Oslo: KRUS

75 SAK- møte 9. desember 1999 Jf sak 95/02512 D 201; Referat fra møte om vold og trusselproblematikken i kriminalomsorgen. SAK har senere skiftet navn til SAMU, det sentrale arbeidsmiljøutvalget i kriminalomsorgen.

noe som skaper redsel, det fører til usikkerhet og kan resultere i at tilsatte ikke får gjort jobben sin. Denne måten å se volden førte til utvikling av et skjema som skulle måle både vold og trusler om vold.

Skjemaregistrering

Skjemaet for rapportering av vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen ble gjort tilgjengelig på alle vaktrom og kontorer. Skjemaene skulle brukes hver gang noen ble utsatt for hendelser som omfattet vold eller trusler om vold. Skjemaet delte volden inn i ulike voldstyper; fysisk vold, som omfattet legemsvold og materiell vold, symbolsk vold som omfattet verbal og nonverbal vold, og voldsformene psykisk og sosial vold. Det er mulig å bli utsatt for ulike typer vold i samme hendelse. Flere tilsatte som var involvert kunne oppleve hendelsen forskjellig. Derfor var det viktig at hvert skjema både ivaretok den enkelte tilsatte og enhetens perspektiv. Dette ble gjort gjennom to skjemadeler hvor den første delen skulle fylles ut av den som hadde ansvaret for vold og trusler på arbeidsplassen, og den andre av den som ble utsatt for vold og trussel. På denne måten skulle rapporteringen bidra til at ledelsen på enheten måtte ta ansvar for hendelsen og for den tilsattes opplevelser.

Bruk av skjemaene var frivillig. Skjemaene ble sendt inn til KRUS, overført fra papirformat til datafiler som ble til analyser og rapportert tilbake til ledelsen, enhetene og tilsatte.

Det var stor variasjon mellom fengsler, enheter og avdelinger i innsendelse av skjemaer. Noen rapporterte ulike hendelser i forskjellige perioder gjennom året. Andre rapporterte få eller ingen hendelser i samme periode. Vi stilte derfor spørsmål om hvorfor det var slik. En årsak kunne være at enhetene ikke hadde noe felles system for rapportering eller fordi de hadde andre måter å forstå og reagere på vold på.

Utvikle kunnskap

Å utvikle kunnskap basert på et så usikkert datagrunnlag, er utfordrende. Over tid var det likevel mulig å analysere dataene for å identifisere variasjoner over tid mellom enheter og innenfor ulike former for vold. Ved å gjøre dette ble det mulig å undersøke hva vi visste, og finne ut hva vi ikke hadde kunnskap om. Det synliggjorde et behov for at forskningen også skulle omfatte vold og trusler som ikke ble rapportert, og hvorfor. Dette førte til ønske om en mørketallsundersøkelse for å finne ut hva vi ikke visste og hva vi ikke visste at vi ikke visste. Da jeg kom med i arbeidet utviklet vi fortsatt halvårsrapporter basert på hendelser rapportert siste halvår. Dette var problematisk fordi det kunne ta lang tid fra rapporten ble skrevet på vaktrommet på enheten, til tabeller i rapporten. Mange ganger tok det også lang tid før den tilsatte var tilbake på jobb etter en hendelse. Det kunne være direkte forårsaket av hendelsen, en friperiode eller fordi han eller hun kun jobbet enkeltvakter som vikar eller ekstrabetjent. Noen enheter oversendte rapportene samlet for perioder, andre til regionskontoret som laget sine egne statistikker før skjemaene ble sendt videre. Mange ganger var rapportene mer enn et halvt år gamle når de ankom KRUS. Når vi oppsummerte skjemaene per år fant vi også at fordelingen av hendelser ikke var likt fordelt året igjennom. Tvert imot var det mulig å lese ut fra rapportene når det var sommeravvikling og om påsken var tidlig eller sent. Det var forskjeller som fulgte turnusavviklingen, og disse gjentok seg over år. Det var også forskjell på ukedag, helg og døgnet igjennom.

Disse variasjonene er naturlige. Fordi fengselet har en gjentakende struktur, er det også lettere å identifisere de situasjonene hvor volden oftere oppstår, når vi analyserer et større materiale. For hendelser i friomsorgen er tidspunktet mer vilkårlig, selv om de fleste hendelser skjer innenfor kontortid. At det er få hendelser om natten skyldes at innsatte er på cellene sine og at friomsorgskontoret er lukket.

Tilfeldige voldsofre?

Det er heller ikke tilfeldig hvem som oftest utsettes for vold. De som har den daglige samhandlingen, som deltar i relasjon med den innsatte og domfelte, er også den som oftest utsettes for vold. Det er heller ikke så rart, men samtidig var det noen tilsatte som oftere var offer for vold i forhold til andre. Verksbetjenter som jobbet med innsatte i arbeidsdriften rapporterte sjelden om hendelser. Avdelingsbetjenten som samhandlet med innsatte i avdelingen rapporterte oftere om hendelser.

I mørketalsundersøkelsen fant vi noen fengsler og avdelinger hvor tilsatte snakket mye om risiko for vold opplevde det samme omfanget av vold på avdelingen. Der hvor det ikke ble snakket om vold var det forskjell mellom de som opplevde mange hendelser og de som aldri opplevde noe. Hvordan ansatte i avdelingene snakket om vold så ut til å påvirke rapporteringen. Der vold var et tema man snakket om, var det mindre variasjon i antall rapporterte hendelser. På enheter der vold ikke ble snakket om, var det større variasjoner mellom de som opplevde mange hendelser og de som ikke opplevde noen hendelser.

Fengslene har importerte tjenester, som innebærer at tilsatte i skole, helse og NAV er tilsatt utenfor fengselet. Dette fører til at vi ikke har rapporter om vold og trusler knyttet til disse tjenestene i fengsel. Vi har heller ikke innhentet oversikt over vold som begås av domfelte som gjennomfører straff i samfunn. Det vi vet er at mange hendelser skjer i overgangen mellom de ulike tjenestene, på vei fra legekantoret, i korridoren til verkstedet osv.

Ulike voldskategorier

De ulike voldskategoriene har vært viktige i analyser over tid. De ulike voldskategoriene bidrar til å utvide voldsbegrepet, fordi mange rapporterer om sammensatte hendelser, eksempelvis både fysisk og verbal vold, både slag og en trussel. Denne merinformasjonen hjelper offeret til å beskrive situasjonen. Mange opplever også trusselen som mer alvor-

lig enn slaget, så lenge slaget ikke fører til skader. Sosial vold blir i skjemaet beskrevet som mobbing, trakassering, utstøting, stigmatisering og usynliggjøring. Det er rundt fire prosent av dem som utsettes for vold som rapporterer om dette. Halvparten av dem som ble utsatt for sosial vold oppfatter dette som svært belastende. Blant dem som ble utsatt for fysisk vold var det færre enn 20 prosent som opplevde dette som svært belastende.

Statistisk var det også interessant å dele vold og trusler inn i ulike kategorier. Hver hendelse består oftest av flere voldshandlinger, oftest verbal vold i tillegg til en annen voldstype. Fysisk vold er den voldstypen som oftest rapporteres om alene, mens psykisk vold alltid rapporteres sammen med en annen form for vold (verbal eller non-verbal vold). Kategoriseringen gjør det mulig å se forskjeller mellom ulike tilsatte som rapporterte om samme hendelse. I mer enn halvparten av hendelsene var det rapporter fra to eller flere tilsatte. Kombinasjonen av ulike voldformer i en voldshendelse bidrar til å skille hendelsene fra hverandre. På den andre siden kan det føre til at det blir mer uklart hva som er vold. Den subjektive opplevelsen av hendelsen øker. I samme avdeling opplever noen at de er utsatt for vold og trusler hver gang de er på jobb, andre opplever aldri å bli utsatt for dette. Psykisk vold er forklart som vold som retter seg mot offerets psykiske tilstand eller sinnsstemning ved f.eks. psykisk ubehag, frykt, engstelse eller usikkerhet hos offeret. Yngve har flere ganger hevdet at psykisk vold er et uklart begrep, men som brukes i mangel av noe bedre.

Hva lærte vi av tallene?

Over år er mange av mønstrene like, hvilke fengsler som rapporterer og hvordan tallene fordeler seg gjennom året. Noen ganger skjer det noe, gjerne ved en kraftig økning i rapportert vold. De gangene vi analyserte slike endringer fant vi at de var knyttet til organisatoriske endringer i enheten, omorganisering, stenging eller oppussing. Vi har derfor anbefalt å planlegge endringer i god tid og informere alle, og særlig innsatte om endringene og om mulige konsekvenser. Noen endringer er langsomme og

kan skyldes endringer i domsutmåling eller endring av gjennomføringsformer. Også dette fører til endringer, i de siste årene til en økning av rapporterte hendelser fra fengsler med lavere sikkerhetsnivå. Dette er mer langsomme endringer, men som likevel representerer nye utfordringer med hensyn til sikkerhet i enheten og arbeidsmiljø for de tilsatte.

Økningen i omfang av vold og trusler i fengsel med lavere sikkerhet henger sammen med at flere innsatte med lengre dommer og som er dømt for vold og narkotikadommer, overføres til lavere sikkerhet tidligere, dette for å utnytte kapasiteten i Kriminalomsorgen. Vi vet at innsatte i varetekt er høyere representert som gjerningspersoner. Vi vet også at unge menn oftere utsetter tilsatte for verbal vold eller begår hærverk (materiell vold), men at de ikke er overrepresentert for fysisk vold. I enkelte fengsler fant vi likevel at noen få innsatte var gjerningspersoner i opptil 40 prosent av voldshendelsene. Hvem disse var, varierte i perioder, men viser at det nytter å målrette innsatsen mot noen fengsler i noen perioder og i forhold til noen innsatte som oftere er gjerningspersoner og noen ansatte som oftere utsettes for vold.

Mørketall

Mørketallsrapporten var en foreløpig avslutning for et langt forskningsprosjekt om vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen. Nå er 330 sider analyse

av 10 års forskning videreført i et nytt elektronisk avvikssystem for kriminalomsorgen (KIKS). En ny håndbok og tiltaksplan bygger på mange av de viktigste funnene fra forskningen om vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen;

1. det er viktig å rapportere og dele informasjon gjennom et felles system (KIKS)
2. det er viktig å planlegge og informere godt om endringer i organiseringen
3. det er viktig å snakke sammen om det den enkelte opplever som vold og trusler
4. det er viktig å overlapp risiko om enkeltpersoner, situasjoner og grupper som kan utføre vold (SJA) og
5. det er viktig å bruke kunnskap som er samlet over tid og samtidig kunne ivareta endringer

I 2015 var Yngve og jeg så heldige at vi fikk bruke vår kunnskap om vold og trusler i kriminalomsorgen på et annet felt, i asylmottak på vegne av Utlendingsdirektoratet. Det var en nyttig prosess hvor vi også identifiserte forskjeller mellom systemene og hva som påvirket beboere og tilsatte. Vi har også snakket flere ganger om en oppsummerende artikkel om arbeidet med forskningsprosjektet om vold og trusler. La dette være «en ansats» til et slikt fortsatt samarbeid.

Med vennlig hilsen

Tore Rokkan

En mann med navn Yngve....

Av Andreas Skulberg
Avdelingsdirektør, Justisdepartementet

Dette er kun en «grovhogget skisse» til utkast til en artikkel som skal hylle min gode venn Yngve! Første gang jeg møtte Yngve Hammerlin var i 1992 da jeg skulle holde et foredrag på KRUS om sinnssyke i fengsel.

Jeg tenkte umiddelbart: «Han der ligner på druiden Miraculix i manusforfatteren René Goscinny og tegneren Albert Uderzo serie om «Asterix og Oblix». Og da han åpnet munnen skjønte jeg at det faktisk var flere likheter enn bare utseende, – han snakket også som en trollmann! Han brukte begreper og referanser som lå langt over hodet på en nyutdannet lege.

Yngve Hammerlin (tv) og Miraculix (th).

Da jeg begynte i Justisdepartementets Kriminalomsorgsavdeling i 2004 var et av ansvarsområdene i min portefølje etatsstyring av KRUS. Jeg fikk høre

at en av de årvisse utfordringene var hva man skulle skrive i tildelingsbrevet om forskning. På den ene siden mente jeg at forskningen burde være mest mulig uavhengig, særlig fra politisk styring. På den andre siden var det mange forskningsoppdrag som tradisjonelt hadde blitt nokså detaljert beskrevet fra departementets side.

Jeg husker fortsatt mitt første møte med Harald Føsker og forskerne på KRUS hvor vi skulle diskutere hvilke temaer man skulle prioritere å bruke de beskjedne forskningsmidlene på. Jeg tok opp residiv-studier og muligheten for randomiserte, kontrollerte, dobbelt blinde studier. Det ble en interessant diskusjon hvor vi ikke bare var innom etikk, men også hvilke forskningsspørsmål som var relevante å stille i kriminalomsorgen. Heldigvis hadde jeg under et studieår i London i 2000 tatt et kurs i kvalitativ metode, så da møtet var over var jeg i alle fall forvirret på et høyere nivå og jeg syntes det hadde vært intellektuelt spennende. Det var det året KRUS fikk i oppdrag å beskrive faktorer som påvirker kriminalitet, både fremmende og hemmende faktorer. Det var Yngve og Charlotte Mathiesen som internt på KRUS fikk oppgaven å skrive rapporten. Jeg fikk mye tyn for et så lite avgrenset og uklart oppdrag, men jeg må si at resultatet ble svært lesverdig og er det fortsatt i dag!

Yngve og jeg begynte så å møtes til passiarer omtrent en gang i måneden. Da han arbeidet med innspurten på sin doktoravhandling var det kanskje

enda oftere. Jeg tror Yngve tidvis opplevde meg som en utålmodig masekopp i den perioden: «Du har jo stoff til flere doktorgrader Yngve! Kutt ned, ikke ta så mange forbehold, det du har er akademisk bunnsolid, interessant og lærerikt! Utfordringen er at du har alt for mye å ta av».

En annen av de mange sidene jeg beundrer ved Yngve er at han er seg selv fullt og helt. Ved prøveforelesningene og doktorgradsdisputasen stilte han uten dress og slips, men med nydelige sko. Jeg tror han kan karakteriseres som en sko-fetisjist! Ved samme anledning oppstod en ufrivillig komisk situasjon som også er egnet til å beskrive denne fantastiske mannen. Som kjent er Yngve hørselshemmet og i blant kan det da oppstå misforståelser. En av opponentene hadde stilt et spørsmål, – jeg husker ikke lenger om hva, – men Yngves svar vil jeg huske så lenge jeg lever: «Ja visst faen er jeg kommunist!»

Yngve er snill. Å gå sammen med ham i byen er en spesiell opplevelse. Han kan ikke gå forbi tiggere uten å gi. Når de som nå sitter på hvert gatehjørne blir en bytur svært kostbar. Han klarer ikke la vær.

Høsten 2015 hadde jeg gleden av å reise en snau uke sammen med Yngve, Doris, Rachel og Inger Marie Fridhov til Roma. Det gav selvfølgelig tid

til å bli bedre kjent og å dele opplevelser. Det var på den turen Yngve kom med et annet utsagn som jeg også vil huske en stund: «Dette var jagggu ei fin kjerke!»

Vi har fortsatt med passiarer fram til i dag, dog ikke med så høy frekvens som tidligere. Vi har utvekslet synspunkter på det meste, – men selvfølgelig mest på kriminalomsorg, menneskesyn, etikk og kriminalpolitikk. Jeg har alltid sett fram til møtene våre. Ofte har de for min del medført mye refleksjon i ettertid. Tenker jeg alt for instrumentelt? Har jeg i tilstrekkelig grad forsøkt å se saken ut fra domfeltes perspektiv? Hva er «bivirkningene» av tiltak som vi ønsker å gjennomføre med de beste intensjoner? Er det mer en skrivebordsreform enn noe som kan ha en virkning ute i fengslene og friomsorgskontorene? Det er godt å være sammen med noen som får en til å stille seg selv kritiske kontrollspørsmål og reflektere over etikken i det man holder på med. Det er en av filosofens klassiske oppgaver.

Om Yngve går av med pensjon, slutter han ikke å arbeide. Engasjementet og ønsket om å bidra til at domfelte kan få bedre liv, kjenner ingen aldersgrense. Flere bøker ligger på harddisken i hodet hans. Jeg ser fram til neste passiar!

Menneskets ansikt (Med elementer fra boka mi «Det er dine øyne jeg ser»)

Av Knut Storberget
Stortingsrepresentant, tidligere justisminister (2005–2011)

I Yngve Hammerlins enorme produksjon av tekster og bøker gir titlene en god pekepinn på mennesket Yngve Hammerlin. Vi møter titler som «Menneskesyn i teorier om mennesket» «Voldens ansikter» «Hard mot de harde, myk mot de myke». Noen ganger kommer du langt ved å lese tittelen. Det handler om mennesker. Det kan synes dystert. Selvmord, vold og straffens pine. Det ligger likevel en sterk tro på det lyse. Etter mange møter med Yngve sitter jeg alltid igjen med troen på endring og det gode. I kombinasjonen av det akademiske og ofte kompliserte ser vi også en stor pragmatisk og konstruktiv tilnærming.

Ja, du kommer langt med å lese titlene. Bøkene er så lange! Som jeg flere ganger har sagt til Yngve; «boka di er så lang og omfattende. Jeg tar en setning nå og da. Men den ligger på nattbordet».

Enhver justisminister profiterer på en samtale med Yngve eller lesning av hans arbeid. Det er noe å hente. Det er mulig å forklare at politikken skal ta mange hensyn. Du møter støtte og skulderklapp. Det kan gi enhver av oss mer nødvendig sjøltillit. Mot til å tenke annerledes.

Å tørre å tenke annerledes i strafferetten er også i større grad å akseptere at det finnes håp og mulig-

heter. Om det ser som mørkest ut, er det alltid muligheter for alle. Selv de mest slitne rusbrukere kan reise seg igjen.

Min erfaring var at akademikere og humanister som Yngve gjorde det mulig å tenke annerledes. Innføringen av ungdomsstraff er et slikt eksempel.

Ny straffeart i Norge

Kan vi i strafferetten oppnå mer forsoning og reparasjon av skader og sår? En mulighet for å gå videre i livet? Jeg er overbevist om at slik tenking gir mindre kriminalitet og mer trygghet. Det var formålet i stortingsproposisjonen om barn og straff som ble lagt fram for Stortinget i juni 2011.

For første gang på over 20 år foreslo vi en helt ny straffeart i Norge ved siden av bøter, fengsel, forvaring og samfunnsstraff. Vi foreslo ungdomsstraff.

Det var et viktig dokument vi la fram, og daværende opposisjon i Norge skal ha stor anerkjennelse for å ta imot dette på en svært konstruktiv måte. Både Høyre og Fremskrittspartiet valgte å gå positivt ut.

Det er ikke hverdagskost. Den kriminalpolitiske debatt er jo preget av det motsatte. Stor uenighet, markeringer og kappløp om å nå avisspaltene og tv kameraene preger ordskiftet.

Justispolitikken må bli noe mer enn kappløp om hvem som bevilger mest til politiet, eller hvem som har strengest straffer i forslagene. Dette vil også gi oss rom for å reagere strengere der det virkelig trengs mest. Illustrerende nok; vi bør bruke fengselsstraff overfor dem som virkelig fortjener det. Det går derfor an å ha flere tanker i hodet på en gang. Ny straffegjennomføringsmetode som hjemmesoning med elektronisk kontroll og økt bruk av konfliktrådene har blitt sentral kriminalpolitikk.

Justispolitikken er vanskelig. Den preges i stor grad av enkeltsaker og kamp om å handle. Det er lett å miste oversikten og helheten.

Eksempelvis er de fleste i norske fengsler kriminelle som ikke er farlige og som har begått mindre alvorlige forbrytelser. De sitter på dommer i snitt under 90 dager. Debatten fremstiller norske fengsler som om de er fylt av drapsmenn og straffedømte på lang tid.

Antall drap i Norge er halvert de siste 20–30 årene fra et nivå på rundt 60 dommer til dagens 30. Debatten fremstiller det som om drap vokser oss over hodet.

De fleste straffedømte ville ha tjent mer på økt rehabiliterende innsats. Derfor valgte vi å etablere undervisningstilbud, rusbehandling og mulighet for sysselsetting i mange fengsler. Politikken dreier seg likevel i stor grad om hvem som foreslår lengst straffer, til tross for at mer rehabilitering reduserer kriminaliteten.

Mer innsats må rettes mot forebyggende arbeid. En aktiv alkoholpolitikk, gode ungdomstilbud og nye alternative metoder å møte ungdom i risikozonen er avgjørende.

Justispolitikken trenger derfor mer enn noen gang en bredere tilnærming. Forslaget om ungdomsstraff var en invitasjon til en slik debatt. La oss først se på utgangspunktet i Norge:

Vi har i stor grad (uavhengig hvem som er i regjeringskontorene) lykket i Norge. Det er lite kriminalitet her, og flere kriminalitetstyper går ned. Det er gledelig at vinningslovbrudd er på veg ned og at oppklaringsprosenten stiger. Svært få unge mennesker siktes for straffbare handlinger. Over 90 % av de mellom 15 og 18 år siktes ikke for en straffbar handling. Noen av dem blir ikke oppdaget, men dog! Ja, vi har egentlig en svært konform og lovlidig ungdomsgenerasjon i Norge. Bedre enn sitt rykte!

Ungdom, kriminalitet og straff

I 2010 ble totalt 62 barn under 18 år fremstilt for varetektsfengsling. Hver måned i Norge fremstilles derfor omtrentelig i snitt 5 ungdommer for fengsling. Det er et lavt tall. Det skulle være overkommelig for Norge å møte disse 5 ungdommene på en annen måte enn vi gjør i dag. Tar vi med de som innsettes i fengsel også for soning av dom, var det 82 ungdommer som ble satt inn i fengsel i 2010. Til enhver tid sitter det mellom 5 og 10 barn i norske fengsler. I 1999 ble 161 ungdommer under 18 år satt inn i fengsel. Selv om vi har sett en liten økning i årene 2007 til i dag, er tallet fortsatt det halve av hva vi opplevde på slutten av 1990 tallet. Totalt dreier det seg om 64 barn når vi tar høyde for at flere blir overført direkte til soning fra varetekt, og at flere ble fengslet flere ganger. I løpet av 2010 var det 64 barn fra hele Norge som ble satt i fengsel. Årsaken var i hovedsak vold, ran, narkotikalovbrudd eller omfattende tyverier.

Av kriminalitetsstatistikken til Statistisk sentralbyrå kan vi også lese færre ungdommer siktes for straffbare handlinger. Etter en vekst fra 1998 til 2001 har antallet ungdommer siktet for straffbare handlinger sunket med 25 %. Av de 6500 ungdommene som i 2009 siktes for straffbare handlinger siktes om lag halvparten for forbrytelser, mens den andre halvparten siktes for mindre alvorlige handlinger, forseelser.

Et utfordrende utviklingstrekk er at færre ungdommer begår flere forbrytelser og alvorlige lovbrudd

enn før. Færre begår mer alvorlig kriminalitet. Dette fordrer mer målretta reaksjoner. I Oslo ble 20 mindreårige i 2009 anmeldt for 312 straffbare forhold, omtrent 10 % av alle straffbare forhold begått av mindreårige. En liten gruppe unge mennesker begår store deler av kriminaliteten. De få som begår mye kriminalitet havner mer og mer utafør. Det er i denne gruppen en klar overrepresentasjon av barn med innvandrerbakgrunn, det være seg innvandrere eller norskfødte med innvandrerbakgrunn. Denne forskjellen blir mindre, men slett ikke borte når vi korrigerer for levekår (Skardhamar 2006). Utdanning, språk, sosial forankring og arbeid er en stor utfordring her. En ny straffeart må ta dette innover seg.

Å la være å handle.....

Jeg dweler en del ved disse tallene. For det første viser det jo oss at vi står overfor et lite antall ungdommer som det må gå an å reagere annerledes overfor, og som har behov for å bli pensa inn på det sporet de fleste ungdommer i Norge er. For det andre; oppgaven er overkommelig. Barnevern, skole, politi, konfliktråd kan ikke dekke seg bak ressursmangel for å unngå denne gruppa. Hvordan kan samarbeidet gjøres bedre, og hvordan unngå å ikke bare vente på at fengselsoppholdet tar slutt? Fengsel er jo i stor grad en hvilepute for alle oss andre. «Da vet vi i hvert fall hvor han er». Handling må til. Tenk hva vi sparer ved å gripe disse tidlig, og ikke minst forebygge et lengre liv på kant med loven. Å la være å handle vil på sikt gi oss alle mer å gjøre. Det gir mer utrygghet.

Den strafferettslige lavalder ble i 1900 satt til 15 år. Kriminalloven fra 1842 fastsatte lavalderen til 10 år. I 1896 ble den hevet til 14 år. Historien er preget av tiltak som ikke hjalp. Arbeidsskole, anstalter og ungdomsfengsler ga ikke lavere tilbakefall. Det ga oss en underklasse. Det ga oss mer kriminalitet. Historiene fra Bastøy guttehem ryster de fleste av oss. Ved siden av frihetsberøvelsen ble jo guttene også utsatt for svært skadelig overgrep som forverret situasjonen betydelig. Samfunnet lente seg tilbake i trygg forvisning om at en av de mest fremtredende

rettslige strategier var oppnådd; renovasjon. De var på «øya». Borte for det blotte øye. Men noen kom tilbake.

Stortingsmeldinger som ga retning

Stortingsmeldingen om kriminalpolitikken (St. melding nr.104 (1977–1978) fremmet i 1977 av justisminister Inger Louise Valle, innebar et modig linjeskift. Her ble alternativene til fengselsstraff drøftet og foreslått. Valle fikk hard medfart. Hun måtte gå av som justisminister. Ved Valles begravelse i 2006 tenkte jeg mye på at jeg gjerne skulle bidratt til å gitt henne større oppreisning mens hun var i live. Blant de tiltak hun fikk mye kjeft for i 1977 fant vi blant annet samfunnsstraffen og konfliktrådsbehandling. De fleste av hennes forslag er i dag gjennomført; med svært gode resultater. Tøff dame! «Tough on the causes to crime», ikke bare «tough on crime».

Stortingsmeldingen vi fremmet i 2007 om kriminalomsorgen får være vår hyllest til henne og de som turde å bryte opp en rimelig konservativ del av samfunnsapparatet. Der foreslo vi å innføre mer utdanning, rusomsorg og arbeidsforberedelse under soning. Vi foreslo å gjøre soningen mer progressiv; med start på lukket anstalt for så å gå veien tilbake; via åpent fengsel, overgangsbolig og tilslutt hjemmesoning. De som en gang skal bli våre naboer må forberedes på løslatelse. At vi i dag stadig hjelper flere ved løslatelse til egen bolig, egen jobb og rusbehandling er bra for fangene og bra for oss som jobber for reduksjon i kriminaliteten. Tilbakefallstatistikk forteller oss at vi ligger godt an og er på rett veg.

Ungdomsstraffen – et alternativ til fengsel

Så tok vi neste steg med ungdomsstraffen. Denne straffarten rettes inn mot de som er under 18 år på gjerningstidspunktet. Fortsatt må det være slik at de som begår særlig samfunnsfarlig forbrytelser må

påregne fengselsopphold tross alder. Disse er likevel i fåtall, og vil på sikt også nyttiggjøre seg alternativ.

Tre elementer er viktige; For det første trenger vi et oppgjør. Oppgjør og erkjennelse av det straffbare. Vi trenger forståelse hos lovbrøyteren om at han har gjort noe galt. Vi trenger forståelse for byrden en fornærmet bærer. For det andre trengs hjelp til planlegging av egen fremtid og deltagelse i reparasjon og forsoning. Endelig er det viktig at det etableres hjelp og rammer rundt fremtiden; slik at planen gjennomføres.

Til dette foreslo vi å bruke konfliktrådene. Aller først med et ungdomsstormøte. I dette møtet møter ungdommen fornærmede og flere nærstående. Politikk, hjelpeapparat og skole kan være deltagere i møtet. Mange ser på en slik runde som en tøff opplevelse; langt mer konfronterende enn andre reaksjoner. For ofre kan slike møter og avtaler bidra til å komme videre i livet og betydelig reduksjon i konflikten. Spenningen i saken tas ned i stormøtene. Det er godt for ethvert offer å få en erkjennelse av ansvar og skyld. Offeret står likevel fritt til å delta i møtet. Tryggheten for å gå videre er dessuten avgjørende for mange som er utsatt for kriminalitet. Stormøtene er en arena hvor tryggheten kan gjenvinnes.

En avtale og ungdomsplan som tenkes inngått vil også kunne bidra til at gjerningspersonen rydder opp etter seg. Stjålet gods gis tilbake, erstatning betales, bilen repareres, gjerdet males eller kort og godt: han ber om unnskyldning. Det er avgjørende at en god ungdomsplan utarbeides. Her ligger hovedansvaret hos ungdommen sjøl. Bare han har det hele og fulle ansvar for eget liv. Her kan planen inneholde plikt til å delta i skolegang eller ta opphold i institusjon.

For mange vil det være viktig å avstå fra rusmidler og underlegge seg jevnlig prøver med henblikk på avdekke rusbruk. Bestemmelser om oppholdssted og arbeid, eller bestemmelser om innetid kan også inntas i planen. Arbeid, samfunnsnyttig arbeid og ikke-økonomisk erstatning til fornærmede vil kunne være viktig for å øke forståelsen for alvor i saken og minimalisere tap og lidelse. Endelig kan

planen også inneha bestemmelser om å unngå kontakt med bestemte personer.

Ungdomsplanen vil gjelde i tiden ungdomsstraffen er idømt. Brudd på bestemmelsene i planen vil kunne innebære soning i fengsel eller omgjøring i et nytt ungdomsstormøte.

I løpet av tiden som kommer etter ungdomsstormøtet skal den domfelte følges opp et oppfølgingsteam. Her skal foreldre, ungdommen, politi og kriminalomsorg delta. Aktuelle andre deltagere er folk fra skolen, institusjon, barnevern eller arbeidsliv. Teamet møtes slik de selv finner riktigst og så ofte de mener er riktig for å sørge for god gjennomføring av ungdomsplanen.

Dette blir et krevende løp for ungdommen. Langt mer krevende enn en kortere fengselsstraff hvor livet settes på vent eller for ikke å snakke om en bøtestraff (betalt av far) eller rent ut betinget dom. Her vil det kreves oppfølging av domfelte på flere arenaer.

Krevende blir det også for samfunn og familie. Denne straffereaksjonen binder jo sammen samfunnsaktører som skole, barnevern og kriminalomsorg. Ingen er blitt sittende med svarteper. Ungdommen blir ikke «stua» bort i et fengsel. Ingen skal sitte og vente på løslatelse. Det settes i gang med mange gode krefter; sammen.

Den store utfordringen

Jeg er overbevist om at den store utfordringen for det offentlige velferdsapparatet og den samlede justissektor ikke nødvendigvis er mer penger og folk til ett og alt. Tiden er inne for å se på hvordan vi løser oppgavene; og spørre: Kan vi gjøre dette bedre og på en annen måte? Jeg er overbevist om at gevinstpotensialet for offentlige sektor i Norge ikke ligger i økte økonomiske ressurser alene; men først og fremst i mer samhandling og fornying.

Det prates for mye, og for mye tid går i administrative møter hvor alle og enhver må være tilstede.

Å bivåne ansvarsgruppemøter i barnevernet er for meg et glitrende eksempel på at vi er mange nok. I

stedet for stadig å spørre seg hvor grensene for eget ansvar går; og ofte dekke seg bak egen påstått taushetsplikt, bør marsjordren til det offentlige være: Sett dere ned; finn en løsning! Ungdomsstraffen gir rik anledning til dette.

Yngve Hammerlins virke og produksjon gir oss grunnlag for å tenke annerledes; gå motstrøms. Jeg

skjønner hvorfor Yngve kan være vanskelig å nå på telefon, epost og i sosiale medier. Han skriver bøker. Yngve; takk for innsatsen, så langt. Du trengs! Gratulerer med jubiléet!

Yngve Hammerlin – ansiktet på en humanistisk kriminalomsorg

Av Knut Are Svenkerud
Forbundsleder Kriminalomsorgens Yrkesforbund

Mitt første møte med Yngve Hammerlin var som aspirant på fengselsskolen på midten av nittitallet. Markant skjegg, langt hår, ring i øyenbrynet og tett-sittende olabukser lovet at dette ville bli undervisning med barske uttrykk og tøff språkføring. Barske uttrykk og tøff språkføring fikk vi, men vi fikk også en innføring i empati og menneskeverd. Humanistiske verdier var hele fundamentet for all undervisning og det skulle forme oss fengselsbetjenter i vårt virke etter skolen.

Yngve Hammerlin har i stor grad bidratt til den moderne og profesjonelle fengselsbetjenten. Gjennom forskning på selvmord, vold og trusler har dette bidratt til viktig informasjon som har blitt omsatt til kunnskap og lære – en kunnskapsbasert kriminalomsorg.

Gjennom tjenestemannsrolleprosjektet bidro Yngve Hammerlin til å gi fengselsbetjenten en identitet og anerkjennelse.

Som tillitsvalgt hadde jeg gleden av å ha flere møter med forskeren Yngve Hammerlin. Jeg møtte alltid en ydmyk og lyttende Yngve, en som alltid var interessert. Han var genuint interessert i hvordan tjenestemennene hadde det på jobb og hvordan han som forsker kunne bidra. Samspillet mellom tjenestemannen og innsatte, dualismen kontroll og

omsorg, konsekvensen av frihetsberøvelse, trygghet, og ikke minst dynamisk sikkerhet var temaer som gikk igjen i samtalene.

Fengselsbetjentens betydning var viktig for Yngve. Tilstedeværelse der innsatte er, kunne være en samtalepartner, trøste og korrigerende innsatte. Fengselsbetjenten var mye mer enn den som hadde nøklene og ivaretok sikkerheten. Fengselsbetjenten var den viktigste personen i fengslet. Fengselsbetjenten var for noen forskjellen på liv eller død.

Vold og trusler mot tjenestemennene var et viktig felt Yngve forsket på. Resultatene av forskningen ga viktig informasjon om hvem som ble utsatt for vold og trusler, når skjedde det, i hvilken situasjon skjedde det og hvem var den innsatte som stod for vold og trusler. Jo mere informasjon vi fikk, jo mere ville vi vite.

Resultatene Yngve samlet inn ble brukt i undervisningen av nye fengselsaspiranter og dette bidro til en gradvis endring av kriminalomsorgen. Tjenestemannsrolleprosjektet ble en retningsviser til et enda mer profesjonelt tjenestemannskorps og det tydeliggjorde i enda større grad menneskets betydning i straffegjennomføringen.

Forskningsfunnene har også i stor grad påvirket aspirantnemndas selektering i leting etter de rette folkene som fremtidige fengselsbetjenter. Personlig egnethet, empati, robust er noen egenskaper som man ser etter i et intervju. Definisjonen på disse egenskapene er i stor grad satt gjennom forskning drevet frem av Yngve. Dette viser hvor stor påvirkning og hvor stor troverdighet Yngve Hammerlin har i kriminalomsorgen.

En av de store styrkene til Yngve i hans forskningsarbeid var hans evne til å kommunisere med de ansatte, enten direkte eller med fagforeningene. Dette bidro sterkt til forankring av funnene og det ble lett å kjenne seg igjen. I tillegg var det alltid et levende engasjement når funnene skulle presenteres.

Norsk kriminalomsorg er tuftet på et humanistisk menneskesyn. Dette blir bare ord på et papir om

vi ikke etterlever det i praksis. Det er i dette bildet jeg mener Yngve Hammerlin har vært helt unik for norsk kriminalomsorg, han har klart å se både de innsattes- og de ansattes behov, og på denne måten bidratt til at norsk kriminalomsorg driver straffegjennomføring etter et humanistisk menneskesyn.

Det er alltid lærerikt å møte Yngve, og det er umulig å gå tom for samtaletemaer. Hans evne til å skape refleksjon rundt et tema er fascinerende og det vitner om en enormt kunnskapsrik person.

På vegne av en yrkesgruppe ønsker jeg å takke deg, Yngve, for dine bidrag til å få en statusheving av kriminalomsorgens rolle i samfunnet. Dette har igjen ført til en annerkjennelse av fengselsbetjenten og fengselsbetjentens krevende oppgaver.

Vårt samarbeid med Yngve Hammerlin

Av Audun Tjore
Tidligere fengselsleder i Drammen

Jeg ble meget beæret over å få forespørsel om å skrive innlegg i festskrift til Yngve og svarte ja umiddelbart. Om jeg var klar over hvilken oppgave dette var? Nei! Faglig føler jeg meg klar for å holde innlegg over flere timer over tema jeg brenner for. I festlige sammenhenger føler jeg meg heller på utrygg grunn. Men – dette må bli mye fag – og så får redaksjonen heller velge å forkaste produktet.

Yngve klarte en dag å gjøre meg forlegen da jeg som pensjonist oppsøkte han på hans kontor, hvor på han presenterte meg som en «legende» for en forskerkollega. Jeg – en enkel gutt fra Radøy utenfor Bergen – oppvokst på ett småbruk sammen med 7 eldre søsken, med en mor som tok seg av gård og barn, og en far som ble invalidisert under krigen da han ble rammet av de alliertes bombing av Hålen skole på Laksevåg. Ubåtbunkersen var målet, som de fleste kjenner til. Men han overlevde etter å ha blitt gravd frem fra ruinene etter flere dager.

Hendelsen har ganske sikkert preget meg, men yrkesvalget var tilfeldig som så mye annet. Jeg har i mange sammenhenger brukt begrepet «Tilfeldigheter». De kan ofte være større enn man liker å snakke om når det gjelder hvor vi havner i samfunnet. Dette gjelder i aller høyeste grad innsatte i fengslene våre. Dette er selvfølgelig min påstand – en påstand det ikke er forsket på.

40 år i kriminalomsorgen

At jeg skulle få ca 40 år i kriminalomsorgen var ikke gitt. Jeg var heldig som fikk tjeneste i Bergen. Senere Oslo, Ullersmo, Kroksrud, Ila og til sist Drammen fra 1976. Storparten av tiden der var jeg en del av ledelsen, de siste 25 årene som fengselsleder. Det var i denne perioden jeg fikk god kontakt med Yngve. Han evaluerte tjenestemannsrolleprosjektet (TR). Drammen var ett av tre fengsler som deltok i prosjektet, Ullersmo (senere Ila) og Åna de to andre. Man la vekt på å finne frem til institusjoner som var ulike i størrelse, bemanning, tildelte oppgaver og klientell. Prosjektet ble avgrenset til å gjelde sikkerhetspersonalet fordi de har mest med innsatte å gjøre, dernest av økonomiske grunner.

Prosjektet skulle vare i tre år fra 1987. Men en treg oppstart medførte at det ble utvidet med ett år. Og varte da fra 1987 – 1991.

At TR-prosjektet var starten på en positiv utvikling av etaten, er hevet over tvil. Ifølge evalueringsrapporten til Yngve gjorde Åna en viktig oppgave i forhold til ledelse. På Ullersmo stoppet det opp i «betongskiktet», en ledergruppe som fikk det vanskelig med prosjektidéen. I Drammen konkluderer Yngve med at resultatet var godt, og vi kunne gjenkjenne mye av Yngves evaluering fra Drammen

i ekspedisjonssjef Lund Isaksens kommuniserings-skriv til etaten i 1993.

Etablering av TR

Hensikten med prosjektet var at man ønsket å gjøre noe med betjentrollen. Mye kunne fungert bedre fra topp til laveste nivå. Etaten hadde to forvaltningsleddet, et tungrodd byråkratisk system. Det var ikke uvanlig at innsatte ikke fikk svar på sine henvendelser før etter løslatelsen. 80 – tallet var en tid da innsatte ble løslatt ved 2/3 tid – uten søknad – ønsket de derimot å sone full tid – måtte det søkes om! De få som sendte inn slik søknad fikk vanligvis avslag.

Tjenestemannsrolleprosjektet var et tjenestemannsinitiert prosjekt. I ettertid er det noen som hevder at det ikke var tilfelle. Men i Drammen arbeidet vi utfra at prosjektet både var tjenestemannsinitiert og tjenestemannsstyrt.

Tjenestemennene var opptatt av at deres ressurser skulle utnyttes slik at de kunne få en positiv yrkesrolle. Det ble etablert en arbeidsgruppe som utarbeidet grunnlagsmaterialet. Grappa så regelstyringen av tjenestemennene som et hovedproblem. De tre pilotfengslene ble til en viss grad fristilt fra gjeldende fengselsreglement. De ble så gjenstand for en sosialpedagogisk prosjektilnærming som skulle gjøre det mulig for den enkelte anstalt å utvikle og tilpasse tjenestemannsrollen til den enkelte institusjon.

Styringsgruppe og lokal ledergruppe

Justisdepartementet oppnevnte, med virkning fra 1. juli 1987 en styringsgruppe med representanter for alle nivå i etaten. Styringsgruppas mandat var å bistå kriminalomsorgsavdelingen i gjennomføring av TR-prosjektet. Styringsgruppa var veileder for avdelingens ledelse, og skulle og legge frem forslag til vedtak både i saker den ble forelagt og saker den selv tok opp.

Den 21.01.1987 sendte avdelingsdirektør Asbjørn Langås i Kriminalomsorgsavdelingen et notat til statsråden via Plan- og administrasjonsavdelingen vedrørende *innhold, organisering, fremdriftsplan og finansiering av TR.*

Målet var: I arbeid med fengselsetatens personalpolitikk er det sentralt å utforme en fengselsbetjentprofesjon som er tilpasset en tidsmessig fangebehandling. Dette arbeidet anser Kriminalomsorgsavdelingen som et viktig og nødvendig effektiviseringstiltak.

Som delemål tar man sikte på å utarbeide og vinne erfaring for bruk av sosialpedagogiske arbeidsmåter, økt medarbeideransvar og visse begrensede unntak fra gjeldende regelverk.

Grunnlaget for dette var at ansatte og tjenestemannsorganisasjonene var enige i at tjenestemennene er den viktigste ressurs i fangebehandlingen. Utviklingen av denne ressursen er følgelig et bidrag til utvikling av etaten totalt. Lokalt ble det opprettet en arbeidsgruppe.

Skiftende utfordringer

En betydelig endring i fengselsklientellets sammensetning de senere år, sammen med økte krav fra de innsatte med hensyn til forlegning, forpleining, aktivisering og tjenester, har påvirket institusjonene til stadig å spørre om tjenestemannsressursene blir brukt riktig.

Synet på ledelse og ledelsesformer, samhandling i arbeidet, medansvar og selvstyre, og ikke minst en økende bevissthet omkring hva det er som former tjenestemannen i den rollen han dekker, var viktige vurderinger av hvordan tjenestemannsressursene disponeres. I nær tilknytning til dette sto den spørrende, dels kritiske holdning til deler av det gjeldende fengselsreglement og den alminnelige tjenesteinstruks for fengselstjenestemenn.

Man la også til grunn den serie av ulike studier og utredninger som var publisert siden 1972 og som har direkte relevans til tjenestemannsrollen. Blant

de viktigste nevnes «Utredning om bemanningen ved fengselsvesenets anstalter» (1972), «Innstilling om strukturendringer i fengselsvesenet» (1976) og Kåre Bødals «Tjenestemannen har ordet» (1979).

Det ble tatt sikte på å gi avdelingspersonalet muligheter for å gå inn i en veiledende og støttende rolle i arbeidet med innsatte. I hovedsak påvirkes tjenestemannsrollen av fire faktorer: Tradisjon, miljøets forventninger, utdanningsordningen og lov og regelverk.

Å bruke Langås sin redegjørelse for hva prosjektets forventninger innebar i festskriv til Yngve var vel ingen overraskelse. Langås var «guruen», men Yngve var den som sørget for at ting ble som de ble. For Drammen var Yngve men enn en forsker. Han fulgte oss opp både under og etter prosjektperioden. Mange av oss i Drammen fikk et helt spesielt forhold til Yngve, og personlig delte jeg private sorger og gleder med han som det mest naturlige, som en bror. Jeg tror også at Yngve så potensialet i Drammen, det var og er ett spesielt fengsel.

Landets første takfengsel

I 1962 fikk vi landets første takfengsel – Drammen fengsel. Filosofien var klar, da som nå: å gjøre arbeidet i justissektoren så rimelig som mulig. Drammen tinghus rommet også domstolene, både by/herreds og lagmannsrett, samt Drammen politikammer. Her skulle det ikke brukes mye tid på fremstilling til og fra retten, eller til og fra avhør.

Med takfengselet ble Drammen landets første fengsel bygget for å gi innsatte fellesskap. Fengselsloven av 1958 omhandlet innsattes rett til fellesskap med hverandre. Retten ble befestet i Reglement for fengselsvesenet av 12. desember 1961. Drammen fikk slik sett en historisk plass i kriminalomsorgens historie.

Denne historiske plasseringen befestet seg da TR-prosjektet 1987 – 1991 i Drammen ble vellykket. Årsaken ligger trolig i at Drammen *ikke* forholdt seg til teksten med tanke på at prosjek-

tet skulle være for sikkerhetstjenesten, ikke andre. I Drammen var alle med, verksted, sikkerhetstjeneste, skole, helse, bibliotek. At de i sikkerhetstjenesten hadde mest kontakt med innsatte er en påstand vi ikke delte. Verksbetjentene hadde, og har mye kontakt med innsatte, det var viktig, og bør også fortsatt bety noe i fangebehandlingen. Yngve evaluerte som sagt prosjektet og han fulgte Drammen opp også i tiden etter prosjektavslutningen.

«Tidstypisk fangebehandling»

Tidstypisk fangebehandling var blant annet hensikten med TR-prosjektet. Hva er så tidstypisk? Medmenneskelig er nøkkelordet. Som pensjonist synes jeg å se at det er den til enhver tid sittende regjering som gjør fangebehandlingen «tidstypisk». Det har vært på tale å legge ned velfungerende regioner, også velfungerende Region sør. Regionene har særlig jobbet godt med innholdsarbeidet i fangebehandlingen. Samtidig vil man bygge opp et gedigent direktorat? For meg ligner dette litt på TR-prosjektet som *ikke* fungerte. Det bygges en omvendt pyramide! Og en slik pyramide har som kjent lett for å velte.

Det er ingen ukjent sak at fengselsvesenet er salderingsposten på statsbudsjettet. Det gir ingen politisk gevinst i form av stemmer å satse på innsatte. Statsråd Storberget var unntaket. Det å finne riktige områder var løsningen for å få midler til å drive fengslene noe mer enn vakt og sikring. 70-tallet hadde skole som hovedsatsing – og det ga resultater. 80-tallet var aktivitetsårene, og hvor treningssestervirksomheten var stor, med forkurs, grunnkurs og ukesopphold på Hous Sachsen til slutt. En fin bebyggelse etter gruvedriften på Kongsberg med beliggenhet på Knutefjell. I 90-årene blomstret programvirksomheten opp.

Dette var fine tiltak, men normalen etter min mening var at fengslene burde blitt bemannet og fått tilstrekkelige bevilgninger til å kunne skreddersy program for den enkelte. Akkrediteringen av de ulike programtyper vanskeliggjør skreddersyingen av program.

Hyggelig brev

Da prosjektet var over i Drammen, fikk vi et hyggelig skriv fra Det Kongelige Justis- og Politidirektorat som vi satte stor pris på: skriv 2551/92 D 20 HOØ/as.

«Jeg er kjent med at dere arrangerer et siste TR-evalueringssmøte fredag 5. juni, hvor forsker Yngve Hammerlin skal redegjøre for evalueringresultatene. Hammerlin har holdt meg løpende orientert om prosjektets utvikling. Jeg vil derfor benytte anledningen å takke for den entusiastiske og fine innsatsen som ansatte ved Drammen krets fengsel har ytet gjennom hele prosjektperioden.

Hammerlin har også informert meg om den velvilje og åpenhet som dere har vist i forbindelse med evalueringssarbeidet. Dette er svært nyttig for avdelingen og for det videre arbeidet med tjenestemannsrollen, ikke minst fordi TR-prosjektet og det arbeidet som er nedlagt vil være en viktig korrigerings- og inspirasjonskilde til utformingen av og arbeidet med fremtidens fengsel og fremtidens betjentrolle.

Jeg har også merket meg at TR-prosjektet i Drammen har vært et prosjekt som har nedfelt seg på alle nivåer i institusjonen, hatt spennvidde og gått i dybden. Innsatsen har vært stor både på individ- og gruppenivå. Det at et prosjekt ikke bare rettes mot struktureringer, men at det også rettes mot gruppedynamikken og betjentgruppen som ressurs – samt den enkelte betjents egeninnsats og egenutvikling – er etter min oppfatning en prosjektmessig nytenkning i fengselssammenheng.

Som sagt – jeg takker alle for en meget fin innsats.

Med hilsen. Hans Olav Østgård.

Opplæring

Det hører med til historien at alle ansatte i fengslet fikk opplæring i bruk av RT – realitetsterapi med Øyvind Johannesen, leder ved hybelhuset (nå overgangsboligen) som læremester. At ting kan bli vanskelig i perioder kjenner de fleste til. Men Yngve som den virksomhetsteoretiker han er foreslo at vi

opprettet en virksomhetsgruppe som skulle ta seg av vanskeligheter som dukket opp. Dette fungerte i mange år.

Det er mye arbeid i Drammen hvor det ble utført en pionérjobb, og Yngve var med oss, enten på telefon, eller at han tok turen til Drammen.

1. Kontaktbetjentbegrepet oppsto i prosjektperioden. Ulfnesøy hadde primærkontakt og sekundærkontakt.
2. Utarbeiding av «Legemiddelhåndtering for innsatte i norske fengsler» ble utarbeidet av Ledelsen i Drammen, Drammen kommune helse v/ fengselslegen, tilsynsfarmasøyt og organisasjonene. Arbeidet tok ca to år og endte opp i et konsept der ansatte fikk tre dagers undervisning med påfølgende 4 timers eksamen før de fikk dele medisiner til innsatte.
3. Inntaksskolen ble innført. En idé hentet fra Sverige, og var fengselsleders resultat av en LUP. Nyinnsatte fikk innføring over flere dager hva som de kunne forvente seg i Drammen og mulighetene som fantes i andre fengsler, samt når de løslates.

Levende arbeidsplass

En levende arbeidsplass slutter ikke å leve om man avslutter en oppgave. Vi var inne i en periode der statsråd Knut Storberget lovet en tilbakeføringsgaranti i soningsforløpet. I Drammen hadde vi forvalter Stein Nygård og sosialkonsulent Marta Midtskogen som utformet en søknad og fikk midler fra Husbanken til å ansette en Tilbakeføringskonsulent som prosjekt. Gro Solbakken Månsson fikk stillingen og gjorde et utmerket arbeid – også i kontakt med Yngve. Resultatet kjenner vi – mange fengsler har i dag tilbakeføringskonsulenter.

For andre gang på rad opplevde vi å få skryt fra departementet, denne gangen av statsråden. Ref 200 803 690- /IFR 17.09.2009.

Statusrapport prosjekt – Fremtid for meg.

Jeg viser til tilsendt statusrapport om prosjekt «Fremtid for meg» og besøk i Drammen fengsel den 25. august.

Den innsatsen dere har gjort med sikte på å skaffe innsatte bolig og botrening under soning er jeg både takknemlig for og imponert over. Jeg merker meg også med glede at det ligger et tverretatlig samarbeid i bunnen av dette ettersom Husbanken har bidratt og fortsatt vil bidra med midler til prosjektstillingen. Det er også flott å merke at tilbakeføringsgarantien allerede har inspirert til en slik satsing. Etter hva jeg forstod, har dette prosjektet fått gode konsekvenser ikke bare for innsatte, men også for tilsatte og organiseringen av tilbakeføringsarbeidet som helhet.

Jeg kan bare ønske dere lykke til videre. Med hilsen Knut Storberget.

Jeg opplevde at Yngve var med på prosessene som ble gjennomført i Drammen fengsel, enten ved direkte tilstedeværelse, eller som samtalepartner og rådgiver.

Takk Yngve, lykke til som pensjonist. Kjenner jeg deg rett har du fortsatt mange jern i ilden.

Typisk!

Bibliografi

Kommende publikasjoner

Hammerlin, Yngve

Hard mot de harde, myk mot de myke. Oslo: Universitetsforlaget

Hammerlin, Yngve

Materiality, topography, prison an 'human turn' – a theoretical short visit. In: Fransson, E., Giofre, F & Johnsen, B (red): *Prison, Architecture & Humans.* Oslo: Cappelen Damm

Hammerlin, Yngve

A Life in My Father's Violence – a critical Essay. (in press) skal inn i en Annual organisert av tyske Kritische Psychologie s. 33

Fransson, Elisabeth og Hammerlin, Yngve; Anfinnsen, Shanthy:

Different than a prison? A study of eventreports in Youth Units in Norway. Det blir laget flere artikler og én forskningsrapport om temaet Barne- og ungdomsfengslene i Norge.

Hammerlin, Yngve og Fransson, Elisabeth

Barn i fengsel – materialitet, normalisering og miljøarbeid. I Olsen, B.R., Skotte P. & Veiden P. *Sosiologi for sosialfagene,* Oslo: Universitetsforlaget

2016

Hammerlin, Yngve

Et kritisk sideblikk på forebyggingsarbeidet i fortid, nåtid eller framtid. I *Suicidologi* 2016; Volum 21.(1) s.34–42 (også oversatt til engelsk)

Hammerlin, Yngve; Grav, Finn

Rapport om selvmord i norske fengsler 2000 til 2015. Oslo 2016; KRUS/KDI. S.66

2015

Hammerlin, Yngve:

«Et fengsel er et fengsel, men...». I *Psyke & Logos,* Dansk Psykologisk forlag, 2015; Volum 36.(1) s.129–152

Hammerlin, Yngve:

Å bryte livet i fengsel - og når livet og fengselslivet blir en livstruende byrde. I *Psyke & Logos;* Dansk Psykologisk forlag, 2015; Volum 36. (1) s.175–195

2014

Hammerlin, Yngve:

Når fysisk og psykisk vold blir en reduksjonisme. I *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2014; Volum 134.(18) s.1812–1812

Hammerlin, Yngve:

«Tillit er viktig»....I *Festskrift til Harald Føsker.* Oslo: KRUS 2014, ISBN 978–82–8257–033–6. s.67– 75

Hammerlin, Yngve; Leer-Salvesen, Paul:

Voldens ansikter. Cappelen Damm Akademisk 2014; ISBN 9 788 202 431 976, s. 266

Rokkan, Tore; Hammerlin, Yngve; Thorbjørnsrud, Trude; Staalesen, Pia Dybvik:

Undersøkelse av vold og uønskede hendelser i asylmottak. Utarbeidet for UDI. Oslo: PROBA Samfunnsanalyse 2014; s.157 Proba-rapport (08)

2013

Fjell, Erik; Hammerlin, Yngve:

En læremester og to læregutter. I *Søkelys* 2013; (9) s.87–91 HIHM/ KRUS

Hammerlin, Yngve; Mathiassen, Charlotte:

Om normalisering. Ansatser til videre tenkning. 2013

Oslo: Søkelys 9/2013 Skriftserie for kultur og vitenskap. s.52–63

Hammerlin, Yngve

Hva er egentlig alder? I: Krystad, E. (red): Tronsmos jubileumbok (40 år)/Historien. Tronsmo forlag/ ISBN 9 788 290 713 022; s. 65–67

2012

Hammerlin, Yngve; Johnsen, Berit:

Festskrift til Inger Marie Fridhov. Oslo: KRUS 2012; (ISBN 9 788 282 570 183) s.177

Hammerlin, Yngve:

En fange er en fange - et fengsel et fengsel: Dikotomien i fangebehandlingen fra 1950-tallet fram til i dag. I Virker straff? Scandinavian Academic Press 2012; ISBN 9 788 230 400 883. s.19–62

Hammerlin, Yngve:

Finnes onde mennesker? noen tankesmuler og ansatser til senere studier. I Festskrift til Inger Marie Fridhov. Oslo KRUS 2012; ISBN 9 788 282 570 183. s.75–104

Hammerlin, Yngve; Rokkan, Tore:

Vold og trusler mot tilsatte i Kriminalomsorgen: Sluttrapport 2004–2010, Mørketall. Oslo: KRUS-rapport 1/2012; ISBN 978–82–8257–015–2, s. 332

Hammerlin, Yngve

«En fange er en fange, et fengsel er et fengsel»... men er en betjent en betjent? I Festskrift for Kriminalomsorgens utdanningscenters 75-årsjubileum. Oslo, ISBN 9 788 282 570 251. s 10 – 32

2011

Hammerlin, Yngve:

Et liv i vold: Selvpoplevde erfaringer fra å vokse opp i en ekstremt voldelig og totalitær familie. I: Vold og traumer. Oslo: Organisasjonen voksne for barn 2011; ISBN 978–82–92 488–16–4. s.22–41

Hammerlin, Yngve

Vold i kriminalomsorgen. Med særlig fokus på vold mot

tilsatte. Noen problemstillende refleksjoner i lys av vår forskning. I Fra Tukthus til heimesoning – fokus på framtidens kriminalomsorg. Referat fra Kriminalpolitisk konferanse 2011. s 25 – 59

2010

Hammerlin, Yngve:

Samfunnets og hverdagslivets lidelsesproduksjon og selvmordsproblematikken: Ansatser til en kritisk refleksjon. I Suicidologi 2010; Volum 15.(2) s.30–36

Hammerlin, Yngve:

Å bryte livet i fengsel. I Suicidologi 2010 Volum 15. (2) s.20–29

Hammerlin, Yngve; Rokkan, Tore:

Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen: Årsrapport for 2008. Oslo: KRUS Rapport (3/2010) 87 s

2009

Hammerlin, Yngve:

Selv-mord og selvmordsnærhet i norske fengsler: Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel. Oslo: KRUS 2009; ISBN 8 291 910 928 KRUS –håndbøker (3/2009) s. 155

Hammerlin, Yngve; Rokkan, Tore:

Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen. Oslo: KRUS 2009; ISBN 978–82–91 910–90–1 KRUS Rapport (1/2009).s 91

2008

Hammerlin, Yngve:

Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007. Unipub forlag 2008. Doktorphilosavhandling forsvart ved Det juridiske fakultet/Inst. for kriminologi og rettssosiologi. Universitetet i Oslo, KRUS/UiO; s. 698

Hammerlin, Yngve; Rokkan, Tore:

Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen 2006. Oslo: KRUS 2008; 67s. KRUS Rapport (3/2008)

2006

Hammerlin, Yngve; Mathiassen, Charlotte:

Før og nå: om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler. Oslo: KRUS 2006 ISBN 82-91 910-64-2, 239 s. KRUS Rapport (5/2006)

Hammerlin, Yngve; Mathiassen, Charlotte; Ugelvik, Thomas:

Velferdsstatens velsignelser og farer: Kriminalitet og samfunn 1965-2005. Oslo: KRUS 2006; ISBN 82-91 910-58-8, 255 s. Dokumentasjon og debatt (2/2006) KRUS/UiO

Hammerlin, Yngve; Strand, (Ugelvik) Thomas Wistner

Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2005. Oslo: KRUS 2006; ISBN 82-91 910-63-4 47 s. KRUS Rapport (4/2006)

Hammerlin, Yngve; Strand, (Ugelvik) Thomas Wister

Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2005. KRUS-rapport 4/2006, utgitt august 2006. Aktuelt for kriminalomsorgen 2006 (4) s.33-33

Hammerlin, Yngve:

Det lidelsesproduserende hverdagslivet. I Impuls, Tidsskrift for psykologi, Universitetet i Oslo; 1 - 2006, 60. årgang. Bergen. ISSN 0801 - 2911 s 11 - 22.

Hammerlin, Yngve

Kriminalomsorg - samfunnsmessig differensiering og fangesyn. I Larsen, E: (red) Fengsel som endringsarena. Bok for fengselsbetjenter. KRUS - håndbok 3/2006. ISBN 82-91 910-66-9; s 59 - 70

2005

Hammerlin, Yngve:

En resept på et selvmordsfritt samfunn? I Herrestad, H. Og Mehlum, L (red) Uutholdelige liv. Om selvmord, eutanasi og behandling av døende. Gyldendal Akademisk 2005; ISBN 82-05-33503-6. s.243-262

Hammerlin, Yngve; Strand, (Ugelvik) Thomas Wistner:

Vold mot tilsatte i kriminalomsorgen 2004. Oslo: KRUS 2005 ISBN 82-91 910-46-4; s. 46. KRUS Rapport (2/2005)

Mathiassen, Charlotte; Hammerlin, Yngve:

En samtale om vold i familien. Psykologisk Set 2005; Volum 22.(60) s.33-40

Nesvik, Stig; Hammerlin, Yngve

Tiltak overfor gjengangere/TOG. Et sammendrag. 2005 Oslo: KRUS/Rapport

2004

Hammerlin, Yngve:

Når det ikke-synbare blir gjort synlig. I Suicidologi 2004;Univ. I Oslo;Volum 9 (1) s.3-7

Hammerlin, Yngve:

Omsorg, behandling - men også subline metoder for sosial kontroll og underkastelse i et repressivt system? I Psyke & Logos 2004;Dansk Psykologisk Forlag, Volum 25.(2) s.697-727

2003

Hammerlin, Yngve

Om Surviving the Prison Place. Narratives of Suicidal Prisoners. I Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap nr. 2-2003; s 145 - 148

2002

Hammerlin, Yngve:

Den «totalitære familie» og dens volds- og maktformer. I Raakil, M. (red) Menns vold mot kvinner - behandlingserfaringer og kunnskapsstatus. Universitetsforlaget 2002; ISBN 8 215 002 056. s.187-204

Hammerlin, Yngve; Ødegaardshaugen, Anka

Tiltak overfor gjengangere (TOG). Delrapport 1. Oslo: KRUS

2001

Hammerlin, Yngve:

Menneskesyn - i teorier om mennesket og teorier om selvmord. I Amundsen, K. Mehlum, L. Og Schjelderup, G. (red) Humanistisk-medisinske perspektiver på selvmord og forebygging. Oslo: Seksjon for selvmordsforskning og -forebygging, Univ. i Oslo; 2001 ISBN 82-995 816-0-5. s.63-89

Hammerlin, Yngve:

Varetekt – et haleheng i kriminalomsorgen? I Tidsskrift for kriminalvård 2001; Volum 56.(3) s.11-22

Kristoffersen, Ragnar; Hammerlin, Yngve:

Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen. Oslo: KRUS 2001; ISBN 82-91 910-16-2. Dokumentasjon og debatt (2/2001); s. 146

Hammerlin, Yngve

Kriminalomsorg og menneskesyn. I Tidsskrift for Kriminalvård NR 2, 2001, Årg. 56 ISSN 0040-6821, Norrköping, 2001. s. 4-13

Hammerlin, Yngve

Noen refleksjoner over menneskesynet i kriminalomsorgens ulike metoder. I Straffegjennomføring? Programmert eller egenstyrt? Referat som artikkel fra kriminalpolitisk konferanse 2001, s 21 - 54

2000

Hammerlin, Yngve (pseudonym: Mogens Möller):

I fars vold. Kommuneforlaget AS 2000; ISBN 82-446-0710-6, 163 s

Hammerlin, Yngve:

Selvmord i norske fengsler: Del 1. I Suicidologi 2000; Volum 5 (1) s.29-31

Hammerlin, Yngve:

Selvmord i norske fengsler: del 2. I Suicidologi 2000; Volum 5.(2) s.22-23

Hammerlin, Yngve; Larsen, Egil:

«Tungtsonende». Forsknings-/evalueringsrapport for TFP (tverrfaglig fengselsprosjekt) i Oslo kretsfengsel.

Oslo: KRUS 2000; 104 s. Dokumentasjon og debatt (1/2000)

1999

Hammerlin, Yngve:

Når livet blir en byrde: Om samfunnets lidelsesproduksjon relatert til selvmord. I Nordiske udkast 1999; Volum 27. Dansk Psykologisk forlag, s.35-51

Hammerlin, Yngve:

Samfunnets lidelseproduksjon: Ansatser til en kritisk ettertanke. I: Beskow, J. Erikson, B.E. og Nikku, N; (red); Självmordsbeteende som språk. Stockholm: Forskningsrådsnämnden 1999 s.213-252

Hammerlin, Yngve; Larsen, Egil:

Menneskesyn i teorier om mennesket. Klim forlag (Dansk) 1999; (ISBN 9 788 777 248 450) 287 s.

Hauge, Nils-Petter; Hammerlin, Yngve:

Selvmordsforebygging i et helhetlig perspektiv. I Mehlum, L. (red); Tilbake til livet. Selvmordsforebygging i teori og praksis 1999; ISBN 82-7634-200-0. s.421-445

1998

Hammerlin, Yngve; Kristoffersen, Ragnar:

Habilitering som livsmestringsprosess: Startsted Hassel kretsfengsel? Oslo: KRUS 1998; (ISBN 82-91 910-06-5) 143 s. Dokumentasjon og debatt (1/1998)

Hammerlin, Yngve; Larsen, Egil

Om menneskesyn. I Notatserien 2/1998. Oslo: Barne- og familieetaten. Forsknings- og utviklingsetaten. s. 5 - 30

Hammerlin, Yngve;

Fullbyrdingens innhold. I Aktiv Kriminalomsorg – et tryggere samfunn. Rapport som artikkel fra kriminalpolitisk konferanse, oktober 1998. 18 s

Larsen, Egil; Hammerlin, Yngve

Selvskadende handlinger. Forebyggende arbeide i Kriminalomsorgen. Revidert utgave. Håndbøker. Krus, 1998 (49 s) /også kommet på Svensk og

Islandsk. Samarbeidprosjekt med svensk kriminalvård

Hammerlin, Yngve

Kriminalomsorgsbegrepet i menneskesyn i teori og praksis. I Jubileumsdag 18/12-97. Krus 10 år – Fengselskolen 60 år. KRUDS, Småskriftserien 1/98. 1998; s 16 – 29

1997

Hammerlin, Yngve:

Når livet blir en byrde: Samfunnets lidelsesproduksjon og selvmord. I Humanist, Tidsskrift for livssynsdebatt 1997 (1) s.44-55

Hammerlin, Yngve; Larsen, Egil:

Menneskesyn i teorier om mennesket. Oslo: Ad Notam Gyldendal 1997; ISBN 8 241 704 593, s. 277

Hammerlin, Yngve; Larsen, Egil:

Konsekvenspedagogikken. Småskriftserien nr 2/97. Kriminalomsorgens utdanningscenter 1997. (37)

Hammerlin, Yngve; Larsen, Egil:

Menneskesyn – av betydning for arbeidet med mennesker? Nordisk utkast, Dansk Psykologisk Forlag 1997; ISSN 1396 -3953, s 97 – 114

Danielsen, T; Hammerlin, Y;

«Fylla har skylla». En evaluering av promillekurset ved Hof arbeidskoloni. Dokumentasjon & Debatt nr 1/95. KRUS ISSN 0803-9402 (78 s)

1995/1996

Basberg (Neumann), Cecilie; Yngve Hammerlin (1996):

Kvinnelige fengselsbetjenters arbeidssituasjon: En forstudie. Justisdepartementet/KRUS.

1994

Hammerlin, Yngve; Schjelderup, Georg:

Når livet blir en byrde - Selvmordsforståelse og problemer ved forebygging. Oslo: Ad Notam Gyldendal 1994; ISBN 82-417-0185-3, 304 s

Hammerlin, Yngve

Tidsglimtet – et fengselsystem eller kriminalomsorg i endring? Ansatser til videre tenkning. I Festskrift til Kåre Bødal, Kriminalomsorgens utdanningscenter. Justisdepartementet 1994. (s 87 – 108)

Hammerlin, Yngve; Enerstvedt, Regi Th.

Selvmord. Utdrag fra boka Selvmord. Falken Forlag, Oslo 1995; 64 s.

Fridhov, I.M; Hammerlin, Y;

Travelt men meningsfullt. En undersøkelse om det å tjenestegjøre på Leira. Dokumentasjon & Debatt 1994. ISSN 0803-9402. s.31 sider

Hammerlin, Yngve

Kontraktsoning – del av en helhetlig tiltakskjede. Tema om fengselstiltak/(re)habilitering i fengsel? I: *Stoffmisbruk 2/94*; s. 15-19

1993

Hammerlin, Yngve; Wigdahl, Bente:

Døden i samfunnet - samfunnet i døden. I Impuls, Tidsskrift for psykologi 1993; Volum 47. Universitetet i Oslo, (1) s.54

Hammerlin, Yngve;

Tjenestemannsrolleprosjektet 1988 -91. Oslo 1993. I Fengselsforum (s 1 – 8)

Yngve Hammerlin

TR-prosjektet på Ullersmo. Evaluering. Delrapport 4. KRUS/Krim.oms.avd 1993 s.42

Yngve Hammerlin

Om tjenestemannsrolleprosjektet 1988 – 1991. Et sammendrag (forskningsrapport). KRUS/Krim.oms.avd 1993

1992

Hammerlin, Yngve; Broch, Hedvig

Sammendrag TR-prosjektet/Drammen, Delrapport 3: Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen 1992

Hammerlin, Yngve

Selvmord i norske fengsler 1956 – okt. 1991. Delrapport 2 112 s. KRUS-rapport nr. 1 1992. Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen 1992

Hammerlin, Yngve

TR-prosjektet i Drammen 1988–199, Delrapport 2: «Resultatet så langt» i 1992, resultater fra og evaluering på basis av spørreundersøkelsen og intervjuer/samtaler i 1992: Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen 1992 KRUS

Hammerlin, Yngve

TR-prosjektet på Åna 1988–1991: Evaluering og arbeidsdokument, prosessen - fra år til år: Delrapport 1 og 2. Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen, 1992 KRUS

Hammerlin, Yngve

Om kontraktsoning. Teoretisk og problemstillende konsept. Nr 2 1991/92. KRUS 20/3–1992 (30 s)

1991**Fjell, Erik; Broch, Hedvig; Enerstvedt, Regi T.; Hammerlin, Yngve; Hope, Tora; Huserbråten, Kirsti (red.)**

Virksomhetsteorien: En innføring og eksempler. Falken forlag 1 991 262 s.

Hammerlin, Yngve:

Virksomhetsteoriens bidrag til forståelse av sjølmordet. I: Fjell, E. (m.fl) *Virksomhetsteorien.* Falken forlag 197–245 s.

Hammerlin, Yngve:

Kontraktsoning. Pisseproduksjon eller habilitering? I Stoffinisbruk 1991 (3) s.8–12

Hammerlin, Yngve

Når livet blir en byrde. I Humanist: tidsskrift for livs-
synsdebatt 1991 (1) s.44–55

Hammerlin, Yngve; Broch, Hedvig; Fjell, Erik; Danielsen, Trond; Frihov, Inger Marie

Forskjellige teorier om kriminalitetens årsaker - «Den

kriminelle». Kriminalomsorgens utdanningscenter 1991; 115 s

Hammerlin, Yngve

Selvmord i Norske fengsler 1956-okt. 1991. Oslo: Kriminalomsorgsavd., 1991/92; 108 s

Fangenes tapsliste ble først gang presentert i 1986/1987; annen gang i denne selvmordsrapporten

Gustafsson, O; Hammerlin, Y; Kosi, I; Ottesen, B; Såheim, E:

Kontraktsoning på Leira. Kontraktsonere på Leira. Delrapport 1. KRUS-rapport. Kriminalomsorgsavdelingen / Justisdepartementet/KRUS/ Sosialhøgskolen i Trondheim; 71 s.

1990**Hammerlin, Yngve; Danielsen, Trond**

Forskjellige teorier om kriminalitetens årsaker og 'den kriminelle'. 1990/1992 Oslo: KRUS/lærebok

Hammerlin, Yngve

Alternativer til frihetsstraff vurdert i lys av A. Storgaards studie. I Tidsskrift for kriminalomsorg 2/90 (9) s. 21–20

1989**Hammerlin, Yngve; Bødal, Kåre; Fridhov, Inger Marie:**

Nordisk fengselsstatistikk. I Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap 1989; Volum 76.(4) s.247–265

1988**Bødal, Kåre; Fridhov, Inger Marie; Hammerlin, Yngve:**

Narkostopp i fengslene? Evaluering av narkotikaaksjonen 1986–87. Oslo: Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen 1988, 119 s. Rapporten baserte seg på fem delrapporter (De store dilemma; Fangebefolkning; Hamar kontraktssoningsavdeling og Moss særavdeling/narkospredningsavd.; Visi-

tasjonspatroljen i Østre; Treningssentrene (Tor K Grindaker)

Hammerlin, Yngve

Bort fra fengselstraffene av Albert Dam. I Tidsskrift for kriminalomsorg 1988 (3) s.28–32

Hammerlin, Yngve

Kontraktfengsel og kontraktavdelinger – mangfoldig reformtiltak. I: *Juristkontakt* 1988; Volum 22.(3) s.128–130

Hammerlin, Yngve; Bødal, Kåre

Selvord i norske fengsler fra 1956 – sept. 1987. Delrapport I og II (Samtaler/intervju med selvmordsnære), 1988 Oslo: Justisdep./Kriminalomsorgsavdelingen. Delrapport I, 168 s.; Delrapport II, 68 s

Hammerlin, Yngve; Bødal, Kåre

Kritikk av den påtenkte sikkerhetsavdelingen på Ullersmo. 1988. Oslo: Kriminalomsorgsavdelingen. 7s.

Hammerlin, Yngve

Kontraktsoning. Pisseproduksjon eller habilitering? I: Stoffmisbruk – Tema om Soning på kontrakt. 1988. Stoffmisbruk nr. 3/91 (s. 8–12)

Hammerlin, Yngve; Enerstvedt, Regi Theodor

Selvord i virksomhetsforståelsens perspektiv. Oslo: Falken forlag 1988; ISBN 82–7009–243–6, 243 s

1987

Hammerlin, Yngve; Bødal, Kåre

1. *Rapport Hamar kretsfengsel* og

2. *Moss hj.f. særavdeling (narkosprederavdeling)*

Bødal, Kåre; Hammerlin, Yngve

Rapport som arbeidsskisse til avsluttende del-evalueringssrapport i forbindelse med Narkotikaaksjonen 7.2. 1987 Oslo: Justisdepartementet/Kriminalomsorgsavdelingen.

1985

Hammerlin Yngve

Sjølmod og visse livstruende virksomheter i lys av virksomhetsteorien. Magistergradsavhandling (mag.art)/Sosiologisk institutt. Universitetet i Oslo.

Tillegg til magistergraden/basert på forelesning: *Marxisme og fenomenologi – antiteser eller syntese?* (bl.a. en drøfting av A. Hellers, K. Kosiks, H. Lefebvres, J.-P. Sartres og A. Schaffs teoretiske perspektiv om hverdags sosiologi og Hammerlins begrep hverdagens lidelsesproduksjon) s.15

Yngve Hammerlin har også skrevet en rekke andre tekster, som:

- Bokanmeldelser
- Artikler som ikke er med her
- Rapporter

Han har sittet i utvalg hvor det er produsert omfattende innstillinger/rapporter:

- *Kvinnens soningsforhold* 4. mars 1988. Oslo: Justisdep. 590 s.
- *Arbeidsgruppen som skal utrede forholdene for barn med foreldre i fengsel.* Oslo: Justisdep. 1994; 98 s.
- *Kontraktsoning i Norge.* Innstilling fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Justisdep. Oslo: Justisdep./Krim.oms.av. 1993; 81 s.
- *Fange mot år 2000* (fellesstudie nordiske fengselsforskere slutten av 1980-tallet)
- *Selvordsforebygging. Nasjonale programmer på 1990-tallet*
- *Voldsforebygging/ 2000-tallet*
- *Overdose/fengsel.* Rusmiddeletaten 1990-tallet
- *Nordisk statistikk.* Hammerlin var en av initiativtakerne til utarbeidelse av en felles, nordisk fengselsstatistikk.

Hammerlin har veiledet studenter på mellomfag-, hovedfags- og dr.gradsnivå innenfor ulike fagområder.

